

**Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили**

НАУКОВІ ПРАЦІ

Видається з грудня 2001 року
Періодичність два рази на рік

Науковий журнал

Том 310

Серія «Історія», вип. 298

Миколаїв
Вид-во ЧНУ імені Петра Могили
2018

Наказом МОН України від 21.12.2015 року № 1328
цей журнал включено до переліку № 125 наукових фахових видань
з історичних наук, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на
здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук

Започатковано у 2001 році.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА РАДА

Засновник Чорноморський
державний університет імені
Петра Могили.

Свідцтво про Державну
реєстрацію журналу КВ
№ 15281. Видано 10.04.2009.

Рекомендовано до друку
та поширення мережею
Інтернет рішенням
вченої ради Чорноморського
національного університету
ім. Петра Могили
(протокол № 7 від 15.03.2018).

Клименко Л. П.	голова редакційно-видавничої ради, головний редактор журналу «Наукові праці», доктор технічних наук, професор, ректор ЧНУ імені Петра Могили.
Беглиця В. П.	заступник голови редакційно-видавничої ради, заступник головного редактора журналу «Наукові праці», доктор наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ЧНУ імені Петра Могили.
Ємельянов В. М.	голова редколегії серії «Державне управління», доктор наук з державного управління, професор.
Іванов М. С.	голова редколегії серії «Політологія», доктор політичних наук, професор.
Мещанинов О. П.	голова редколегії серії «Педагогіка», доктор педагогічних наук, професор.
Горлачук В. В.	голова редколегії серії «Економіка», доктор економічних наук, професор.
Грбак Н. Х.	голова редколегії серії «Екологія», доктор сільськогосподарських наук, професор, старший науковий співробітник.
Матвєєва Н. П.	голова редколегії серії «Філологія. Мовознавство», доктор філологічних наук, професор.
Григор'єва Л. І.	голова редколегії серії «Техногенна безпека», доктор біологічних наук, професор.
Пронкевич О. В.	голова редколегії серії «Філологія. Літературознавство», доктор філологічних наук, професор.
Котляр Ю. В.	голова редколегії серії «Історія», доктор історичних наук, професор.
Гавеля В. Л.	голова редколегії серії «Соціологія», доктор філософських наук, професор.
Січко Д. С.	голова редколегії серії «Юриспруденція», кандидат юридичних наук, доцент
Фісун М. Т.	голова редколегії серії «Комп'ютерні технології», доктор технічних наук, професор, старший науковий співробітник.
Андрєєв В. І.	відповідальний секретар журналу «Наукові праці», кандидат технічних наук, доцент.

Наукові праці : наук. журн. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили ;
ред. кол. : Ю. В. Котляр (голова) [та ін.]. – Миколаїв, 2018. – Т. 310. – 92 с. –
(Серія «Історія»; вип. 298).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ:

- Котляр Юрій Вадимович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *голова редакційної колегії*.
- Багмет Михайло Олександрович** – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри державної політики та менеджменту Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
- Богданова Тетяна Євгенівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
- Боряк Геннадій Володимирович** – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України (м. Київ).
- Колісниченко Анатолій Іванович** – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
- Кротофіль Мацей** – доктор філософії, ад'юнкт (Університет ім. Миколи Коперніка, Торунь, Польща).
- Левченко Лариса Леонідівна** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, директор Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв).
- Міронова Ірина Сергіївна** – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).
- Мокляк Ярослав** – доктор габлітований, ад'юнкт, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща).
- Сінкевич Євген Григорович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
- Тригуб Олександр Петрович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *заступник голови редколегії*.
- Шевченко Наталія Володимирівна** – завідувач кабінету кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) – *технічний секретар редакційної колегії*.
- Шкляж Йосип Михайлович** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їхніх авторів, зберігає стиль матеріалів, залишає за собою право редагувати тексти. Автор несе відповідальність за зміст статті та достовірність матеріалів. Друковані в інших виданнях тексти до розгляду не приймаються. Під час передруку публікації посилання на «Наукові праці. Історія» обов'язкове.

ISSN 2311-1674

Індексовано в «Google Scholar»

Включено до Міжнародної науково-метричної бази даних Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)

Індексовано в науково-метричній базі даних Index Copernicus

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

54003, м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10
тел.: (0512) 76-55-99, 76-55-81
факс: 50-00-69, 50-03-33
e-mail: avi@chmnu.edu.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.....	6
<i>Дудка Я. В.</i> Основні складові економічного життя та господарської діяльності в маєтках козацької старшини Слобідсько-Української губернії та Харківського намісництва у XVIII ст.	7
<i>Кузьменко І. В.</i> Д. Бурлюк та М. Семенко: історичні та творчі перетини.....	10
<i>Міронова І. С.</i> Освіта дорослих серед національних меншин на Півдні України в 1920–1930-ті рр.....	15
<i>Цецик Я. П.</i> Роль органів місцевого самоврядування в розвитку повітових міст Волині наприкінці XIX – на початку XX ст.	22
РОЗДІЛ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.....	27
<i>Бондаренко Д.</i> Румунія та Фінляндія: формування флангів «Санітарного кордону» в 1918–1920 роках	28
<i>Мелінчук Н. В.</i> Історія італійської та французької філології в університетах Німеччини (XVIII–XXI ст.).....	35
РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ.....	42
<i>Левченко Л. Л.</i> «Миколаївський період» В’ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області.....	43
<i>Сінкевич Є. Г., Дурбас М.</i> «Ягеллонська ідея» в польській та українській історіографії	65
<i>Ткачук А. І.</i> Міфологізація і демонізація постаті Б. Хмельницького як чинник поточної політики.....	69
<i>Шевченко Н. В.</i> Україна ранньомодерна в історії Центрально-Східної Європи (сучасна зарубіжна історіографія).....	73
РОЗДІЛ 4. КРАЄЗНАВСТВО, МЕТОДИКА.....	80
<i>Котляр Ю. В.</i> Сакральна історія – наука про духовність	81
<i>Нагрибельний Я. А., Нагрибельний Б. Я.</i> Діяльність опікунського комітету Херсонського морехідного училища далекого плавання у 1907–1915 рр. (за документами ДАХО).....	85

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 1. ИСТОРИЯ УКРАИНЫ	6
<i>Дудка Я. В.</i> Основные составляющие экономической жизни и хозяйственной деятельности имений казацкой старшины Слободско-Украинской губернии и Харьковского наместничества в XVIII в.	7
<i>Кузьменко И. В.</i> Д. Бурлюк и М. Семенко: исторические и творческие пересечения	10
<i>Миронова И. С.</i> Образование взрослых среди национальных меньшинств на Юге Украины в 1920–30-е гг.	15
<i>Цецик Я. П.</i> Роль органов местного самоуправления в развитии уездных городов Волыни в конце XIX–начале XX в.	22
РАЗДЕЛ 2. ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ	27
<i>Бондаренко Д.</i> Румыния и Финляндия: формирование флангов «Санитарного кордона» в 1918–1920 годах	28
<i>Мелинчук Н. В.</i> История итальянской и французской филологии в университетах Германии (XVIII–XXI вв.).....	35
РАЗДЕЛ 3. ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, ИСТОРИОГРАФИЯ	42
<i>Левченко Л. Л.</i> «Николаевский период» Вячеслава Стрельского в документах госархива Николаевской области	43
<i>Синкевич Е. Г., Дурбас М.</i> «Ягеллонская идея» в польской и украинской историографии	65
<i>Ткачук А. И.</i> Мифологизация и демонизация фигуры Б. Хмельницкого как фактор текущей политики	69
<i>Шевченко Н. В.</i> Украина раннеמודерна в истории Центрально-Восточной Европы (современная зарубежная историография).....	73
РАЗДЕЛ 4. КРАЕВЕДЕНИЕ, МЕТОДИКА	80
<i>Котляр Ю. В.</i> Сакральная история – наука о духовности	81
<i>Нагрибельный Я. А., Нагрибельный Б. Я.</i> Деятельность попечительского комитета Херсонского мореходного училища дальнего плавания в 1907–1915 гг. (по документам ГАХО)	85

CONTENTS

SECTION 1. HISTORY OF UKRAINE.....	6
<i>Dudka Y.</i> Basic Constituents of Economic life and Economic Activity of Cossack Leaders' Estates in the Sloboda Ukraine Governorate and the Kharkiv Viceroyalty In the XVIII century.....	7
<i>Kuzmenko I. D.</i> Burliuk and N. Semenko: Historical and Creative Intersections	10
<i>Mironova I.</i> Adult Education among National Minorities in the South of Ukraine in the 1920s–1930s.....	15
<i>Tsetsyk Y.</i> The Role of Organs of Local Self-Government in the Development of Filled Cities of the Volynes of the First of the XIX– at the Beginning of XX Centuries	22
SECTION 2. WORLD HISTORY.....	27
<i>Bondarenko D.</i> Romania and Finland: Formation of the Flanks of «Cordon Sanitaire» in 1918–1920.....	28
<i>Melintschuk N.</i> Die Geschichte der der Italinistik und der Frankistik an den deutschen Universitäten (XVIII–XXI Jh.)	35
SECTION 3. SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY	42
<i>Levchenko L.</i> «Mykolayiv Period» of Vyacheslav Strelsky in the Records of the State Archives of Mykolayiv Region.....	43
<i>Sinkevich Ye., Durbas M.</i> «Jagiellonian idea» in Polish and Ukrainian Historiography	65
<i>Tkachuk A.</i> Mythologization and demonization of B. Khmelnytsky's Personality as a Factor of Current Policy.....	69
<i>Shevchenko N.</i> Early Modern Ukraine in the History of Central and East Europe (Contemporary non-Ukrainian Historiography)	73
SECTION 4. HISTORICAL REGIONAL STUDIES, METHOD.....	80
<i>Kotlyar Yu.</i> Sacred History – the Science of Spirituality	81
<i>Nahrybelnyi Ya., Nahrybelnyi B.</i> Activity of the Tutorial Commettee of the Kherson Marine Collge of Distant Voyage in 1907–1915 (after Archives' Materials SAKR)	85

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАЄТКАХ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ СЛОБІДСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ТА ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА У XVIII ст.

У статті досліджується економічне життя та господарська діяльність у маєтках козацької старшини Слобідсько-Української губернії та Харківського намісництва на основі аналізу архівних джерел означеного періоду. Також висвітлюються приклади наявності в козацької старшини великих земельних володінь та їхня економічна діяльність на цих землях.

Ключові слова: губернія; старшина; дворяни; пустка; село.

Постановка проблеми. Інтерес до регіональної історії поступово зростає, тому економічне життя одного регіону в складі великої країни звичайно є актуальним. Тому вивчення регіональної історії на прикладі маєтків козацької старшини надає певну ретроспективу економічного розвитку Слобідсько-Української (Харківської) губернії та Харківського намісництва.

Об'єктом дослідження є процес розвитку маєтків козацької старшини Слобідської України.

Предметом роботи є економічна діяльність козацької старшини у власних маєтках та їхній вплив на загальний розвиток регіону.

Хронологічні межі роботи – XVIII ст. Саме в цей час козацька старшина починає процес інтеграції до складу російського дворянства, господарська діяльність їхніх маєтків стає домінуючим фактором економічного життя регіону.

Географічні межі дослідження охоплюють територію тогочасної Слобідсько-Української губернії (з 1835 року – Харківської губернії), а також Харківське намісництво, а саме: території Харківського, Ізюмського, Острозького, Сумського та Охтирського козацьких полків, що зараз становлять території України та Російської федерації.

Метою роботи є визначення основних видів економічної діяльності маєтків козацької старшини.

Історіографія та джерельна база. Одним із ключових питань регіональної історії XVII–XVIII ст. є процес економічного розвитку Слобідської України, зокрема, господарська діяльність маєтків старшини, дослідженням якої займалися Багалій Д. І. «Історія Слобідської України», Слюсарський А. Г. «Соціально-економічне розвиток Слобожанщини XVII–XVIII вв.», Маслійчук В. Л. «Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст.». Серед основних джерел з цієї про-

блеми слід виокремити, перш за все, фундаментальні архівні фонди Державного архіву Харківської області, зокрема фонд 24. У ньому збереглися «Экономические примечания» до кожного повіту, з детальними описами земель та специфікою господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. На початку XVIII століття за козацькою старшиною Слобожанщини, особливо за полковницькими династіями, було закріплено чимало сіл і хуторів. Такі козацькі роди, як Алфьорови, Нахімови, Головінські, Кондратьєви, Данилевські, Квітки мали земельні володіння в 100 та більше душ [1].

Території, які належали старшині, можна поділити на кілька видів:

1. Село – це основна господарська одиниця Слобідської України.

2. Слобода від слова «свобода». Жителі, які заснували поселення були вільними людьми (мали звільнення від повинностей). Засновувалися недалеко від міст, жителі займалися в основному торгівлею. Також слободою називалися великі поселення з кількома церквами, що мали деяке виробництво.

3. Хутір – це невелике поселення, яке складалось переважно з кількох господарств.

4. Пустка – відкрита ділянка на місцевості, де колись знаходився населений пункт [2].

Усі дворянські господарства були зайняті в декількох промислах: у винокурінні (їх на Слобожанщині налічувалось 976), бджільництві та хліборобстві. Дворяни для своїх винокурень робили повальний зруб дерев; відділяли колоди, які підходили для будівництва або продажу, а інші використовували для заводів, у результаті чого й були знищені дорогі ліси вздовж річок Оскіл, Донець та Ворскла [3, с. 31–32]. Що стосується бджолиних заводів, то форма їхньої організації була німецька: вулики для бджіл робили

легкі з одним дном, зверху вузькі, а внизу просторі. Мед та віск продавали не лише в містах, а й за кордон.

Землеробство поділялося на два види: до першого відносили безпосередньо хліборобство, а до другого – вирощування садів. Хліборобство посідало вагоме місце в економічному житті Слобожанщини, причому засівали більше ярового, ніж озимого, бо траплялися негоди, мокрі або безсніжні зими, тому озимина не завжди давала гарний врожай. Використовували хлібороби плуги, а також соху та рало. Скошений хліб відвозили до сіл на гумно, або складали в хуторах. Заможні хлібороби робили для молотіння хліба риги, або, як їх називали, клуні. Потім прочищали зерно водою, просушуючи на відкритому повітрі. Після всього відвозили на млини, де господарю млина давала десята доля хліба зерном [3, с. 33].

Губернія поділялася на п'ять провінцій, що територіально повністю відповідали назвам полків; управляли ними провінційні канцелярії. Провінції ж поділялися на «камисарства» (написання слова згідно з офіційними описами Харківського намісництва, зокрема, 1779 року, тобто комісарства), найчастіше відповідали сотням (але сотень було набагато більше, ніж комісарств).

Наприкінці XVIII ст. у Харківському комісарстві було 107 млинів, у Ольшанському – 53, у Мереханському – 39, у Охтирській провінції – 209, у Сумській – 160, у Ізюмській – 53, у Острогозькій – 24 [4, с. 133]. Відомо, що козацька старшина задля зручності займалася одночасно і млинарством: так млини були в Донців, Кондратьєвих [5, с. 214]. Підтвердженням цьому також є архівні документи, в яких описується наявність млина в селі Окоп та в хуторі Веселовському (володіння відповідно Івана Земборського [4, с. 33] та Михайла Тимофєєва [6, с. 46]), а село Буймер мало млин на річці Ворсклі, який належав Михайлу Перехрестову [6, с. 75], також млин знаходився в селі Хотень, яке належало Кондратьєвим [7, с. 47].

Садівництво у слобожан було невеликим, проте в деяких дворян воно було доволі значним. Розводили яблуневі та грушеві дерева. Своїми садами пишалися Люботин, Коротич та Нова Водолага [8, с. 131].

Кількість худоби в козацько-селянських господарствах краю XVIII ст. зменшилася порівняно з XVII ст. у зв'язку з розширенням посівних площ і скороченням пасовищ. Цей процес у першу чергу торкнувся Сумського, Охтирського та Харківського полків: на цих територіях йшла інтенсивна вирубка лісів через наявність значної кількості дорогоцінних видів дерев.

Автор «Опису Слобідсько-Української губернії 1802 р.» з приводу стану тваринництва до початку XIX ст. писав: «Скотарство у поселен проти колишнього набагато обмежено. Степи, багаті для скотарства пасовищами, перетворені в орні поля». Далі зазначалося, що овець стали «вирощувати деякі селяни й ті в невеликому числі, окрім повітів Ізюмського, Куп'янського, Вовчанського й частини Зміївського»,

де ще було значне поголів'я овець [9, с. 225]. Село Пришиб, зокрема, яке належало Данилевському, знаходилося серед річок, що стимулювало розвиток скотарства, а саме вирощування овець [10, с. 35].

Усі стани та соціальні групи, які існували в цьому регіоні у XVII ст., вільно провадили винокуріння. Винокуріння перетворилося на поширене виробництво, разом з тим, чітко простежується тенденція до збільшення зацікавленості великих землевласників та можновладців до винокуріння з початку XVIII ст., що створювало передумови для конкуренції не тільки між станами, а й у середині них. Безподаткове винокуріння сприяло збагаченню козацької старшини. Підтвердженням цього є архівні документи, в яких зазначається, що, наприклад, село Кудіновка, яке належало роду Кондратьєвих, мало один винокурний завод та виробляло 100 відер вина [11, с. 3], село Радомля, яке належало Михайлу Якубинському, мало 4 винокурні заводи, та виробляло 360 відер вина [11, с. 22]. Село Буймер, яке належало роду Перехрестових, мало 1 завод та виробляло 850 відер вина, зокрема, для продажу в шинок використовувалося 750 відер, а в домашньому побуті використовували лише 100 [11, с. 31].

Поширеним промислом у Слобідсько-Українській губернії було добування селітри, яку переважно використовували для виробництва пороху. Сировиною для отримання селітри була земля городищ, старих могил, фортечних валів і попіл. З 40-х років XVIII ст. поширився штучний буртовий спосіб виготовлення селітри.

На перших порах добуванням селітри переважно займалися козаки та дехто з селян. Однак згодом козацька старшина заволоділа цими прибутковими промислами. В першій чверті XVIII ст. заходи уряду Петра I сприяли значному поширенню селітряного виробництва, особливо в кріпосницьких господарствах старшини – Донців, Ковалевських, Квітки, Данилевських та інших [12, с. 138–139].

Висновок. Слід зазначити потужне економічне зростання старшинського прошарку в другій половині XVII ст., що характеризувалося накопиченням старшиною земельних володінь, грошових сум та активною промисловою діяльністю. Старшини слобідських полків на початку XVIII ст. зайняли найвищі місця в економічній ієрархії краю. У статті було визначено, які саме види економічної діяльності були притаманні маєткам козацької старшини краю, на прикладах архівних даних.

Отже, до середини XVIII ст. на Слобожанщині існувала доволі розвинена для того часу господарська діяльність, завдяки якій козацька старшина змогла так швидко розбагатіти та поступово наблизитися за економічним та політичним впливом до російського дворянства.

Подальша розробка теми допоможе більше детально вивчити економічну діяльність маєтків старшини Слобожанщини.

Список використаних джерел

1. Список дворянских родов Харьковской губернии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://goldarms.narod.ru/kharkow.htm>. Доступ : 15. 12. 17.

2. Что такое починок, выселок, слобода и чем отличается село от деревни [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://pearative.ru/stati/chem-selo-otlichaetsya-ot-derevni/>. Доступ : 20. 02. 18.
3. Слюсарский А. Г. Слобідська Україна. Историчний нарис XVII–XVIII ст. / А. Г. Слюсарский. – Х. : Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. – 278 с.
4. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф. 24. – Оп. 3. – Спр. 21. – 100 арк.
5. Миллер Д. П. Архивы Харьковской губернии. / Д. П. Миллер. – Х. : тип. «Печатное дело», 1902 г. – 239 с.
6. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 3. – Спр. 1. – 100 арк.
7. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 3. – Спр. 2. – 166 арк.
8. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. / Д. І. Багалій. – Х. : Дельта, 1993. – 256 с.
9. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. : Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археограф. комісія та ін. Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К. : Наук. думка, 1991. – 222 с.
10. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 3. – Спр. 16. – 102 арк.
11. ДАХО. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 13. – 35 арк.
12. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. / А. Г. Слюсарский. – Харків : Харьковское книжное издательство, 1964. – 460 с.

Я. В. Дудка,
*аспірант Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди,
г. Харків, Україна*

**ОСНОВНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ И ХОЗЯЙСТВЕННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИМЕНЕЙ КАЗАЦКОЙ СТАРШИНЫ СЛОБОДСКО-УКРАИНСКОЙ
ГУБЕРНИИ И ХАРЬКОВСКОГО НАМЕСТИЧЕСТВА В XVIII в.**

В статье исследуется экономическая жизнь и хозяйственная деятельность именей казацкой старшины Слободской-Украинской губернии на основании анализа архивных источников исследуемого периода. Также освещаются примеры наличия у казацкой старшины больших земельных владений, и их экономическая деятельность на этих землях.

Ключевые слова: губерния; старшина; дворяне; пустошь; село.

Y. Dudka,
*PhD student of Kharkiv national University named after G. S. Skovoroda,
Kharkov, Ukraine,*

**BASIC CONSTITUENTS OF ECONOMIC LIFE AND ECONOMIC ACTIVITY OF COSSACK LEADERS'
ESTATES IN THE SLOBODA UKRAINE GOVERNORATE AND THE KHARKIV VICEROYALTY
IN THE XVIII CENTURY**

In the article examines the economic life and economic activities of the estates of the Cossack leader of the Slobodska-Ukraine governorate, on the basis of an analysis of the archived sources of the investigated period. On the example of a number of the landed possessions of Cossack leader it is possible to see that a Cossack gradually grows into the large landed interests of this region, and in a financially-legal relation equated with the Russian nobility. It assists strengthening of influence of Cossack leader on development of region in an economic and political sphere.

In a context all increasing interest in regional history the political and legal, economic history and history of the daily life of one region in composition the large state are actual.

A number of historians have studied this problem, among which in different periods were allocated: D. Bagalyi, A. Slysarsky, V. Maslychuk.

Also for the disclosure of the theme is used archival data.

Key words: governorate; leader; noblemen; village; wasteland.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.,* д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

Д. БУРЛЮК ТА М. СЕМЕНКО: ІСТОРИЧНІ ТА ТВОРЧІ ПЕРЕТИНИ

Відомі особистості українського авангардного мистецтва, засновники стилістичних напрямків футуризму, чії новації формувалися на ґрунті української культури. Їхнє мистецтво «жорстокого експерименту» мало спільні засоби соціально-культурної практики, що відповідало загальним процесам революційного оновлення культури.

Ключові слова: авангард; маніфест; футуризм; бюджетлянство; кверофутуризм.

Історія українського авангарду й сьогодні продовжує доповнюватися новими сторінками з життя та творчості видатних митців. Серед новаторів початку ХХ ст. – відомі імена: Давид Бурлюк та Михайло Семенко. Характеризуючи їхній творчий доробок, дослідники використовують гучний епітет – засновники футуризму [2; 12]. Різниця лише в тому, що їхні футуристичні пошуки здійснювалися в різних сферах мистецького простору: Д. Бурлюк – у мистецтві живопису, Михайль Семенко запроваджував мовні новації в літературі. Слід зауважити, що для авангардної естетики не є суттєвою видова або жанрова належність твору, адже філософія авангарду проголошувала необхідність знищення будь-яких класифікаційних кордонів у художньому просторі літератури та мистецтва. Культурне середовище Д. Бурлюка було творчо різноманітним: В. Маяковський, В. Каменський, В. Хлебніков, О. Кручоних, О. Гуро, сам Бурлюк, – бралися то за пензель художника, то опановували прийоми віршування. Незважаючи на спільну мету революційного оновлення мистецтва, М. Семенко і Д. Бурлюк мали свій творчий простір, їхні життєві шляхи не перетиналися. Дослідницькі роботи не фіксують жодної зустрічі цих особистостей, незважаючи на той факт, що становлення кожного як митця й теоретика футуризму відбувалося на теренах українських земель. Залишається відкритим питання про творчий доробок митців, практику реалізації новацій, ідейні засади новаторських течій, наскільки близькі були пошуки. Дослідження українських мистецтвознавців А. Білої, О. Ільницького та російських авторів О. В. Крусанова, Б. М. Калаушина надають матеріали для подальшого пошуку крапок перетину творчих шляхів двох «батьків» футуризму.

Російська історіографія позиціонує Давида Бурлюка як засновника російського футуризму, чії творчі новації формувалися переважно в російських мистецьких колах [2]. Сучасний погляд на історично-культурологічні процеси початку ХХ ст. надає можливість переглянути догматичну позицію й побачити

вагому складову українського вектору в творчості Бурлюка. Предки Д. Бурлюка по батьківській лінії походять з Криму, по матері – з Полтавщини [10; 8, с. 32], у Лебединівському районі Сумської області на хуторі Семиротівка (не зберігся) 22 (9) липня 1882 р. народився Давид Давидович Бурлюк. Сім'я Бурлюків перебувала в постійних мандрівках українськими та російськими землями, що було пов'язано з роботою батька Давида Федоровича – освіченого господарника та управителя. Давид-молодший здобував початкову освіту в різних закладах, виявляючи тільки одне захоплення – живописом. Мистецькі студії Бурлюка беруть початок у Казанській художній школі (1899–1900 рр., 1901 р.), двічі він опановує курс у Художньому училищі Одеського товариства витончених мистецтв (у 1900–1901 р. та у 1910–1911 рр.). У 1902–1905 рр. навчається в мистецьких академіях Мюнхена та Парижа [16, с. 98–110]. Перші авангардні «проби пера» Д. Бурлюка як художника-новатора були представлені на московській виставці під назвою «Стефанос» (1907–1908 рр.). Сучасні дослідники вважають її початком авангардного руху в Росії [11, с. 39]. Окрім Давида Бурлюка, активними учасниками виставки були українці за походженням: Володимир і Людмила Бурлюки, київська художниця О. Екстер, мабуть, тому виставка молодих митців у листопаді 1908 р. опинилася в Києві під назвою «Ланка». Вона відкрила першу сторінку історії українського мистецького авангарду. Київська виставка вразила городян не тільки художнім розмаїттям та естетичним демократизмом, але й появою скандальної листівки «Голос імпресіоністу на захист живопису», автором виявився Д. Бурлюк. Традиційному мистецтву був кинутий виклик: «хуліганам від палітри» названі К. Маковський та І. Айвазовський, «мякіним духом Репіна» охрещено рух передвижництва, «потугами на геніальність» названа творчість М. Врубеля [13, с. 47–48]. Лист був прийнятий як прояв хуліганства та безкультур'я, насправді, він переслідував головну мету –

заявити про зародження нової художньої сили, більш революційної і максималістичної у своїх цілях.

Листівка «Голос імпресіоністу на захист живопису» є першим пунктом перетину авангардної практики Д. Бурлюка та М. Семенко, який у 1914 р. друкує свій футуристичний маніфест «Сам» [12, с. 28]. М. Семенко розгортає прапор боротьби за оновлення української літератури, критикуючи провінційну обмеженість, гопачно-селянський зміст вітчизняної культури. Українське мистецтво М. Семенко асоціює з шевченківським «Кобзарем» – «Біблією» українця й мистецьким каноном. Написаний у формі звернення до слухача, маніфест сповнений жорсткою критикою, що відповідає стилістиці протесту: «А ти вхопивсь за свого "Кобзаря", від якого тхне дьогтем і салом, і думаєш його захистить твоя пошана. Пошана твоя його вбила... Час титана перевертає в нікчемного ліліпута...» [12, с. 28]. Літературний революціонер М. Семенко вів навіть більш складний бій, ніж Д. Бурлюк. Протест останнього був спрямований проти обмеженості класичного мистецтва, М. Семенко ж кинув виклик всій національній українській культурі, яка «захворіла на шевченкоманію». Безмірна пошана Кобзареві перетворила поета на канонізованого ідола українського мистецтва. Заклик М. Семенка вимагав розширити горизонти бачення сучасності й майбутнього, сформувати нові естетичні форми, які б віддзеркалювали дійсність, соціальні процеси.

Технічний прогрес сприяв формуванню культури нової індустріальної епохи, обличчям якої стала міська, відмінна від селянської, культура. Динамічне життя міста створювало нову естетичну концепцію з тяжінням до видового, жанрового синтезу мистецьких та літературних форм.

Молодший за віком Михайль Семенко народився 31 грудня 1892 р. на Полтавщині в селі Кибинці в інтелігентній родині волосного писаря та письменниці-селянки й з дитинства тяжів до письмових вправ та роздумів. Його шлях до футуризму пролягав через низку захоплень музикою та філософією. Навіть у 1911–1913 рр., навчаючись у Петербурзькому Психологічному інституті, Семенко ще не здогадувався, які сили дримали в ньому [4, с. 38]. У північній столиці, де на той час вирували новаторські ідеї, М. Семенко не міг не потрапити під вплив футуристичних експериментів. Петербург того часу був одним із виставкових художніх центрів, де ще в 1909 р. вперше відбулася виставка картин молодих митців групи «Вінок-Стефанос». На початку 1913 р. у місті проходила четверта виставка «Союзу молоді», яка об'єднала всі новітні авангардні тенденції. Серед її учасників був і Давид Бурлюк, прозваний критиком О. Бенуа «духовним лідером компанії» [15, с. 566]. Невідомо, чи відвідував цю виставку М. Семенко, але дух авангардного оновлення неодмінно захоплював молоде покоління. Невід'ємною частиною культурного життя того часу були диспути, творчі зустрічі. 3 листопада по грудень 1913 р. в Петербурзі відбулося біля 20 футуристичних виступів [15, с. 143], один з них – ранковий виступ В. Маяковського і О. Кручоних у Психоневрологічному інституті (24 листопада 1913 р.), де на цей час навчався М. Семенко. Д. Бурлюк не був присут-

нім, можливо, тому, що в цей день був запланований ще один футуристичний вечір на вищих жіночих курсах [15, с. 244–246]. Чи був присутній М. Семенко на цьому виступі – невідомо, але дослідження свідчать про те, що кардинальні зміни в житті М. Семенка припадають саме на цей період. Наприкінці 1913 р. він кидає інститут, заняття скрилкою та захоплюється авангардними експериментами в літературі. М. Семенка не приєднується до скандально відомого руху російських авангардистів, він розпочинає мистецьку революцію в київському культурному середовищі, який, вочевидь, був ближчим йому за культурним духом та цілинним простором для літературних новацій. Разом із художниками – братом Василем та Павлом Ковжуном, М. Семенко створює перше українське футуристичне товариство [4, с. 39, 41]. Під псевдонімами Михайль, Басиль, Павль вони випустили у своїй друкарні «Кверо» перші футуристичні знакові збірники «Дерзання», «Кверо-футуризм» зі скандальним маніфестом «Сам». М. Семенко зазіхає на майже канонічний образ української культури – Тараса Шевченка, промовляючи: «Я палю свій «Кобзар». Заклик М. Семенка сприймається не стільки як літературний нігілізм, культурний перформанс, скільки як національна зрада. Паплюження Семенком образу Шевченка збігається у часі з черговим актом російського імперського гноблення української культури – заборони святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Реакція української інтелігенції була відповідно гнівною, на думку одного з критиків М. Сріблянського, радикалізм Семенка штовхнув молодого літератора до «табору з російськими монархістами та шовіністами» [12, с. 33], маніфест був названий «мовним паскудством», яке загрожує українській мові й навіть суспільству. Був це збіг обставин, або стратегія бунтаря, але заклик Семенка досяг своєї мети – розколював аудиторію, створив прецедент для культурної дискусії. На жаль, у запалі гніву критики не побачили справжніх причин появи маніфесту, не почули доречну думку автора – не створювати ідолів, не ставити національних кордонів у розвитку культури.

Жорстка стилістика маніфесту відповідала футуристичній практиці того часу, про що свідчить не менш скандальний маніфест гілеївської групи Д. Бурлюка «Ляпас громадському смаку». Його автори: Д. Бурлюк, О. Кручоних, В. Маяковський, В. Хлебніков у грудні 1912 р. запропонували «скинути Пушкіна і Толстого з Пароплава сучасності», зректися «Вінка грошової слави» та провести «мовонововедення» – збільшити словник за рахунок нових довірливих і похідних слів [19, с. 41]. Але цей заклик свідчив, у першу чергу, про наміри футуристів дистанціюватися від традицій класицизму, епатажно заявити про своє існування. Як і М. Семенко, гілеїці скидали з «іконотасу» російської літератури ідолів. Пізніше, у своїх спогадах, Д. Бурлюк визнав значення традицій російської культури у формуванні тих самих футуристів: «... ми виховані школою «російських раціоналістів», і спогади юності залишаються незмінними [6, с. 144]. Перебуваючи в США, у 1930 р. художник видав збірник до 20-річчя футуризму, в якому виправдовував категоричність будетлян – «майбутників» 1910-х рр.

Пояснюючи нігілізм футуризму вимогами часу, знову пригадував імена О. Пушкіна і Л. Толстого, твори яких залишаються «вічними як документ» [6, с. 11].

Співзвучним Д. Бурлюкові є й ставлення М. Семенка до великого поета Шевченка. Український бунтар вважав що «титану» літератури не завадить вогню, який очищає від образливого культу поклоніння. Пасаж Семенка був не проти Шевченка, а проти тих «ушляхетнених душ», які, прикрившись національним символом мистецтва, залишалися консервативно обмеженими, міщанськи примітивними, прирікаючи українське мистецтво на десятиріччя відставання [12, с. 42]. М. Семенко виявився більш глибоким критиком, ніж його сучасники, він побачив головну небезпеку культурного й соціального розвитку – людську психологію несприйняття та протидії новому. М. Семенко розуміє, як важко людині долати життєву та інтелектуальну інертність, тому й запалює українське культурне середовище маніфестом, розуміючи, який вогонь критики він може викликати. Про це йдеться й у відкритому листі Д. Бурлюка до критиків: «Наскільки велика в ньому (мистецтві – І. К.) новизна – настільки ж величезне й нерозуміння. Люди завжди і скрізь були консервативні. Усе нове зустрічалося обуренням. Дуже складно «мінати квартиру» – «переконання» – зізнатися, що помилявся, шукати нове, у щось вірити» [7, с. 1–2]. Таким чином, у засобах авангардної боротьби М. Семенка та Д. Бурлюка виявляються схожі форми, але авангардні планети митців залишалися на своїх орбітах. Зокрема, група М. Семенка ніяк не відреагувала на відомий «футуристичний тур містами Південної Росії», який упродовж 1913–1914 рр. здійснили Д. Бурлюк, В. Маяковський та В. Каменський, виступаючи в Харкові, Херсоні, Сімферополі, Севастополі, Керчі, Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Києві та Кишиневі. Хоча саме вказаний тур сколихнув українське творче середовище, залучаючи до авангардного руху нових прихильників [18, с. 320].

Аналіз концептуальних основ футуризму Д. Бурлюка та М. Семенка, виявляє певні особливості у формуванні стилістики та термінології авангардних напрямків. Літературно-мистецьке об'єднання, до якого входили В. Хлебніков, В. Каменський, Давид і Микола Бурлюки, О. Гуро, С. Мясоедов, К. Нізен, О. Городецький, намагаючись дистанціюватися від італійського футуризму, шукаючи свій варіант мистецької автентичності. Першим таким варіантом стала назва «будетлянство». Цей термін запропонував В. Хлебніков, який не терпів іноземних слів. Б. Лівшиць писав: «Ми й навесні тринадцятого року не називали себе футуристами, навпаки, усіляко відхрещувалися від вертких молодих людей, що приклеїли собі цей ярлик. Нам подобався територіальний термін «гілейці», що не зобов'язує нас ні до чого» [17, с. 412].

Поява назви – «гілейці» – пов'язана із заснуванням товариства «Гілея», в чорнянському маєтку Бурлюків, організатором якого став Д. Бурлюк. Як зазначив Б. Лівшиць, село Чорнянка стало «точкою перетину координат, які породили ту течію в російській поезії і в живописі, що ввійшла в історію під назвою футуризм. З утворенням «Гілеї» на початку 1912 р. відновився і склад будетлян, до співпраці долучилися

О. Кручених, Б. Лівшиць, В. Маяковський [15, с. 512]. Можливо, провінційне походження гілейського футуристичного руху вплинуло й на його світоглядний характер. Більшість членів мистецького угруповання не відкидали тематику та художні доробки національної культурної спадщини. Особливо це виявилось у творчості Давида та Володимира Бурлюків, їхня новаторська футуристична концепція мистецтва буквально живилася історично-художнім минулим України. На думку будетлян, першоелементи архаїчного буття, позбавлені естетично-цивілізаційного оздоблення, здатні забезпечити чистоту культурно-будівельного матеріалу. «Проста, нехитра краса лубка, суворість примітиву, механічна точність побудови, благородство стилю і хороший колір, зібрані воедино творчою волею художника-володаря, – ось наш пароль і наше гасло» [1, с. 106]. Повернення до першоджерел художньої форми було для авангардистів не тільки мистецьким прийомом, а й своєрідним актом звільнення від старих ідей та суджень.

Концепція мистецького оновлення М. Семенка будувалася на інших підвалинах, що відкидала національний компонент у майбутньому культури. Теоретична основа «кверофутуризму» (грецк. «пошук» – пошукового футуризму) М. Семенка пропагувала ідею понаднаціонального (космополітичного) мистецтва. «Мистецтво не може бути ні українським, ні яким іншим в сім представленні. Ознаки національного в мистецтві – ознаки його примітивності», – пише поет та закликає наздоганяти сьогоднішній день. Головною ідеєю була думка про постійну невичерпну рухливість мистецького процесу, в якому немає жодних кордонів: «Ціль і здійснення в мистецтві в самому шуканні. Він відмовляє можливості закінченості й перестає бути мистецтвом там, де починається в ньому канон, культ задоволення й преклоніння. Кверофутуризм проголошує боротьбу шукань, в сім полягає завдання мистецтва в його розумінні» [3]. У літературній творчості М. Семенка яскраво виявляється урбаністична спрямованість, тематика міста, що було не чужим й будетлянам-гілейцям. Так, активний учасник товариства – В. Каменський захоплювався аеропланами, мріяв про далеке майбутнє, сповнене краси, польоту, свободи і творчості. Це таким, як В. Каменський, М. Семенко присвятив вірш «Молоді авіатори»: «Я вітаю вас, молоді авіатори, І тепло стискую руки». Мрія про мистецтво планетарного характеру асоціювалася у молодих авангардистів з цією фізичною свободою польоту, яка руйнує будь-які кордони: «Зсунувся штучний екватор, в мого порога виріс бамбук». Але поет розуміє, що майбутнє неможливе без руйнування ланцюгів сучасності: «Руште все огорожене незмінно – Інтернаціональте степ!» [9]. Ідея космополітизму В. Каменського виходить за межі мистецького символізму у своїх аеропроцтвах він описував картини людського життя через 50, 100, 150, 200 років... [14, арк. 1–9]. Мрії В. Каменського про нове життя та «нову людину» вимальовували такі картини майбутнього через 50 років: «Над головами, як сарана, носитимуться густі хмари аеропланів, не заподіюючи, проте, нікому шкоди. Соціальне життя зміниться. Люди стануть жити по хуторах, маючи швидкі ае-

роплани. Плоскі дахи будинків широко використовуватимуться для спусків аеропланів». А через 200–500 років сама природа змінить людину так, що вона зможе літати, на землі «запанує своєрідне красиве, повне дивовижної поезії життя» [14, арк. 8–9].

1914 р. кардинально змінив соціальний і культурний розвиток країни, знищуючи життєві проекти й людські долі. Історичні події зачепили і М. Семенка, який наприкінці року опинився на Далекому Сході як військовий телеграфіст. У новому духовно-естетичному середовищі, М. Семенко занурюється у свою емоційно-чуттєву поетичну глибинність, з'являються нові поетичні образи та теми [4, с. 66–83]. У буремному 1917-му М. Семенко знову повертається до України, намагаючись знайти себе та своє місто в соціально-культурних реаліях революційного часу. Цікаво те, що Д. Бурлюк теж опиняється у Владивостоці, але за два роки пізніше, і знову шляхи двох футуристів не перетнулися. У 1920 р. Д. Бурлюк теж покидає далекохідне місто в іншому напрямку – до Японії.

Резюмуючи розглянуте, зазначаємо, що у просторово-часовому вимірі ми не знаходимо крапок перетину двох авангардних митців – Д. Бурлюка і М. Семенка, не судилося їм скласти футуристичний тандем, кожен крокував своїм шляхом революційних перетворень культури. Але слід зауважити, що їхня практика

революційного оновлення мистецтва мала ряд спільних рис, а саме: використання радикальних форм протесту у вигляді літературних маніфестів з епатажною критикою чинних мистецьких авторитетів. Радикалізм поглядів митців сприяв формуванню нових художніх та мовних форм, що яскраво виявляється навіть у назвах мистецьких течій: «будетлянство», «кверофутуризм». Прагнення до революційного оновлення мистецтва, літератури було настільки глобальним, що навіть торкалося морфологічних основ мови, розширення словникового діапазону. Слід відзначити, що авангардний рух мав не тільки широкий спектр художніх методів оновлення мистецтва, але й формував різноманітні теоретичні засади художніх напрямків. Інколи під однією назвою співіснували різні ідейні концепції, що яскраво вирізнялося в гілеївському будетлянстві: Д. Бурлюк знаходив творче натхнення в народних традиціях аматорського мистецтва, а його товариш В. Каменський тяжів до урбаністичних тенденцій. Захоплення індустріальною революцією початку століття відзначало європейський авангард, який звільнявся від консервативної селянської культури минулого. Цю тенденцію розвивав і кверофутуризм М. Семенка намагаючись абстрагуватися від національної обмеженості і створити естетику планетарного універсалу...

Список використаних джерел

1. Авангард в культуре XX в. (1900–1930 гг.) : Теория. История. Поэтика : в 2-х кн. / Учреждение Российской акад. наук ин-т миров. лит.
2. Аполлон : альманах искусств / гл. ред. Б. М. Калаушин : в 2-х т. – СПб. : ИГ «Аполлон», Б. г. – Т. 2. – Кн. 1. Бурлюк : цвет и рифма : Отец русского футуризма. – 798 с.
3. Архів революційної культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrevcult.livejournal.com/157963.html>.
4. Біла А. Футуризм : наукове видання / А. Біла. – К. : Темпора, 2010. – 248 с.
5. Біографії, життєписи, творчість : Михайль Семенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/biografii/part1/025.htm>.
6. Бурлюк Д. Фрагменты воспоминаний футуриста. Письма. Стихотворения / Давид Бурлюк. – СПб. : Пушкинский фонд С. -Петербурга, 1994. – 383 с.
7. Бурлюк Д. Открытое письмо русским критикам (по поводу инцидента с картиной Репина) / Давид Бурлюк. – М. : Изд-во общ-ва художников «Бубновый валет», 1913. – 4 с.
8. Бурлюки : коріння // Музейний провулок. – 2004. – № 2. – С. 32.
9. Вірші Семенка Михайля з книги «В САДАХ БЕЗРОЗНИХ» (1918) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-semenko-myhajlya/>.
10. Давид Бурлюк считал себя потомком хана Батыя / Рубрика history-newspaper [Електронний ресурс] // «Газета по-українськи». – 2007. – № 416. – 27 липня. – Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/articles/history-newspaper/_david-burlyuk-schital-sebya-potomkom-hana-batyua/174714.
11. Дубравка О. Т. Хлебников и авангард / Ораич Толич Дубравка; пер. с хорватского Н. Видмарович. – М. : Вест-Консалтинг, 2013 – 183 с.
12. Ільницький О. Український футуризм (1914–1930). Переклад з англійської Раї Тхорук. / О. Ільницький. – Львів : Літопис, 2003. – 456 с.
13. Калининченко И. Ю. Несколько дополнений к биографиям Д. Д. Бурлюка и А. Е. Крученых : тезисы докладов II международной научн. конф. по авангарду. «Звездолики Гилеи», (Херсон, 19–21 декабря 1995 г.) / И. Ю. Калининченко / Научный центр по изучению авангарда Бахматова. – Херсон : ХОУНБГ, 1995. – 40 с.
14. Каменский В. Аэро-пророчество (Рождественское предсказание авиатора В. Каменского). Статья о прогрессе авиации. Черновой автограф (позднее 1909 – ранее 1917 гг.) / В. Каменский. – РГАЛИ, Ф. 1497, Оп. 1. Д. 142. – 24 л.
15. Крусанов А. В. Русский авангард : 1907–1932 : в 3-х т. / Андрей Васильевич Крусанов. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – (Исторический обзор). – Т. 1. – Кн. 1 : Боевое десятилетие. – 784 с.
16. Кузьменко І. В. Д. Бурлюк в історії українського авангарду (1907–1920 рр.): дис...канд. іст. наук : 31.10.2014 / ЧДУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2014. – 233 с.
17. Лившиц Б. Полутороглазый стрелец : Стихотворения. Переводы. Воспоминания / Борис Лившиц. – Л. : Советский писатель, 1989. – 720 с.
18. Складенко Г. Авангард в Україні : обшири явища, етапи розвитку / Галина Складенко // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії : зб. наук. праць. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. – Випуск 9. – С. 318–322.

19. Манифест русских футуристов : Теория. Практика. Критика. Воспоминания / состав. В. Н. Терехина, А. П. Зименков. – М. : Наследие, 2000. – 480 с.
20. Український футуризм у національному літературознавстві : від генези до сьогодення. Текст / Данило Рега // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. – Ужгород : Говерла, 2011. – Вип. 15. – С. 220–223.

И. В. Кузьменко,

*канд. ист. наук, старший преподаватель гуманитарных дисциплин
Новокаховского политехнического колледжа
Одесского национального политехнического университета,
г. Новая Каховка, Украина*

**Д. БУРЛЮК И М. СЕМЕНКО: ИСТОРИЧЕСКИЕ И ТВОРЧЕСКИЕ
ПЕРЕСЕЧЕНИЯ**

Известные личности украинского авангардного искусства, основатели стилистических направлений футуризма, чьи новации формировались на почве украинской культуры. Их искусство «жестокое эксперимента» имело совместные средства социально-культурной практики, что соответствовало общим процессам революционного обновления культуры.

Ключевые слова: авангард; манифест; футуризм; будетлянство; кверофутуризм.

I. Kuzmenko,

*PhD in Historical sciences, senior lecturer of humanitarian disciplines,
Novokakhovsky Polytechnic College,
Odessa national Polytechnic University,
Nova Kakhovka, Ukraine*

D. BURLIUK AND N. SEMENKO: HISTORICAL AND CREATIVE INTERSECTIONS

The famous persons of the Ukrainian avant-garde, the founders of the stylistic directions of futurism that whose innovations were formed on the soil of the Ukrainian culture. Their art of «cruel experiment» had little in common with social and cultural practices, which was consistent with the general processes of revolutionary renewal of culture.

Key words: avant-garde; manifest; futurism; budetlyanstvo; kvero-futurism.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;

Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.

Міронова І. С.,
д-р іст. наук, доцент, професор кафедри історії
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна,
e-mail: Iryna.Mironova@chmnu.edu.ua

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ СЕРЕД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1920–30-ті рр.

Проаналізовано особливості формування й розвитку освіти дорослих серед національних меншин Півдня України в 1920–30-ті рр. Розглянуто діяльність професійних педагогічних, сільськогосподарських, індустріальних технікумів та інститутів, а також робітничих факультетів і партійно-радянських шкіл. Окрему увагу приділено ліквідації неграмотності серед національних меншин регіону. Доведено, що в 1920-ті рр. була сформована струнка й розгалужена система освіти дорослих серед національних меншин, але водночас освітні заклади стали носіями комуністичної ідеології, спрямованої на виховання нової прокомуністично зорієнтованої молоді.

Ключові слова: політика «коренізації»; національні меншини; Південь України; освіта дорослих; лікнеп; технікум; інститут; робітничий факультет; партійно-радянська школа.

У період сьогодення проблема освіти дорослих як складова навчання упродовж життя є одним із пріоритетів державної освітньої політики уряду України. Важливою складовою цього процесу є забезпечення рівного розвитку освіти всіх без винятку етносів, що населяють державу. У цьому контексті особливе значення має історичний досвід 1920–30-х рр., оскільки саме в цей період в Україні було закладено правову основу для вирішення проблем культурно-освітнього розвитку національних меншин.

Під «освітою дорослих» сучасна педагогіка розуміє сукупність безперервних освітніх процесів, за допомогою яких дорослі люди самоідентифікують себе як освічену особистість, розвивають свої здібності, збагачують знання, вдосконалюють кваліфікацію й застосовують їх у новому напрямку для задоволення своїх і суспільних потреб на рівні держави в умовах глобалізації [43, с. 21].

Складний і суперечливий період 1920–30-х рр. вніс у розвиток освіти в Україні неоднозначні корективи. З одного боку, це був час відродження й розвитку національної освіти на тлі революційного реформування всіх сфер суспільного життя, проголошення гуманістичної орієнтації освіти, зародження новаторських педагогічних ідей. З іншого боку, розвиток тогочасної педагогіки відчував на собі негативні сторони нової політичної системи, яка остаточно сформувалася до кінця 1930-х рр.: обмеження свободи ідейної полеміки, репресії проти інакодумців, посилення цензури та ідеологічного контролю [42, с. 195].

Проблему освіти дорослих в Україні у 1920–30-ті рр. висвітлено в сучасних наукових доробках Л. Березівської, Л. Вовк, О. Сухомлинської, О. Мартіросян, О. Мовчан, Л. Сігаєвої, Л. Тимчук та ін. Питання розвитку освіти серед національних меншин розкрито

в працях О. Войналович, Т. Іванової, А. Кузьменко, Б. Чирка, Л. Якубової. Проте вивчення формування і становлення системи освіти дорослих серед національних меншин є малодослідженим в історичній науці. Актуалізує поставлену проблему вивчення її на регіональному рівні. Ураховуючи багатонаціональний склад населення Півдня України, автор статті ставить за мету проаналізувати особливості становлення й розвитку освіти дорослих серед національних меншин в 1920–30-ті рр. у регіоні, виявивши її позитивні та негативні сторони.

Станом на 1 січня 1924 р. на території Одеської губернії, до складу якої входили Одеська, Первомайська, Єлисаветградська, Миколаївська, Херсонська, Балтська округи, проживали представники більш як 50 національностей [38, с. 44–57]. Згідно з результатами Всесоюзного перепису населення 1926 р., неукраїнське населення Півдня України складало 32,9 % від його загальної кількості (3 448 777 осіб) [12, с. 12–36]. Найчисленнішими національностями регіону були українці, росіяни, євреї, німці, молдавани, болгары, поляки, білоруси.

Стрижнем програми «коренізації» стало утворення національних районів, селищних і сільських рад. Упродовж 1925–1927 рр. на Півдні України було створено сім національних районів: чотири німецьких – Гросс-Лібентальський, Зельцьський (Одеська округа), Ландауський (Миколаївська округа) [14, с. 47] і Високопільський (Херсонська округа) [54, с. 57]; два болгарських – Великобуялицький (Одеська округа) [14, с. 47] і Вільшанський (Первомайська округа) [37, с. 263]; один єврейський – Сейдемінухський (Херсонська округа) [54, с. 57], а також 151 національна сільська Рада. Треба відзначити, що назви цих національних районів згодом було змінено. Так, Ландауський район був переймено-

ваний на Карл-Лібкнехтівський [20, арк. 6], Високопільський – на Фріц-Геккертовський, Зельський – на Фрідріх-Енгельський, Гросс-Лібентальський – на Спартаківський [33, с. 86], Великобуялицький – на Благоевський [23, арк. 62], Сейдемінухський – на Калініндорфський [44, с. 342].

Проведення районування стало першим кроком із залучення національних меншин до будівництва радянської системи. Одну з головних ролей у цьому процесі відігравали установи освіти. Уся культурно-освітня діяльність національних районів і сільських рад будувалась на основі рішень комуністичної партії і радянського керівництва, підпорядковувалась задачам соціалістичної перебудови країни й була направлена на виховання населення в комуністичному дусі [22, арк. 104].

Освіту дорослих в Україні як складову суспільного й соціально-культурного процесу запроваджували, зважаючи на соціально-економічні умови, формування класу інтелігенції, ініціативи та потреби народу в знаннях [2, с. 247]. Зокрема, за Всесоюзним переписом населення 1926 р. тільки серед сільських мешканців Півдня України письменних українців налічувалося 44,6 % (серед них мовою своєї національності володіли 23,5 %), росіян – відповідно 55,4 % (53,3 %), євреїв – 71,4 % (35,8 %), поляків – 66,3 % (34,9 %), молдав – 66,2 % (58,4 %), молдаван – 28,7 % (2,5 %), болгар – 56,1 % (8,4 %), греків – 71 % (15,7 %), білорусів – 59,7 % (2,6 %), чехів – 79,2 % (44 %) [12, с. 12–37]. Це свідчить про те, що більше половини українського сільського населення регіону були зовсім неписьменними. Інакшою була ситуація серед національних меншин. Вони були більш освічені, ніж корінне населення переважно на 25 %.

Згідно з декретом Раднаркому України «Про боротьбу з неписьменністю» все населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не вміло читати й писати, було зобов'язане вчитись [46, арк. 8 зв. -9]. Увага до ліквідації неписьменності рідною мовою почала приділятися державними органами із середини 1920-х рр. У 1925 р. Раднацмен видав постанову «Про роботу лікнепу серед нацменшостей», у якій пропонувалося відкривати лікпункти скрізь, де є група неписьменних тієї чи іншої національності [3, с. 56–57]. Центрами ліквідації неписьменності серед національних меншин Півдня України через дисперсне проживання багатьох із них по дрібних селах та хуторах ставали політичні клуби або районні пункти лікнепу, створені окремо для кожної національності [45, арк. 31]. Вони давали змогу вести ліквідацію неписьменності рідною мовою, паралельно розгортаючи серед них політосвітню роботу. Для заохочування учнів до шкіл лікнепу, національні сільські ради надавали різноманітні пільги: 20 % знижки при страхуванні майна, позачергового помолу борошна, першочергового прийому в профтехшколи дітей батьків, які закінчили школи лікнепу [11, с. 17].

Наприкінці 1920-х рр. ліквідація неписьменності на Півдні України, як і всією республікою, активізувалася. Покращилося фінансування з державного бюджету та з фондів громадських організацій. Кількість учнів у школах лікнепу в 1929/30 н. р. порівняно з попередніми

роками зроста майже втричі [25, с. 85]. Це дало змогу наблизитися до завершення ліквідації неписьменності в містах і значно знизити її рівень у селах. Однак, найвищий показник освіченості серед дорослого населення сільської місцевості Півдня України зміг показати лише Карл-Лібкнехтівський район, в якому з 13 724 осіб більше 18 років – 11 989 (87,3 %) осіб були письменними [34, с. 18].

На початку 1920-х рр. в Україні виникла необхідність створення системи освіти дорослих. Справа в тому, що радянський уряд мав нечисленні кадри спеціалістів, що походили, переважно, з буржуазного та дрібнобуржуазного середовища. Тому актуальною проблемою того дня була підготовка кадрів інтелігенції нової генерації. Велику увагу держава приділяла розвитку спеціалістів з робітників та селян.

Відповідно до цих завдань, в Україні запроваджувалася нова система освіти: семирічні трудові загальноосвітні школи, дво- і трирічні професійні школи і технікуми, вищі навчальні заклади. До допоміжних навчальних закладів належали курси робітничої молоді, фабрично-заводські училища й робітничі факультети [36, с. 106].

На Півдні України осередком підготовки національних вчительських кадрів та виховання національної інтелігенції стали єврейський і німецький сектори педагогічної освіти при Одеському інституті народної освіти. Вони склалися з основного факультету та робітфаку. Основний факультет готував викладачів загальноосвітніх дисциплін як для установ соцвиху, так і для шкіл профосу [6, с. 10–11].

У 1928 р. при Миколаївському інституті народної освіти була відкрита єврейська кафедра [27, арк. 5 зв.], основними предметами на якій були єврейська мова, література, історія та єврейський робітничий рух [19, арк. 265]. Єврейський сектор існував також при Одеському інституті соціального виховання [56, с. 42].

У 1930-ті рр. вчителів болгарських шкіл готував болгарський сектор Одеського педінституту. У 1932 р. відкрито болгарський сектор при Одеському сільсько-господарському інституті [40, с. 123].

У різні роки фахівців рідною мовою готували також окремі інститути для навчання представників польського населення, 7 відділів при вищих освітніх навчальних закладах, 9 педагогічних технікумів, Миколаївський російський педагогічний інститут, єврейський відділ при Харківському інституті професійної освіти, Одеський німецький педагогічний інститут, Центральний латиський педтехнікум підвищеного типу [15, арк. 34].

Як правило, національні навчальні заклади відкривалися в місцях компактного проживання національних меншин. Комплектація педагогічних вузів відбувалася переважно за рахунок національних адміністративно-територіальних одиниць, в першу чергу, районів. Вербування молоді з виробництва майже не застосовувалося, головним чином, це були представники селянства чи інтелігенції.

Потреба у кваліфікованих кадрах для роботи серед національних меншин сприяла зростанню мережі установ спеціальної освіти рідною мовою. 26 травня 1925 р. нарада губернських та окружних інспекторів Нарко-

мосу в Харкові передбачала розширити мережу сільськогосподарських та індустріально-технічних профшкіл нацменшин і перевести їх на навчання рідною мовою [2, с. 30]. За даними на 1 жовтня 1924 р. у навчальних закладах професійної і вищої освіти Півдня України спостерігався такий склад студентів за національною ознакою: українців – 20,7 %, росіян – 25,6 %, євреїв – 41,3 %, німців – 0,7 %, поляків – 0,9 %, латишів – 0,2 %, інших – 1,9 % [26, арк. 49]. Наприкінці 1920-х рр. на Півдні України діяло 8 єврейських, 1 німецький, 54 російських, 5 єврейсько-російських, 1 німецько-російський професійних закладів освіти [13, с. 170–175]. Усього в Україні, за даними на 1931 р., існувало 60 технікумів, в яких відбувалась підготовка національних кадрів [32, с. 55].

Беручи до уваги, що в технікумах нацменшин (індустріальних і сільськогосподарських), крім мов, зазначених у планах, треба було викладати ще й рідну мову, науково-методичний сектор НКО встановив такий розподіл годин: рідна (національна мова) мова – 150 год; українська мова – 90 год; іноземна (мова, яка потрібна для фаху технікуму) – 120 год; російська мова – 50 год. Усього – 410 год [9, с. 10].

У 1920-ті рр. на Півдні України динамічно розвивалися професійні заклади освіти серед єврейського населення (у 1924 р. існувало 6 єврейських профшкіл – 5 в місті Одесі й 1 в Херсонській окрузі; в них навчалося 655 і 160 студентів) [26, арк. 46]. Серед спеціальних єврейських навчальних закладів виділялися Херсонська єврейська профтехшкола, Каховська єврейська кустарно-промислова школа та Кривоозерська єврейська кустпрофшкола Первомайської округи [48, арк. 5]. За ініціативою «євсекцій» в Одесі в 1926 р. був відкритий єврейський педагогічний технікум, продовжувало функціонувати єврейське ремісниче училище на базі колишнього товариства «Труд». У Миколаєві з 1929 р. діяла єврейська профтехнічна школа, яка мала свою столярну майстерню [17, арк. 8]. Але нова система єврейської освіти була дуже обмеженою. Єдиною її відмінною особливістю було прийняття ідиш як мови викладання і знайомство учнів з ідишистською літературою єврейського реалізму кінця XIX – початку XX ст. [35, с. 33–34].

Заслуговує на увагу діяльність німецьких професійних закладів освіти і, зокрема, діяльність Ландауської сільськогосподарської школи, яка була заснована в 1920 р. [18, арк. 2]. У 1929 р. там навчалося 66 учнів, 18 з яких одержували стипендії. Були у школи і свої проблеми, зокрема, в 1929 р. працював тільки один викладач М. Вольф, що й був завідувачем [18, арк. 272].

На початку 1930-х рр. у Спартаківському німецькому районі працював агрономічний технікум, в якому навчалося 127 студентів [49, арк. 8]. На 1927/28 н. р. планувалося відкрити німецькі сільськогосподарські школи в Гросс-Лібентальському та Фрідріх-Енгельському районах [21, арк. 485]. У 1926/27 н. р. в Одесі була відкрита сільськогосподарська болгарська профшкола [47, арк. 1–7]. Комплектування сільськогосподарських профшкіл проводилося, в першу чергу, за рахунок бідняцько-батрацької частини населення, стипендії нараховувалися як за рахунок місцевого бюджету, так і громадських організацій [28, арк. 141–142].

На початку 1930-х рр. була проведена уніфікація вищої і середньої спеціальної освіти й реорганізація її за галузевим принципом. Вищим навчальним закладом став інститут, а середнім спеціальним – технікум. Замість універсальної вищої школи, яка готувала спеціалістів широкого профілю, були створені галузеві вищі навчальні заклади. Усі технікуми передавалися з Наркомосу у відання галузевих наркоматів.

У 1932 р. НКО ввів у навчальні плани національних педагогічних інститутів та технікумів обов'язкові дисципліни: рідна мова з її історією (221 год), історія літератури (120 год) та історія (90 год) [7, с. 3]. Починаючи з 1935/36 н. р., за наказом Наркома освіти УСРР В. Затонського, в системі вищої педагогічної освіти було встановлено два типи навчальних закладів: чотирирічні педагогічні, що готували кадри вчителів для середньої школи, та дворічні учительські інститути, які готували вчителів для неповної середньої школи [29, с. 14].

Для вдосконалення підготовки учителів початкової і перших чотирьох класів неповної середньої та середньої школи, НКО УСРР з 1935/36 н. р. встановив по Півдню України таку мережу педагогічних технікумів з відділами та набором до них: Калінінорфський єврейський педтехнікум – 60 студентів; Одеський український: на російське відділення – 30 студентів, на болгарське – 30; Кіровський український з білоруським відділенням – 30 студентів набору [31, с. 3–10].

Отже, національні навчальні заклади стали осередками виховання нової комуністичної молоді, сприяли розповсюдженню комуністичних ідей серед національних меншин. Радянський уряд не лише юридично, але й матеріально намагався забезпечити реальні можливості для вступу робітників та селян до вищої школи. Але цього виявилось недостатньо. Необхідно було допомогти слухачам досягти певного загальноосвітнього рівня, якого у них бракувало, що дозволило би їм засвоювати програму вузів. Життя вимагало створення додаткової форми навчання, що здійснювало би підготовку до вступу у вищі навчальні заклади. Так виникла ідея створення робітничих факультетів.

Передбачалося, що упродовж навчання на робітфаку слухачі здобудуть знань, достатніх для успішного навчання в одному з вузів, де готувалися необхідні країні фахівці. Також визначався контингент учнів, а саме: на робітфаки приймали робітників і селян віком від 16 років, делегованих профспілками, фабрично-заводськими комітетами, партійними відділами з роботи на селі, волосними, повітовими і губернськими виконкомами, а також тих, що вступали добровільно за умови подання рекомендації від наркоматів або їхніх місцевих органів [55, с. 25–26].

Але відкриття робітфаків серед національних меншин не набуло значного поширення. Зокрема, у 1925 р. при Одеському ІНО був відкритий єдиний на той час в Україні єврейський робітничий факультет, на який було прийнято 25 слухачів. Метою цього робітфаку було надати можливість робітникові навчатися рідною мовою й відкрити йому двері до вищої школи [30, с. 229–230]. У зв'язку з розвитком середньої освіти наприкінці 1930-х рр., робітфаки втратили своє значення і в 1940 р. були ліквідовані.

Для отримання повноцінного політичного виховання IX з'їздом КП(б)У було прийнято постанову про створення системи партійної освіти через організацію партійно-радянських шкіл. Початок діяльності національних радпартшкіл пов'язаний з постановою РНК «Про організацію секцій національних меншин при радпартшколах» 1924 р. До 1926/27 н. р. для обслуговування національних спільнот були створені в містах Одесі й Києві єврейські радпартшколи, в яких навчалися відповідно 110 і 215 чол.; у Бердичеві й Житомирі – по 60 чол. Німецька школа в Одесі випускала щороку 120 чол., болгарська в Катеринославі – 105 чол., татарська в Артемівську – 110 чол. [36, с. 104–105]. Таким чином, протягом навчального року радпартшколи готували 790 чол., велика частка яких в майбутньому керувала як національними партійними й радянськими установами, так і культурно-освітніми закладами. Пріоритет надавався особам робітничо-селянського походження, що мали не менше трьох років стажу практичної роботи на виробництві. Слухачі, що закінчували ці школи, повинні були проводити агітаційно-масову роботу серед широких кіл населення. Тобто йшов глибокий ідеологічний наступ більшовиків на свідомість населення.

При губернських радпартшколах Одеси, Миколаєва, Єлисаветграда існували нацвідділення: єврейські, татарські, німецькі, болгарські, польські. У Балті й при Одеській РПШ працювали молдавські сектори [39, с. 131]. Планом агітпропу на 1 січня 1927 р. у Миколаївській окрузі планувалося створити вечірні радпартшколи – дві в місті, три в районах: Ново-Бузькому, Вознесенському та Очаківському [16, арк. 4]. У липні 1928 р. НКО оголосив набір на навчання в мережу денних РПШ на 1928/29 н. р. Для Півдня України було надано 67 місць [4, с. 467]. Узагалі, в Україні в 1927 р. існувало 7 російських РПШ (503 слухачів), 2 єврейські (165), 2 польські (255), 1 німецька (101) й 1 болгарська (101) [41, с. 123].

Для того, щоб посилити підготовку педагогічних та наукових кадрів для національних меншин, НКО передбачав збільшити контингент аспірантури в 1933/34 н. р. Щоб добрати кращих кандидатів для проходження аспірантського стажу, треба було виявити та вивчити кращих студентів останніх курсів – росіян, болгар, греків, татар, поляків, євреїв, чехів, німців та інших, за можливістю звільнити їх від додаткових навантажень та створити сприятливі умови для їхнього посиленого навчання. Кандидати до аспірантури мали відповідати всім вимогам соціального добору, мати належну підготовку до вступних іспитів та відповідати всім вимогам правил прийому до аспірантури [10, с. 14–15].

Отже, на перший погляд, у першій половині 1930-х рр. була сформована струнка, розгалужена, ефективна у своїй діяльності система освіти дорослих, що мала задовольняти культурно-освітні потреби національних меншин України, надавати методичну допомогу в просвітнянській роботі та науково її спрямовувати. Але на початку 1930-х рр. почалося поступове згортання освіти серед національних меншин. Усе більшого поширення в галузі вищої і середньої освіти набувала

російська мова. Особливо прискорився перехід на неї після створення у 1936 р. союзно-республіканського Комітету вищої школи та подальшого підпорядкування Української Академії наук СРСР [24, с. 90].

Ліквідація спеціальних національних установ в Україні була лише частиною загальної політики, спрямованої на відмову від коренізації в усіх сферах освіти та культури. У 1930-ті рр. хвиля репресій звалилася на німецькі професійні та вищі навчальні заклади Півдня України. Розпочалися масові «перевірки» німецьких закладів, які набули форму репресій щодо професорсько-викладацького і студентського складу.

У травні 1936 р. було проведено «обстеження» Одеського німецького технікуму механізації сільськогосподарства. Органи НКВС «викрили в технікумі контрреволюційну фашистську організацію», до складу якої входило 10 викладачів і студентів, у тому числі й комсомольці [50, арк. 108]. У грудні 1937 р. подібне «обстеження» було проведено в Одеському німецькому педагогічному інституті. Перевіркою встановлено, що інститут «неймовірно засмічений класово-ворожими людьми» [51, арк. 133]. Постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. «Про педагогічний інститут та реорганізацію національних шкіл в Україні» Одеський німецький педінститут був реорганізований в інститут іноземних мов [51, арк. 142]. У ці роки було ліквідовано також німецький відділ Одеської обласної комуністичної сільськогосподарської школи та німецький сектор Одеського медичного інституту [53, арк. 182].

Пошуки польських «фашистів» призвели до ліквідації упродовж 1932–1938 рр. Одеського польського технікуму механізації сільськогосподарства і вечірньої робітничої школи [52, арк. 47–51]. Не припинялися репресії проти єврейської інтелігенції. Так, ще у 1928 р. був ліквідований єврейський відділ при Одеському музично-драматичному інституті [5, с. 21], а 27 липня 1932 р. видана постанова керівника сектору кадрів НКО Корнетова «Про реорганізацію мережі єврейських секторів педінститутів з 1932/33 н. р.» [8, с. 4–5]. Отже, дефіцит педагогічних кадрів національних меншин в другій половині 1930-х рр. на Півдні України носив штучний характер, оскільки був наслідком репресивної політики щодо викладачів.

Таким чином, потреба у кваліфікованих кадрах для роботи серед національних меншин сприяла зростанню мережі установ професійної та вищої освіти дорослих рідною мовою. Створення відповідних навчальних закладів почалося з моменту прийняття політики коренізації і розвивалося дуже активно, що дало можливість робітникам та селянам здобувати вищу освіту. Упродовж 1920-х рр. на Півдні України впроваджувалися заходи щодо здійснення національної політики в галузі професійної та вищої освіти, що на терені регіону мало свої особливості: по-перше, найбільша увага приділялась підготовці фахівців педагогічного та сільськогосподарського профілю; по-друге, значною подією в науковому та культурному житті Півдня України, що сприяло розвитку національних культур, було відкриття єврейського та німецького секторів

при Одеському ІНО; по-третє, з початку свого існування національні освітні заклади стають, з одного боку, зосередженням коренізаційних ідей центру, що відбилося на поширенні інтересу до вивчення національної мови, традицій і культури, з іншого боку,

носіями комуністичної ідеології, спрямованої, у цьому випадку, на зруйнування вікових національних традицій, виховання нової прокомуністично зорієнтованої молоді – ідеологічної бази нового ладу.

Список використаних джерел

1. Бондарчук О. Б. Навчальні видання 1918–1930-х років для початкової освіти дорослих : ретроспективний огляд / О. Б. Бондарчук // Таврійський вісник освіти. – 2015. – № 2 (2). – С. 247–255.
2. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1925. – № 7 (12). – С. 30.
3. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1925. – № 10 (15). – С. 56–57.
4. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – № 32 (119). – С. 467.
5. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – № 34 (121). – С. 21.
6. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – № 35 (122). – С. 10–11.
7. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1932. – № 10. – С. 3.
8. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1932. – № 40. – С. 4–5.
9. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1933. – № 4. – С. 10.
10. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1933. – № 14. – С. 14–15.
11. Воронець А. Неписьменність на Україні і боротьба з нею / А. Воронець // За ред. Ц. М. Підгірненської. – Харків : Червоний шлях, 1924. – 19 с.
12. Всесоюзний перепис населення 1926 р. – Т. XIII. – М. : ЦСУ СРСР, 1929. – VII, 464 с.
13. Всесоюзний шкільний перепис 15 – XII 1927 року. Т. 2. Установи професійної освіти на Україні. – Х. : Держвидав «Господарство України», 1930. – 191 с.
14. Гусева С. О. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920–1930 рр.) / С. О. Гусева, М. М. Цобенко // Український історичний журнал (УІЖ). – 1991. – № 2. – С. 45–54.
15. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-1, оп. 1, спр. 228, 37 арк.
16. ДАМО, ф. П-1, оп. 1, спр. 297, 60 арк.
17. ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 559, 167 арк.
18. ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 678, 430 арк.
19. ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 889, 418 арк.
20. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1035, 474 арк.
21. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1157, 527 арк.
22. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1161, 226 арк.
23. ДАМО, ф. Р-161, оп. 1, спр. 1165, 76 арк.
24. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні : 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 342 с.
25. Данильченко О. П. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. XX ст. / О. П. Данильченко // УІЖ. – 1999. – № 3. – С. 74–88.
26. Державний архів Одеської області, ф. П-3, оп. 1, спр. 1218, 103 арк.
27. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-414, оп. 1, спр. 972, 81 арк.
28. ДАХО, ф. Р-414, оп. 1, спр. 973, 184 арк.
29. Демченко М. В. Культурне будівництво на Україні за роки радянської влади (1917–1990 рр.). Тексти лекцій / М. В. Демченко. – К. : Київський університет, 1992. – 92 с.
30. Єврейський робфак в Одесі // Шлях освіти. – 1925. – № 9. – С. 229–230.
31. Збірник наказів Народного комісаріату освіти. – 1935. – липень. – 12 с.
32. Іваненко І. П. Національно-культурне будівництво на Україні у 20–30-ті роки : історія, досвід, проблеми / І. П. Іваненко, Б. П. Чирко // Радянська школа. – 1990. – № 2. – С. 52–57.
33. Козирева М. Е. Адміністративно-територіальні перетворення та соціально-економічний розвиток німецьких районів Півдня України у 20–30-х рр. XX ст. / М. Е. Козирева // аукові праці : збірник. – Миколаїв : МФ НаУКМА, 2000. – Т. 5 : Історичні науки. – С. 83–88.
34. Козирева М. Е. З історії німецьких національно-адміністративних утворень на Півдні України. Карл-Лібкнехтський (Ландауський) національний район / М. Е. Козирева // Краєни. – Миколаїв, 1993. – Вип. 2. – С. 15–19.
35. Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы / И. Котлер. – Иерусалим : Б. в., 1996. – 204 с.
36. Мартинчук І. І. Національно-культурне будівництво серед етнічних меншин Донеччини (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) : дис ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 / І. І. Мартинчук. – Донецьк, 1998. – 203 с.
37. Миколаївський обласний державний архів. Путівник. – К. : Наукова думка, 1966. – 295 с.
38. Національні меншості на Україні (реєстр селищ). – Харків : Держвидав України, 1925. – 65 с.
39. Орлик В. М. Молдавани в Україні (1920–1929 рр.) : дис ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 / В. М. Орлик. – К., 1998. – 186 с.
40. Павленко В. Болгари в Україні : історія / В. Павленко // Віче. – 1995. – № 7. – С. 115–126.
41. Ставицька Н. П. Діяльність Всеукраїнської Академії наук з дослідження історії та культури національних меншин в Україні (20–30 рр.) : дис ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Н. П. Ставицька. – К., 1994. – 192 с.
42. Тимчук Л. И. Система образования взрослых в Украине (20–30-е годы XX века) / Л. И. Тимчук // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 2–2. – С. 195–204.

43. Устинова Ю. Д. Становление и развитие образования взрослых в Крыму (20–30-е годы 20 столетия) / Ю. Д. Устинова // Педагогический журнал. – 2017. – Т. 7. – № 5А. – С. 20–29.
44. Херсонський обласний державний архів : путівник. – К. : Наукова думка, 1971. – 414 с.
45. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р-166, оп. 2, спр. 1769, 101 арк.
46. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 5, спр. 826, 11 арк.
47. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 710, 32 арк.
48. ЦДАВО України, ф. Р-413, оп. 1, спр. 378, 5 арк.
49. ЦДАВО України, ф. Р-413, оп. 1, спр. 587, 9 арк.
50. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 286, 165 арк.
51. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 459, 173 арк.
52. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 328, 125 арк.
53. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 402, 201 арк.
54. Чирко Б. В. Національні меншини на Україні в 20–30-х роках / Б. В. Чирко // УІЖ. – 1990. – № 1. – С. 51–64.
55. Шепель Л. Ф. Проблема підготовки кадрів спеціалістів в УСРР з робітників і селян (20-ті рр. ХХ ст.) / Л. Ф. Шепель. – К. : Інститут історії НАН України, 1995. – 33 с.
56. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки) : коренізація і денационалізація / Л. Д. Якубова // УІЖ. – 1999. – № 1. – С. 41–55.

И. С. Миронова,

*д-р ист. наук, доцент, профессор кафедры истории
Черноморского национального университета имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина*

ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ СРЕДИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ НА ЮГЕ УКРАИНЫ В 1920–30-е гг.

Проанализированы особенности формирования и развития образования взрослых среди национальных меньшинств Юга Украины в 1920–30-е гг. Рассмотрена деятельность немецких, еврейских, польских, болгарских и других профессиональных педагогических, сельскохозяйственных, индустриальных техникумов и институтов, а также рабочих факультетов и партийно-советских школ. Особое внимание уделено ликвидации неграмотности среди национальных меньшинств региона. Указано, что самый высокий процент грамотности наблюдался среди еврейской и немецкой национальности.

Отмечено, что для повышения политобразовательного уровня взрослых и для подготовки их к поступлению в вузы, создавались дополнительные формы обучения в виде рабочих факультетов и партийно-советских школ. Доказано, что открытие рабочих факультетов среди национальных меньшинств не получило широкого распространения, что проявилось в открытии при Одесском Институте народного образования единственного в Украине еврейского рабочего факультета. Количество партийно-советских школ было намного большим, что говорило об их популярности среди населения и позволяло в будущем управлять партийными и культурно-образовательными учреждениями.

Доказано, что в 1920-е – первой половине 1930-х гг. была сформирована стройная, разветвленная, эффективная в своей деятельности система образования взрослых, которая удовлетворяла образовательные потребности национальных меньшинств Украины, но в то же время национальные образовательные учреждения стали носителями коммунистической идеологии, направленной на воспитание новой прокоммунистически ориентированной молодежи – идеологической базы нового строя.

Ключевые слова: политика «коренизації»; национальные меньшинства; Юг Украины; образование взрослых; ликбез; техникум; институт; рабочий факультет; партийно-советская школа.

I. Mironova,

*Grand PhD in Historical sciences, Associate Professor, Professor of the Department of History,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolayiv, Ukraine*

ADULT EDUCATION AMONG NATIONAL MINORITIES IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE 1920s–1930s.

The peculiarities of the formation and development of adult education among the national minorities of the South of Ukraine in the 1920–30s were analyzed. Activities of German, Jewish, Polish, Bulgarian and other professional pedagogical, agricultural, industrial technical colleges and institutes, as well as labor faculties and party-Soviet schools were considered. Particular attention is paid to the elimination of illiteracy among the national minorities in the region. It is indicated that the highest percentage of literacy was observed among Jewish and German nationalities.

It is noted that in order to increase the level of political education of adults and to prepare them for admission to higher educational institutions, additional forms of education were created in the form of labor departments and party-Soviet schools. It has been proved that the opening of labor departments among national minorities has not become widespread, that revealed in the opening

the only Jewish workers' faculty in Ukraine at the Odesa Institute of Public Education. Instead, the number of party-Soviet schools was much larger, which spoke about their popularity among the population and made it possible for the future to manage national party institutions and cultural and educational institutions.

It was proved that in the 1920s – the first half of the 1930s, was formed a sophisticated, ramified, effective in its activity adult education system, which satisfied the educational needs of national minorities of Ukraine, but at the same time, national educational institutions became carriers of communist ideology aimed at upbringing a new pro-communist youth – an ideological base of a new order.

Key words: *politic of «korenization»; national minorities; South of Ukraine; adult education; likbez; technical school; institute; labor faculty; party-soviet school.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В.,* д-р іст. наук, професор;
Багмет М. О., д-р іст. наук, професор.

© Міронова І. С., 2018

Дата надходження статті до редколегії 24.01.2018

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОЗВИТКУ ПОВІТОВИХ МІСТ ВОЛИНІ наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У статті проаналізовано роль органів місцевого самоврядування в розвитку міст наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Волинській губернії. Проаналізовано механізм формування органів міського самоврядування та з'ясовано роль органів державної влади у цих процесах. Досліджено пріоритетні напрями діяльності органів міського самоврядування.

Ключові слова: Волинь; орган міського самоврядування; місто; влада інфраструктура міст.

Мета статті полягає в об'єктивному дослідженні ролі органів міського самоврядування в розвитку повітових центрів Волинської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. у житті міст Волині важливу роль відігравали органи міського самоврядування. У межах наданих їм імперською владою повноважень вони впливали на всі сфери життєдіяльності губернського та повітових центрів.

До складу органу міського самоврядування входили члени міської думи – гласні. Думу очолював міський голова, а її виконавчим органом була міська управа. Через високий майновий ценз встановлений для виборців, більшість мешканців міст тогочасної Волині була позбавлена можливості брати участь у виборах міських гласних. Більшість гласних були заможними жителями міст. Їхня діяльність була спрямована на розвиток інфраструктури міст, їхнього економічного потенціалу, мережі навчальних закладів, і не лише початкових, а й середніх. У частині повітових центрів Волині – Овручі, Ковелі, Староконстантинові, Рівному, Дубно, Острозі й Заславлі з 1894 р. було введено спрощене громадське управління. У Новограді-Волинському, Житомирі, Луцьку, Кременці, Володимирі-Волинському [1, с. 306], а дещо пізніше й у Рівному – управління здійснювалося в повному обсязі. У містах, де було запроваджено спрощене громадське управління, замість міських дум скликалися збори міських уповноважених у кількості від 12 до 15 осіб. Вони обирали міського старосту та одного чи двох його помічників [1, с. 306].

Визначальною у впливі органів міського самоврядування на розвиток міського господарства була їхня фінансова спроможність. Адже більшість проектів, які вони намагалися реалізувати прямо залежали від бюджету населеного пункту. Здійснення цих проектів

також контролювалося органами виконавчої влади на губернському рівні. За Положенням 1892 р. усе міське самоуправління було поставлене під суворий нагляд місцевої адміністрації: губернатору надавалося право призупиняти дію не лише постанов думи, в яких він вбачав порушення законів, але й тих, які, на його думку, «не відповідають загальній державній користі або явно порушують інтереси місцевого населення». Коло справ, щодо яких постанови думи підлягали затвердженню губернатора або міністра, також розширилося. Власне затвердження стали потребувати будь-які суттєві думські постанови, в тому числі й міський кошторис [1, с. 303].

Персональний склад міських службовців також був поставлений у залежність від губернської адміністрації. Затвердження вимагалось не лише для осіб, яких обирали на посаду міського голови, але й для членів управи та всіх осіб, які поступали на службу згідно з призначенням управи [1, с. 303]. Губернатору навіть було надано право відхиляти кандидатури обраних голів міської думи. Наприклад, на засіданні Луцької міської думи 28 лютого 1900 р. слухали доповідь за пропозицією волинського губернатора про призначення повторних виборів міського голови, оскільки він не затвердив кандидатуру обраного думою Казимира Корвин-Піотровського на посаді Луцького міського голови. Відповідно до статті 119 Міського положення були проведені повторні вибори [2, арк. 38–38 зв.]. Враховуючи ту обставину, що Волинь входила до «смуги осілости» євреїв, дозволялася їхня присутність у міських думах, за призначенням губернського з міських справ присутствія, у кількості, яка не перевищувала 1/10 складу думи [1, с. 302].

Як бачимо, незважаючи на введення в дію нового міського положення та виборність міських голів і гласних, органи міського самоврядування перебували

під постійним тотальним контролем губернської адміністрації, а губернатор мав право призупинити дію постанови міської думи. Водночас міські голови, члени міських управ та інші посадовці затверджувалися на посадах губернатором, а в окремих випадках, якщо обрана особа з якихось причин не задовольняла губернатора, проводилися перевибори міського голови. Це свідчить про повну залежність органів міського самоврядування від органів виконавчої влади.

У той період кошторис прибутків та витрат кожного міста контролювався губернським по міських справах присутством та губернською казенною палатою, які мали право вносити в цей документ свої корективи. Так, у 1903 р. прибутки м. Дубно становили 29 532 руб., аналогічною була й сума видатків [3, арк. 12]. Однак під час затвердження міського бюджету Волинською казенною палатою в кошторис видатків міста було внесено певні зміни. Зокрема, на утримання центральних та місцевих урядових установ мали витратити 7 542 руб., опалення та освітлення місцевої в'язниці – 1744 руб. 45 коп. Місто ще в 1867 р. взяло в борг із земського збору 10 262 руб. 73 коп., які не повернуло. Тому органи губернської влади вважали, що внесення в кошторис міста видатків на «очищення місцевих вулиць і площ у розмірі 800 руб. не мало підстав». Вулиці й площі міста мали утримуватися коштом жителів міста, тому на ці потреби залишили 500 руб. [3, арк. 35–36 зв.].

Варто зазначити, що в тогочасні бюджети міст Волині, та й інших губерній імперії, закладалися видатки на утримання урядових приміщень, пожежних команд, поліції, та «військову квартирну повинність». Їхній розмір залежав від наявності в певному місті військового гарнізону, кількості державних установ, а штат поліції безпосередньо залежав від чисельності населення міста. Так, у 1907 р. прибутки Рівного становили 59 923 руб. 77 коп., видатки були заплановані на таку ж суму. Зокрема на «участь по утриманню» урядових установ – 6 169 руб., утримання Міської управи і Сирітського суду – 8 389 руб., військову квартирну повинність – 12 920 руб., утримання міської поліції – 18 926 руб. 78 коп., благоустрій міста – 7 400 руб., на потреби народної освіти – 1 940 руб. та інші витрати [4, арк. 5-5зв.]. У 1904 р. прибутки м. Дубно становили 30 275 руб., на таку ж суму були заплановані й видатки міста. Їхні статті були аналогічними, що й у Рівному, лише різнилися суми. Так, на утримання громадського спрощеного управління – 4 072 руб., пожежної команди – 2 500 руб., військову квартирну повинність – 16 225 руб., утримання міської поліції – 2 619 руб., благоустрій міста – 1 200 руб., на потреби народної освіти – 300 руб. та інші витрати [5, арк. 19–19 зв.]. У 1910 р. бюджет Луцька становив 50 226 руб. З цієї суми на утримання міської поліції було виділено 10 621 руб. 46 коп., пожежної команди – 3 476 руб. 93 коп., потреби народної освіти – 6 443 руб. 94 коп., утримання міського громадського управління й Сирітського суду 9 151 руб. 35 коп., оплату міських боргів – 600 руб. [6, арк. 229–230]. Аналогічні статті витрат міських коштів були й у кошторисах інших повітових міст регіону.

Отже, як бачимо, у всіх без винятку кошторисах повітових центрів Волині передбачалися кошти на

утримання урядових установ, міської поліції, найм приміщень для військових частин тощо. Оскільки вони залежали від рівня розвитку промисловості та торгівлі в кожному конкретному місті, чисельності населення, що й впливало на формування його бюджету. Кошторис витрат міського бюджету затверджувався централізовано губернатором і орган міського самоврядування був підконтрольний губернській адміністрації.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. із розвитком суспільства потреба в освічених громадянах зростала, про що свідчить кількість охочих здобути освіту. Органи місцевого самоврядування Волині брали дієву участь у розвитку мережі навчальних закладів. Так, на початку вересня 1897 р. «Інспектор народних училищ 6-го району Волинської губернії звернувся у міську управу про видачу авансом 600 руб. » для потреб Рівненського 2-го класного міського училища, яке було відкрито в місті 1 вересня 1897 р. Міська управа на утримання даного навчального закладу виділила 1, 3 тис. руб. «але ці кошти мали надходити в бюджет міста наприкінці року». У зв'язку з цим міські уповноважені прийняли рішення направити на потреби училища 400 руб. залучивши кошти шляхом позики з «партикулярних сум», а повернути їх мали з перших надходжень з «оціночного збору» [7, арк. 169]. У 1898 р. керівництво училища звернулося до міської управи з клопотанням про облаштування в ньому 2-х паралельних класів у зв'язку з тим, що в училище було подано 220 заяв, а змогли прийняти лише 92 учні через брак педагогів. Міські уповноважені ухвалили рішення з вересня наступного року відкрити в училищі паралельний клас і збільшити його фінансування на 300 руб з наступного навчального року [7, арк. 170]. Аналогічна ситуація була й у Луцьку. У 1902 р. до Луцького міського 2-го класного училища було подано 250 заяв, але на навчання було прийнято лише 70 осіб. Тому в жовтні 1902 р. Луцька міська дума розглянула звернення жителів міста про відкриття паралельних класів при цьому навчальному закладі або ж другого народного училища [1, с. 346; 8, арк. 122–123].

Працівники навчальних закладів неодноразово зверталися до органів міського самоврядування з проханням про виділення їм коштів на утримання житла. Так, у січні 1914 р. вчителька 2-го Рівненського початкового училища В. Л. Жюлі звернулася до міської управи з проханням про «виділення їй квартирних коштів». Розглянувши її клопотання, міська управа, беручи до уваги те, що вона лише впродовж п'яти місяців працювала в навчальному закладі, звернулася до «інспектора народних училищ 3-го району Волинської губернії» за інформацією, чи В. Л. Жюлі «з неможливого стану і чи заслуговує вона своєю педагогічною діяльністю заохочення» [7, арк. 20]. Аналогічні процеси у досліджуваний період відбувалися й в інших містах регіону. Єдине, що було далеко неоднаковим – це фінансові можливості органів міського самоврядування, що безпосередньо залежали від бюджетів повітових міст.

Важливим напрямом діяльності органів влади на Волині було здійснення контролю за цінами на основні продукти харчування із залученням органів громадського управління до процесу їхнього визначення.

Громадська комісія, що формувалася на виборній основі, надавала пропозиції органам місцевої влади, внаслідок чого міська дума на засіданні затверджувала ціни та своєю зобов'язуючою постановою доводила їх до відома жителів міста [1, с. 341]. Тому в різних населених пунктах регіону ціни на основні товари могли частково різнитися. Однак різниця в цінах у межах губернії була незначною. Так, у 1905 р. Дубенські міські уповноважені розглянули клопотання торговців м'ясом і прийняли рішення: у зв'язку з «вивозом великої рогатої худоби за межі міста» встановити ціну за 1 фунт яловичини I сорту 9 коп., II – 8 коп., 1 фунт телятини навесні 6 коп., в інші пори року – 7 коп. Копію даного рішення було надіслано волинському губернатору [5, арк. 63-63 зв.]. У 1910 р. у Луцьку міська дума на своєму засіданні встановила такі ціни на основні продукти харчування: 1 фунт м'яса для християн – 10 коп., 1 фунт м'яса кошерного з акцизом – 11, 5 коп., 1 фунт філе – 11 коп., 1 фунт печінки – 4 коп. [1, с. 341].

Таким чином, органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у регулюванні цінової політики в містах регіону. Однак при цьому вони були зобов'язані інформувати волинського губернатора про зміни цін на продукти першої необхідності.

Ситуація з забезпеченням товарами першої необхідності населення різко погіршилася під час Першої світової війни. Органи імперської влади намагалися втримати ситуацію під контролем і не допустити різкого зростання цін. З цього приводу в одному з документів, датованому 1915 р., за підписом командуючого Київським військовим округом генерал-ад'ютанта Іванова заборонялося «штучне й недобросовісне підняття цін на всі предмети вжитку для місцевого населення». Винні у порушенні цього розпорядження підлягали «адміністративному ув'язненню до 3-х місяців або штрафу до 3-х тисяч руб.». Контроль за виконанням цього розпорядження було покладено на місцеву поліцію, яка мусила застосовувати заходи впливу до порушників даного розпорядження впродовж трьох «днів з дня пред'явлення звинувачення» [9, арк. 34]. Однак, незважаючи на розпорядження військовиків та губернської адміністрації, ціни на продукти харчування зростали. Так, 20 січня 1915 р. на засіданні уповноважених м. Дубно розглядалося прохання власників борошномельних підприємств міста про підвищення ціни на борошно, через посилений попит на нього у зв'язку з закупівлею запасів військовими інтендантами. Вони пояснювали, що «запасів жита і пшениці не було в повіті й у ближніх районах», а доставити з інших губерній вони не мали можливості, тому що залізниця не справлялася з перевезенням навіть військових. Це й спричинило дефіцит зернових у повіті. Було прийнято рішення задовольнити їхнє прохання й підвищити ціну на борошно [9, арк. 17-17 зв.]. 19 січня того ж року в Дубно було легітимізовано незначне зростання ціни на м'ясні товари [9, арк. 34 зв.]. Подібна ситуація спостерігалася в усіх містах губернії. Особливо ці тенденції почали посилюватися в 1916 р., коли частину західних повітів Волині звільнили від австро-угорських військ.

Загалом органи міського самоврядування стикнулися не лише з проблемою налагодження мирного

життя у звільнених містах, а й забезпеченням їхніх мешканців.

Після звільнення м. Дубно більшість будинків було зруйновано. Міські уповноважені створили комісію, яка визначала збитки, завдані міському майну [10, арк. 3-3 зв.]. Ситуація у звільнених містах ускладнювалася ще й тим, що під час евакуації органів місцевого самоврядування було звільнено більшість службовців у зв'язку з «відсутністю коштів на їх утримання», значна їхня частина була мобілізована до армії й тому органам місцевого самоврядування не вистачало кваліфікованих співробітників [10, арк. 172 зв.]. Улітку 1915 р. згідно з розпорядженнями військової влади з Ковельського та Володимир-Волинського повітів було евакуйовано ряд державних установ. У зв'язку з евакуацією повітового казначейства виникли серйозні проблеми з виплатою евакуйованим необхідних коштів, що ще більше погіршило ситуацію. Тому було прийнято рішення «якомога швидше виплатити їм заробітну плату» [11, арк. 11-11 зв.].

Отже, в 1916 р. на території Волині органи місцевого самоврядування під час виконання своїх повноважень стикнулися з низкою проблем, які вони були змушені вирішувати. Але зупинити зростання цін на товари першої необхідності вони вже були не в змозі.

У зв'язку з цим ціни на товари першої необхідності зростали у всіх повітових центрах. Щоб запобігти зростанню цін, у губернському місті Житомирі у березні 1916 р. було створено «Житомирське товариство боротьби з дорожнечею», члени якого планували закуповувати продукти у сільського населення й реалізовувати їх у місті через свої торговельні заклади й склади, які вони планували відкрити [12, с. 4]. У газеті «Жизнь Волини» у публікації під промовистою назвою «Цукровий та м'ясний голод» наголошувалося, що головною причиною відсутності на ринках м'яса була недостатня кількість худоби в сільського населення губернії та значна різниця у цінах на м'ясо. Так, у Києві фунт м'яса коштував 20 коп., а в Житомирі відповідно – 12 коп. Щодо відсутності цукру, то це аргументувалося тим, що власники цукрових заводів пропонували купувати цукор за ціною 6 руб. 10 коп. за 1 пуд, а органи влади пропонували відповідно 5 руб. 10 коп. У зв'язку з цим міський голова Житомира звернувся до Волинського губернатора з проханням «вплинути на ситуацію» [13, с. 3].

Зростання цін у ряді повітів губернії призвело до посилення соціальної напруги. Але значно складнішою була ситуація з продовольством у повітах, звільнених в результаті літнього наступу 1916 р. Насамперед це було зумовлено складністю доставки залізницею закуплених органами міського самоврядування продуктів до повітових міст. Так, міська управа Луцька зверталася до Волинського губернатора з проханням посприяти «видати наряд на позачергове» відправлення солі до міста, якої у цьому повітовому центрі відчувалася гостра нестача [14, арк. 35].

Незважаючи на всі намагання органів військової адміністрації встановити тверді ціни на товари першої необхідності, досягти цього не завжди вдавалося. Однією з причин цього була складність доставки продуктів до ряду населених пунктів губернії. Луцька

міська управа констатувала, що для потреб жителів міста й військових частин у пекарнях щоденно використовувалося «не менше 3-х вагонів борошна здебільшого нижчих сортів», яке довозилося до міста з залізничних станцій Рівне та Здолбунів підводами. А це значною мірою впливало на ціну борошна. Щоб його здешевити, просили заборонити затримку вагонів з борошном на станції Рівне й дозволити підвозити його до станцій Луцьк або Олика. Але це питання так і не було остаточно вирішено [15, арк. 149].

Таким чином, під час Першої світової війни на Волині спостерігалось ускладнення соціально-економічного стану, погіршення рівня життя населення, на-

самперед його незаможних верств, що було спричинено зростанням цін на товари першої необхідності, особливо продукти харчування.

Отже, незважаючи на наявність певних повноважень органи міського самоврядування на Волині на початку ХХ ст., як і в інших регіонах імперії функціонували під контролем органів імперської влади. Зокрема, всі без винятку міські голови, обрані на свої посади, затверджувалися губернатором, а у випадку незатвердження призначалися нові вибори. Але незважаючи на всі обмеження, які існували в досліджуваний період, органи міського самоврядування відігравали важливу роль у розвитку міст.

Список використаних джерел

1. Бортніков В. І. Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець XVIII – початок ХХ ст.). / В. І. Бортніков. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2015. – 438 с.
2. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.) ф. 3, оп. 1, спр. 395, арк. 38-38 зв.
3. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.) ф. 359, оп. 1, спр. 5, арк. 12, арк. ; 35-36 зв.
4. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 20, арк. 5-5зв.
5. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 6, арк. 19-19 зв.; арк. 63-63 зв.
6. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 869, арк. 229-230.
7. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 20; арк. 169-170.
8. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 532, арк. 122-123.
9. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 13, арк. 17-17 зв. ; арк. 34-34 зв.
10. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 14, арк. 3-3 зв.
11. Державний архів Житомирської області (далі Держархів Житомирської обл.), ф. 70, оп. 2, спр. 14, арк. 11-11 зв.
12. Житомирское общество борьбы с дороговизной // Жизнь Воляни. – № 78. – 14 марта 1916. – С. 4.
13. Сахарный и мясной голод // Жизнь Воляни. – № 5. – 5 января 1916. – С. 3.
14. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1576 а, арк. 35.
15. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1579, арк. 149.

Я. П. Цецик,

*канд. ист. наук, доцент кафедры государственного управления,
документоведения и информационной деятельности
Национального университета водного хозяйства и природопользования,
г. Ровно, Украина*

РОЛЬ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ УЕЗДНЫХ ГОРОДОВ ВОЛЫНИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.

В статье проанализирована роль органов местного самоуправления в развитии городов в конце XIX – начале XX в. в Волынской губернии. Проанализирован механизм формирования органов городского самоуправления и выяснена роль органов государственной власти в этих процессах. Исследованы приоритетные направления деятельности органов городского самоуправления.

Ключевые слова: *Волянь; орган городского самоуправления; город; власть инфраструктура городов.*

Y. Tsetsyk,

*PhD in Historical sciences, Associate Professor of public administration,
records management and information activities,
National University of water management and nature resources,
Rivne, Ukraine*

THE ROLE OF ORGANS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE DEVELOPMENT OF FILLED CITIES OF THE VOLYNES OF THE FIRST OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES

The article analyzes the role of local self government bodies in the development of cities in the late nineteenth and early twentieth centuries. in the Volyn province. The procedure of formation of bodies of city self-government was explored and it was determined that only the rich residents of county cities had the right to take part in the elections of the city's vowels. City mayors elected to the positions approved by the governor and in case of failure of the elected mayor were re-elected. This was done by the imperial authorities in order to prevent non-Russians from doing so. Bodies of executive power exercised control over the bodies of municipal self-government. Despite this situation, the latter played an important role in the development of county centers.

Indeed, due to the activities of the bodies of local self-government in the region, the network of educational institutions and not only primary but also secondary and professional ones gradually grew. They played an important role in controlling price policy, although such measures had to be coordinated with the executive.

In the investigated period, the bodies of local self-government paid considerable attention to the development of the infrastructure of county centers. However, these processes were complicated at the beginning of the First World War, when Volyn became an arena of hostilities, and the real levers of influence on the socio-economic situation in the region were concentrated in the hands of the military command, in order to stop the deterioration of the situation and the rise in prices for essential goods, they were not able to.

Key words: *Volyn; city government; city; city infrastructure; city infrastructure.*

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, професор;
Багмет М. О., д-р іст. наук, професор.

© Цецик Я. П., 2018

Дата надходження статті до редколегії 06. 02. 2018

РОЗДІЛ 2.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Бондаренко Д.,
канд. іст. наук, магістр соціології, науковий співробітник
Інституту стратегічних досліджень та
прогнозів трансатлантичних процесів,
м. Одеса, Україна,
e-mail: dbond70@gmail.com

РУМУНІЯ ТА ФІНЛЯНДІЯ: ФОРМУВАННЯ ФЛАНГІВ «САНІТАРНОГО КОРДОНУ» В 1918–1920 роках¹

Прихід до влади більшовиків у Росії в 1917 році, потім в Угорщині в 1919 році призвів до агресії цих країн проти сусідів з метою розповсюдження радянської влади в Європі. Фінляндія і Румунія постали заслоном на шляху більшовизму в Європі в 1918–1920 рр., зуміли не тільки відстояти свою незалежність, але й стати регіональними центрами сили, щитами Європи від більшовизму (Фінляндія – Скандинавія; Румунія – Балкан), флангами Санітарного кордону.

Фінляндія вела війну проти радянської Росії по обидва боки Фінської затоки, але все ж на один фронт. Румунія вела війну з більшовизмом на два фронти: проти радянської Росії і радянської Угорщини.

Найважливішим моментом для Фінляндії та Румунії було не тільки відстояти свою незалежність, а й національну єдність від спроби більшовиків розколоти нації шляхом створення штучних радянських автономій: Карелії і Молдавії, як баз для подальшого просування, відповідно, в Фінляндію та в Румунію.

Ключові слова: «Санітарний кордон»; більшовицька агресія; Антибільшовицькі війни 1918–1920 рр.; Фінляндія; Карелія; барон Карл Густав Маннергейм; Румунія; Бессарабія; Фердинанд I; Угорсько-румунська війна 1919 року; РСФРР; УРР; СРСР; КАСРР; МАСРР.

«Зазвичай, щоб зупинити поширення епідемії встановлюють санітарний кордон. Якщо прийняти подібні ж заходи проти поширення більшовизму, він міг би бути переможений, бо ізолювати його – означає перемогти».

*Вітторіо Орландо,
Прем'єр-міністр Італії, 1919 р.*

Уперше поняття «Санітарний кордон» було введено прем'єр-міністром Королівства Італія Вітторіо Орландо 21 січня 1919 року під час роботи Версальської мирної конференції. Він заявив, що Санітарний кордон необхідно встановити задля ізоляції більшовизму, вважаючи, що це призведе до краху більшовизму без військової інтервенції [22, с. XVI]. Але В. Черчилль вважав, що Санітарний кордон виник раніше, ще під час Брест-Литовської системи, коли Німеччина відділила себе від радянської Росії поясом буферних держав [22, с. 55]. На думку Г. Кіссинджера, слабкість Версальської системи полягала в тому, що вона повинна була забезпечити безпеку в Європі одночасно проти переможених Німеччини та Угорщини та проти відірваної від Європи Санітарним кордоном Росії, яка прагнула відшкодувати понесені територіальні втрати внаслідок розпаду Російської імперії [11, с. 216, 290].

Саме тому головним завданням Санітарного кордону була не тільки ізоляція радянської Росії, перешкодження її співпраці з Німеччиною, а також забезпечення стабільності серед держав Східної Європи [24, р. 152; 26, р. 14; 30, р. 42; 33, р. 128]. Велика Британія і Франція розподілили сфери впливу: Велика Британія зосередилась на військово-дипломатичній підтримці Фінляндії, Естонії і Латвії в боротьбі з більшовизмом Росії, в той саме час Франція підтримувала Польщу та Румунію [26, р. 17]. Таким чином, виник Санітарний кордон від Льодовитого океану до Чорного моря.

Велика Британія та Франція надавали гарантії територіальній цілісності та недоторканості країнам Санітарного кордону [11, с. 293, 295], але це не зберегло від радянської агресії під час першого періоду Другої світової війни Н. Девіс взагалі вважає, що Санітарний кордон виявився неефективним, та був прорваний Пактом Молотова–Ріббентропа [25, р. 998].

¹ Автор висловлює вдячність за консультації та допомогу Віталію Пономарьову, викладачеві Державного Університету Кагулу ім. Богдана Петрічейку Хашдеу.

Author thanks Vitalie Ponomariov, assistant professor of Cahul Bogdan Petriceicu Haş deu State University, for consultations and

Важливу роль у становленні Санітарного кордону відігравали Румунія і Фінляндія, які формували його фланги: Балкани та Балтика, що здавна були головними напрямками російської зовнішньої політики в Європі. Румунія і Фінляндія знаходились у стані війни з радянською Росією з 26–27 січня 1918 року та протягом міжвоєнного періоду мали неурегульовані територіальні питання з радянською Росією та СРСР. Сильна Румунія, як частина Санітарного кордону, була одночасно стримуючим чинником як для більшовицької Росії, так і для переможеної та революційної Угорщини [33, р. 128]. На думку Г. Торрея, Румунія була ключовою країною Санітарного кордону [41, р. 255, 334]. Серед нових незалежних держав Східної Європи, що виникли після розпаду Російської імперії, найсильнішою була Фінляндія, що займала важливу стратегічну позицію, могла перекрити Мурманську залізницю та блокувати російські морські порти на Балтиці, в певних умовах могла захопити Петроград та провести реставрацію в Росії [21, с. 4].

Мета статті – провести порівняльний аналіз боротьби з більшовизмом Фінляндії та Румунії як флангів новоствореного Санітарного кордону.

Румунія і Фінляндія виникли на мапі Європи поступово – впродовж XIX – початку XX ст.: спочатку як Великі князівства з широкою автономією в рамках династичних імперій (Фінляндія в 1809 році в складі Російської імперії; Румунія в 1859 році в складі Османської імперії), потім Великі князівства проголосили незалежність: Румунія – 21 травня 1877 року, Фінляндія – 6 грудня 1917 року, та згодом були проголошені королівствами: Румунія – 10 травня 1881 року, Фінляндія – 18 серпня 1918 року. Проте, Королівство Фінляндія існувало недовгий час, при цьому взагалі без короля після зречення від престолу Фрідріха-Карла 12 грудня 1918 року. Головою держави був регент генерал барон Карл Густав Маннергейм. З прийняттям нової Конституції 17 липня 1919 року Фінляндія стає республікою. Головна різниця в процесі державного будівництва була та, що Румунія домоглася незалежності в результаті війни 1877–1878 років, а Фінляндія її отримала внаслідок розпаду Російської імперії на завершальному етапі Першої світової війни.

Фінляндія і Румунія одними з перших стали об'єктами більшовицької агресії. Більшовики національне самовизначення замінювали класовим шляхом поширення радянської влади з метою об'єднання в «Світову Соціалістичну Радянську Республіку» [40, р. 146–147]. Як зазначав П. Мілюков: «в січні 1918 р. третій з'їзд рад встановив керівне становище для майбутнього. «Російська радянська республіка будується на засадах вільної угоди вільних націй, як союзна держава». За цією схемою весь світ повинен був перетворитися в єдину союзню радянську республіку. На 8-му з'їзді комуністичної партії (березень, 1919 р.) було роз'яснено: «партія бачить у федеративному з'єднанні організованих за радянським типом держав – один із перехідних ступенів, які ведуть до повної єдності». Для цього більшовики створили, за визначенням П. Мілюкова, штучну федерацію за етно-географічною ознакою. У реальності, головна мета

більшовицької етнофедерації була спрямована на створення «всесвітніх комуністичних сполучених штатів радянської республіки», а не в реалізації права націй на самовизначення [15, с. 185–187]. Якщо націю повністю не вдавалося включити в «радянську федерацію», то вона дробилася більшовиками на етнічні групи, з яких створювалися радянські республіки, які були базами більшовиків для просування радянської влади на решту території нації. Яскравими прикладами тут можуть бути дії більшовицького уряду Росії щодо Фінляндії та Румунії: створення радянських автономних утворень в Карелії і Молдавії. Так, наприклад, після поразки більшовиків у війні з Фінляндією 1918–1920 рр. була створена Декретом ВЦВК від 8 червня 1920 р. так звана Карельська трудова коммуна, як свого роду альтернатива «буржуазної» Фінляндії і база для підготовки революції власне в Фінляндії, а потім для радянського просування в Скандинавії [40, р. 152, 159]. У 1923 році Карельська трудова коммуна була перейменована на Автономну Карельську СРР. Аналогічно щодо Румунії в травні 1919 року, незважаючи на те, що радянським військам не вдалося закріпитися на правому березі Дністра, була штучно створена Бессарабська СРР, що проіснувала до вересня 1919 року, а потім 12 жовтня 1924 року постановою ВУЦВК була утворена Автономна Молдавська СРР, як плацдарм для просування радянської влади в Румунію, потім на Балкани в цілому [1, с. 38–41; 2, с. 26–28; 4; 6, с. 202; 40, р. 158–159, 162]. Необхідно відзначити, що в доповідній записці ініціативної групи на чолі з червоним комбригом Г. Котовським партійному керівництву від 4 лютого 1924 року про необхідність створення «Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки» відверто вказувалася причина створення республіки: «Молдавська республіка може відігравати ту ж роль політико-пропагандистського чинника, що й Карельська по відношенню до Фінляндії» [1, с. 38].

Необхідно звернути увагу, що, незважаючи на чисельні дослідження проблем поширення більшовизму та створення Санітарного кордону, порівняльний аналіз створення більшовиками псевдореспублік задля просування в Фінляндію та Румунію було зроблено тільки румунським дослідником І. Шишкану [40].

Більшовицька агресія мала прихований гібридний характер: створення ревкомів та захоплення влади в столиці держави, потім надання військової «допомоги» з боку радянської Росії. Фактично, більшовики намагалися перетворити війну за національне визволення, або за національне об'єднання в громадянську. Головнокомандувач фінської Білої армії, згодом регент Королівства Фінляндії – барон Карл Густав Еміль фон Маннергейм – згадував: «Офіційні джерела чимало потрудилися над тим, щоб Визвольна війна перетворилася в просту громадянську війну... але це не приховує той факт, що в 1918 році ми захищали недоторканність і незалежність нашої держави. Якби ми не піднялися на боротьбу в 1918 році, Фінляндія в кращому випадку перетворилася б на автономну область Радянського Союзу – без яких би то не було національних свобод, без справжньої державності й нам не знайшлося би місця серед вільних націй» [12, с. 135].

Головною рушійною силою більшовицького експорту революції в Румунії та Фінляндії були російські більшовизовані війська [9, с. 13–14; 40, р. 148] на чолі відповідно з Румчородом (Центральним виконавчим комітетом рад Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеси) та Фінляндським обласним комітетом. У Фінляндії був розташований російський армійський корпус, що налічував 42 тис. вояків [28, р. 106], а в Румунії – 4 армії, загальною чисельністю 900 тис. [14, с. 20; 16, с. 181], що значно перевищувало румунське військо, чисельність якого становила, за одними даними, 400 тис. вояків [5, с. 279; 14, с. 20; 16, с. 181, 183; 41, р. 170], за іншими даними, досягла 700 тис., з яких у чинній армії знаходилось 512 тис. [36, р. 88], а Фінляндія взагалі не мала на той час власного війська.

Таким чином, головна відмінність початку Антибільшовицьких війн Румунії і Фінляндії полягає в тому, що Румунія мала в своєму розпорядженні масову регулярну армію з бойовим досвідом, яка зберігала боєздатність і вірність престолу, та досить швидко роззброяла більшовизовані частини, нейтралізувала діяльність більшовицьких комітетів на своїй території, не дозволила захопити столицю [9, с. 20; 14, с. 28; 16, с. 186; 27, р. 99], а з 21 січня 1918 року розпочала операцію по звільненню Бессарабії від більшовизму [14, с. 35; 27, р. 96; 34, р. 36; 36, р. 126; 38, р. 109; 41, р. 273–278]. Проте, Румунія вимушена була вести бойові дії на два фронти: проти Центральних держав, та проти радянської Росії. Причому, на думку прем'єр-міністра Румунії Іонела Бретіану, боротьба з більшовизмом відволікала значні сили з фронту проти Центральних держав [16, с. 186], оскільки, як зазначила Королева Румунії Марія: «більшовизм... головна загроза в теперішній момент» [16, с. 190–191; 38, р. 345]. Аналогічну заяву зробив голова фінського уряду та регент Фінляндії П. Е. Свінгунд в квітні 1918 року: «Уряд Фінляндії вважає більшовизм небезпекою для Фінляндії та всього Світу, тому схиляється виступити проти більшовиків в Росії...» [21, с. 8].

У той час в Фінляндії більшовикам вдалося захопити столицю, але влада більшовиків поширювалася на території, де було розміщено російські гарнізони та військово-морські бази. Як констатував у своїх згадках командувач червоних сил в Фінляндії М. Свечников, фінські білі вели війну головним чином проти частин російського 42-го корпусу та матросів Балтійського флоту, а після виведення російських військ опір червоних зійшов нанівець. При цьому, М. Свечников визнав, що червоні змушені були не тільки відбивати атаки на фронті, а й повстання в тилу, та Фінська Червона гвардія до цього не була пристосована [18, с. 39–105, 107–108, 111].

В. Ленін, формально визнав незалежність Великого князівства (з 9 жовтня 1918 року до 17 липня 1919 року – Королівства) Фінляндії, одночасно він планував встановити у Фінляндії радянську владу і включити до складу «федерації радянських республік» [29, р. 216; 40, р. 149], з цією метою була штучно проголошена 27 січня 1918 року так звана Фінська Соціалістична Робоча Республіка, яка активно отримувала так звану «військову допомогу» з боку радянської Росії.

Треба звернути увагу на те, що Фінляндія, яка не мала власної армії до проголошення незалежності, зуміла відстояти свою незалежність у Визвольній війні 28 січня – 15 травня 1918 року, завдяки зусиллям головнокомандувача генерал-лейтенанта барона Карла Густава Еміля Маннергейма, який створив армію «з нуля», основу якої були добровольці-егері «щюцкору», тільки потім 18 лютого 1918 було запроваджено загальний військовий обов'язок. На початку лютого 1918 року Фінська Біла армія налічувала 32 тис. вояків (за даними С. Залози – 25 тис. [44, р. 22]) і була готова до активних наступальних дій. Їй протистояла 70 тис. Червона армія (40 тис. російських збільшовизованих військ і 30 тис. Фінської Червоної гвардії) [12, с. 86, 94; 28, р. 108; 42, р. 297]. За іншими даними, до кінця лютого 1918 року Біла армія досягла 70 тис. проти 100 тис. червоних [3, с. 33; 28, р. 109; 31, р. 49; 43, р. 220]. За даними В. Холодовського, російський корпус через масове дезертирство мав на кінець січня 1918 року лише від 10 до 21 тис. бійців, але загалом Червона армія у Фінляндії становила 75 тис. бійців, фінська Біла армія налічувала в квітні 1918 року 36 тис., а в кінці війни – 70 тис. вояків [20, с. 62, 151, 156, 167, 169]. Незважаючи на чисельну перевагу противника, Біла армія успішно вела наступальні операції. Вирішальні битви при Тампере і Выборзі були майстерно виграні К. Г. Маннергеймом. У наступальній операції у Тампере білі сили налічували 15 тис. проти 25 тис. червоних, що оборонялись, але здобули блискучу перемогу, при цьому білі втратили 600 загиблими, у той час як червоні – 1800 загиблими і 11 тис. полоненими [37, р. 107]. У Выборзькій битві 28–29 квітня 1918 року в полон потрапило 15 тис. червоних [44, р. 26–27]. До 15 травня 1918 року вся територія Великого князівства Фінляндії була повністю звільнена від червоних. Як зазначив Карл Густав Маннергейм: «дуже рідко в історії війни доводилося до перемоги з такими незначними матеріальними втратами, і вже зовсім рідко військовій дії велися настільки невідповідними військами» [12, с. 135].

До кінця 1918 фінська чинна армія перенесла бойові дії за межі Королівства та вже займала позиції в 25 верстах від Петрограда і в 60–80 верстах від Мурманської залізниці в Карелії. Її чисельність становила 40–50 тис. їй протистояли сили червоних також в 40–50 тис. [7, с. 22, 28]. У вересні 1918 року лінія фронту проходила між Ладозьким і Онезьким озерами.

Звільнення від більшовиків Карелії і включення її до складу Фінляндії була найважливішим завданням фінського національного об'єднання 1918–1920 років. Більшовики активно розігрували «карельську карту» в грі проти Фінляндії: на думку Леніна Карелія могла стати частиною Фінляндії, але тільки радянської Фінляндії. Так, наприклад, 1 березня 1918 радянська Росія підписала договір з Фінською Соціалістичною Робочою Республікою, який припускав виправлення кордонів: передачу Росії форту Іно в обмін на Петсамо [13, с. 121]. Більш того, В. Ленін погодився на передачу всієї території Карелії соціалістичної Фінляндії [31, р. 52, 54; 37, р. 108; 43, р. 225–226]. При цьому радянська делегація на переговорах з представниками легітимного уряду Фінляндії в Берліні в серп-

ні 1918 року відмовлялася визнати Петсамо і Карелію фінської територією, і саму РСФФР стороною конфлікту у війні (мовляв, війна носить не визвольний від радянської агресії, а внутрішній громадянський характер) [19, с. 42–49; 21, с. 47–52; 43, р. 225]. Непоступливість радянського керівництва можна пояснити прагненням використовувати Карелію як базу для просування у Фінляндії [40, р. 149–150, 152].

Радянське вторгнення до Естонії розпочалося 16 листопада 1918 року. Незважаючи на фактичну відсутність регулярної армії (Естонію захищали на першому етапі загони добровольців), головним успіхом більшовицького наступу було заняття Нарви 29 листопада 1918 року. Завзятість захисників Нарви змусила більшовиків не розраховувати на швидке заняття столиці, тому вони проголосили Естонську трудову комуна в Нарві. Сили червоних коливалися від 12 до 20 тис. [10, с. 52]. Їм протистояли сили білих у складі приблизно 11, 2 тис. Загальна чисельність Естонського війська після мобілізації навесні 1919 року М. Какурін визначив в 25750 [10, с. 13]. Фінляндією було надано Естонії військову допомогу: починаючи з 30 грудня 1918 року, бригада генерала майора М. Ветгера розпочала висадку в районі Таллінна. Фінські війська розпочали наступ по обидва береги Фінської затоки в напрямку на Петроград, і вже 18 січня 1919 року оволоділи Нарвою та вдерлися до Росії [21, с. 63]. 24 лютого 1919 року естонський головнокомандувач – підполковник Й. Лайдонер – оголосив про звільнення країни від більшовиків [12, с. 157] та підняв питання про взяття Петрограду [21, с. 63–64].

21 квітня 1919 року фінська армія розпочала операцію визволення Карелії, яка ввійшла в історію під назвою Олонецький похід. Проте, через малу чисельність так званої Олонецької добровольчої бригади (від 2 до 6 тис.) операція не досягла успіху [8, с. 13, 29–31, 54–55, 60–62; 21, с. 74–82; 23, с. 29]. Одночасно діяла інша фінська добровольча бригада в складі 2 тис. вояків в Інгерманландії в напрямку Петрограда [23, с. 29–30]. Незважаючи на малу чисельність фінських добровольців, радянський уряд був дуже схвилюваний можливістю втрати Карелії та навіть Петрограда, тому 22 вересня 1919 року запросив мир у Фінляндії [13, с. 383].

Фінляндія стала регіональним центром сили на Балтиці. Кінцевою метою регента барона К. Г. Маннергейма у війні з більшовизмом була реставрація монархії в Росії [17, с. 13, 15, 21–31; 21, с. 23, 59], оскільки, на його думку, «така послуга буде оцінена» та «буде основою майбутніх добрих стосунків» [12, с. 177–178]. Крім того, саме ліквідація більшовизму могла забезпечити мир, стабільність міжнародних відносин в Європі та незалежність і недоторканність Фінляндії. Зміна форми правління в Фінляндії з монархії на республіку та негативне ставлення фінської громадськості до інтервенції в Росію не дозволили барону К. Г. Маннергейму реалізувати свої плани [17, с. 31].

Для Румунії було важливо відновити свою національну єдність шляхом інкорпорації Бессарабії, відірваної Росією у князівства Молдови в 1812 році, згідно з Бухарестською мирною угодою, укладеною між Російською та Османською імперіями після Російсь-

ко-турецької війни 1806–1812 років. У цей час більшовики намагалися провести так званій експорт революції в Румунію, з метою повалення монархії і встановлення радянської влади. 29 грудня 1917 року Л. Троцький проголосив Румунію «територією Російської революції» [9, с. 20; 40, р. 155–156]. 4 січня 1918 року В. Ленін прийняв рішення «зміцнити більшовизовані частини в Румунії відправкою загонів червоногвардійців». На початку 1918 року в Одесі більшовикам вдалося сформувати «румунський революційний батальйон імені Карла Лібкнехта», який планувалося використовувати в Бессарабії і Румунії [9, с. 17, 20]. 31 січня 1918 року в Кишиневі більшовики провели так званій з'їзд рад, який проголосив радянську владу й оголосив Бессарабію невід'ємною частиною радянської Росії [9, с. 22].

26 січня 1918 року більшовики одночасно завдали ударів по Україні, Фінляндії та Румунії. В. Ленін записав: «Пожежею пролетарського повстання спалахнула Фінляндія. Вогонь перекинувся на Румунію» [9, с. 17]. Більшовицькі виступи відбулися практично синхронно в Гельсінкі, Києві, Одесі, Кілії, Ізмаїлі, Суліні, Тульче [9, с. 16].

Треба зазначити, що більшовики використовували Петроград проти Фінляндії та Одесу проти Румунії як центри підривної та диверсійної діяльності [9, с. 14, 16; 16, с. 187; 27, р. 95; 35, р. 328–331, 335–336, 339, 341–342, 347, 349; 40, р. 148].

Оскільки в 1918 році більшовикам не вдалося оволодіти Фінляндією та Румунією, то вони перейшли до тактики розколу націй та створення штучних радянських псевдореспублік як баз подальшого просування в національні країни. Так, наприклад, проти Фінляндії було створено Карельську трудову комуна, потім Карельську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку, а проти Румунії – так звану Бессарабську Соціалістичну Радянську Республіку, яку потім було перейменовано на Молдавську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку [40, р. 152, 158–159]. Різниця між ними полягала в тому, що Карельська трудова комуна була створена, коли бої між фінськими та радянськими військами відбувалися в Карелії та Інгерманландії, а Бессарабську Соціалістичну Радянську Республіку взагалі було штучно проголошено в Одесі, тобто за межами Бессарабії взагалі.

6 квітня 1919 року в радянською ставкою був розроблений план вторгнення до Румунії на широкому фронті від Кам'янка-Подільського до Чорного моря для з'єднання з Угорською Червоною армією в Бухаресті [14, с. 69]. 16 квітня 1919 року Угорська Червона армія розпочала наступ проти Румунії в Трансільванії. Чисельність наступаючої Угорської Червоної армії коливалася від 56 тис. до 70 тис. проти 64 тис. румунської чинна армії в Трансільванії [36, р. 148]. У період літньої кампанії 1919 року ситуація змінилася: на Угорському фронті співвідношення сил вже було 1½:1 на користь румунської армії: 90 тис. румунських військовослужбовців проти 60 тис. червоних угорців [36, р. 156–157]. У результаті вдало проведених наступальних операцій румунська армія 3 серпня 1919 року захопила Будапешт і покінчила з радянською республікою та відновила монархію в Угорщині. Прем'єр-

міністр Румунії І. Бретіану заявив із цього приводу: «Ми бажали в дусі солідарності з Антантою направитися на Будапешт для того, щоб відновити порядок» [33, р. 266–267].

Бойові дії на Російському фронті носили позиційний характер уздовж Дністра, до якого червоні досягли 22 квітня 1919 року. Російські червоні ставили далекою цілю на Балканах: «спільно з радянськими військами Угорщини та Болгарії встановити в Румунії владу пролетаріату» [14, с. 73]. 28–30 квітня 1919 року в Одесі було сформовано «Тимчасовий робітничо-селянський уряд Бессарабської Соціалістичної Радянської Республіки» [14, с. 75; 35, р. 334]. 1 травня 1919 року пролунав ультиматум румунському уряду: негайно вивести війська з Бессарабії, в іншому випадку радянська сторона буде вважати себе «відносно Румунії в повній свободі дій» [9, с. 44; 14, с. 76]. У цей час почалася операція вторгнення на територію Румунії за класичною для більшовиків схемою: заколот більшовицьких груп в населених пунктах і потім «військова допомога» з боку радянської Росії. 8 травня 1919 року «робітничо-селянський уряд Бессарабії» проголосив «Бессарабську Соціалістичну Радянську Республіку» складовою частиною Української РСР, націоналізацію земель, підприємств і банків, і закликав трудящих вступати до лав Червоної армії [14, с. 75].

1 травня 1919 року почалися позиційні бої уздовж Дністра. 12 травня 1919 року червоним вдалося переправитися через Дністер, але вони були відбиті. Найбільш значуща битва відбулася в Тягіні (Бендери) 27 травня 1919 року, коли Червоної армії вдалося на якийсь час зайняти місто. Проте, вже до вечора місто було звільнено румунськими та французькими військами, радянські війська були розбиті, незначна частина встигла евакуюватися за Дністер. До 20 червня 1919 року сили румунських військ і червоних були рівні і становили приблизно по 28 тис. вояків з кожного боку [14, с. 81–83, 85]. У липні 1919 року бої припинилися у зв'язку з евакуацією червоних під тиском галичан, що наступали з одного боку, та Російської Білої армії, що сунула з іншого боку, на Київ.

Протягом 1919–1920 років Румунія тільки вела оборону свого східного кордону, але не брала участі в інтервенції Союзників проти більшовиків, незважаючи на тиск з боку Франції. Якщо в 1919 році це можна було пояснити Угорсько-румунською війною, тобто в Румунії не вистачало ресурсів для того, щоб вести наступальні дії одночасно на обох фронтах, то в 1920 році, незважаючи на свободу дій для свого війська, Румунія ухилялася не тільки від підтримки російських білих, але навіть Польщі в Радянсько-польській війні. М. Мітраска цей факт пояснює тим, що Румунія своїм нейтралітетом намагалася досягнути мирної угоди з радянською Росією та визнання радянською Росією Бессарабії як румунської території

[34, р. 112]. Проте, цього румунській дипломатії досягнути не вдалося.

Таким чином, роз'єднаність країн-союзників Санітарного кордону не дозволила ліквідувати більшовизм в Росії, а отже й більшовицьку загрозу в Європі, насамперед країнам Санітарного кордону: Фінляндії, Польщі, Румунії, проти яких більшовики створювали радянські псевдореспубліки як бази для просування: Автономну Карельську СРР – у Фінляндію, Білоруську СРР – в Польщу, Автономну Молдавську СРР – в Румунію.

Висновки. Розпад Російської та Австро-Угорської імперій, прихід до влади в Росії та Угорщині більшовиків, які намагалися поширити радянську владу світом, стали новим викликом міжнародних відносин у Європі. Більшовики проводили експорт-революцію шляхом прихованої агресії (підрив державності сусідніх країн та створення радянських псевдореспублік). Фінляндія та Румунія виявилися одними з перших об'єктів більшовицької експансії. Для просування на їхню територію більшовики створили радянські республіки – Карельську та Бессарабську (Молдавську).

У результаті Антибільшовицьких війн 1918–1920 рр. Фінляндія та Румунія стали відігравати значну роль в Центральній та Східній Європі як нові регіональні центри сили, гаранті стабільності, фланги Санітарного кордону.

У боротьбі з більшовизмом Фінляндія ставила два завдання: по-перше, національне визволення та національне об'єднання; по-друге, ліквідацію більшовизму та реставрацію в Росії. Друге завдання виконати не вдалося, тому більшовицька загроза продовжувала існувати. Перше завдання теж не було виконано до кінця, що дозволило більшовикам використовувати «Карельське питання» проти «буржуазної» Фінляндії.

Румунія, навпаки, не ставила завдання ліквідації більшовизму, для неї це була війна за національне об'єднання, якого було досягнуто, крім того, одночасно ліквідовано Угорську Радянську Республіку та реставровано монархію в Угорщині. Таким чином, завдяки Румунії більшовицька загроза в Європі значно зменшилася, але не зникла. Радянський уряд не підписав мирну угоду з Румунією та продовжував використовувати проти неї так зване «Бессарабське питання», незважаючи на неучасть Румунії в інтервенції Союзників під час Громадянської війни в Росії та її нейтралітет під час Радянсько-польської війни.

Збереження більшовицького режиму в Росії стало джерелом нової війни в Європі, це довело неефективність політики Санітарного кордону й неспроможність Великої Британії та Франції забезпечити недоторканність та територіальну цілість Фінляндії та Румунії, що перетворило їх із союзників Антанти на сателітів Німеччини в «Хрестовому поході проти комунізму».

Список використаних джерел

1. Білоус С. Політичні передумови утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР в 1924 році / С. Білоус, В. Тучинський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. – Вип. 22. – 2014. – С. 38–42.

2. Боечко В. Утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської республіки і «Бессарабське питання» / В. Боечко. Проблеми історії України. – Вип. 3. – Київ, 1994. – С. 25–32.
3. Валь фон Э. Война белых и красных в Финляндии в 1918 г. / Э. фон Валь. – Таллин, 1936. – 94 с.
4. Верменич Я. Молдавська АРСР / Я. Верменич // Енциклопедія історії України. – Т. 7. – Київ : Наукова думка, 2010. – С. 26.
5. Виноградов В. Румыния в годы Первой Мировой войны. / В. Виноградов. – Москва: Наука, 1969. – 370 с.
6. Галущенко О. Образование Молдавской АССР : современный взгляд историка / О. Галущенко. Проблемы национальной стратегии. – 2014. – № 5 (26). – С. 202–218.
7. Деникин А. Очерки Русской Смуты. / А. Деникин // – В 3 кн. – Кн. 3 (Т. 4–5) : Вооруженные Силы Юга России. – Москва : Айрис-пресс, 2006. – 832 с.
8. Егоров Ф. Разгром белофинской авантюры в Карелии в 1919 году. / Ф. Егоров. – Петрозаводск : Госиздат КФССР, 1952. – 82 с.
9. История Румынии 1918–1970 / отв. ред. Н. Лебедев. – Москва : Наука, 1971. – 743 с.
10. Какурин Н. Стратегический очерк гражданской войны / Н. Какурин. – Москва; Ленинград: Воениздат. 1926. – 160 с.
11. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – Москва: Ладомир, 1997. – 849 с.
12. Маннергейм К. Г. Мемуары / К. Г. Маннергейм. – Москва: Вагриус, 1999. – 510 с.
13. Международная политика Новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – В 2-х ч. – Ч. II : От империалистической войны до снятия блокады с советской России. – Москва : Литиздат НКВД, 1926. – 464 с.
14. Мельтюхов М. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940 / М. Мельтюхов. – Москва : Вече, 2010. – 464 с.
15. Миллюков П. Национальный вопрос (происхождение национальности и национальные вопросы в России) / П. Миллюков. – Прага: Свободная Россия, 1925. – 192 с.
16. Очерки политической истории Румынии (1859–1944) / под ред. И. Минц, Н. Лебедев. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 481 с.
17. Петров В. Финляндия в планах империалистических держав в 1918–1920 годах / В. Петров. – Петрозаводск : Госиздат КАСР, 1961. – 74 с.
18. Свечников М. Революция и Гражданская война в Финляндии 1917–1918 годы (Воспомяная и материалы) / М. Свечников. – Москва; Петроград, Госиздат, 1923. – 116 с.
19. Сюкияйнен И. Карельский вопрос в советско-финляндских отношениях в 1918–1920 годах / И. Сюкияйнен. – Петрозаводск : Госиздат КФССР, 1948. – 172 с.
20. Холодовский В. Революция 1918 года в Финляндии и германская интервенция / В. Холодовский. – Москва : Наука, 1967. – 387 с.
21. Холодовский В. Финляндия и Советская Россия 1918–1920 / В. Холодовский. – Москва : Наука, 1975. – 268 с.
22. Черчилль В. Мировой кризис / В. Черчилль. – Москва; Ленинград : Госвоениздат, 1932. – 328 с.
23. Эйде И. Финляндия и ее внешняя политика / И. Эйде. – Москва; Ленинград : Молодая гвардия, 1931. – 95 с.
24. Andelman D. A Shattered Peace. Versailles 1919 and the Price We Pay Today / D. A. Andelman. – Nashville : Turner Publishing; John Wiley & Son, Inc., 2014. – 362 p.
25. Davis N. Europe. A History / N. Davis. – Oxford; New York : Oxford University Press, 1996. – 1371 p.
26. Hiden J., The Baltic Question During the Cold War / J. Hiden, V. Made, D. Smith. – New York : Routledge, 2008. – 209 p.
27. Hitchins K. Ionel Brătianu. Romania (Makers of the Modern World) / K. Hitchins. – London : Haus Publishing Ltd, 2011. – 220 p.
28. Jussila O., Hentila S., Nevakivi J. From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland Since 1809 / O. Jussila, S. Hentila, J. Nevakivi. – London : Hurst and Co., 1995. – 398 p.
29. Jutikkala E., A History of Finland / E. Jutikkala, K. Pirinen. London, Heinemann Ltd., 1974. – 256 p.
30. Keith J. The British Army and the Crisis of Empire, 1918–22 / J. Keith. – Manchester : Manchester University Press, 1984. – 207 p.
31. Kirby D. Finland in the Twentieth Century / D. Kirby. – London : Hurst and Co, 1979. – 253 p.
32. Kirişescu C. Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919 / C. Kirişescu. – În II vol. – Vol. II. – Bucureşti : Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989. – 524 p.
33. Macmillan M. Paris 1919. Six Months that Changed the World / M. Macmillan. – New York : Random House, 2003. – 570 p.
34. Mitraica M. Moldova : A Romanian Province under Russian Rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers / M. Mitraica. – New York : Algora Publishing, 2002. – 439 p.
35. Ponomariov V. Considerations Regarding the Communist Activity in Bessarabia between 1918 and 1921 / V. Ponomariov // Danubius. – № XXX. – Galaţi, 2012. – P. 327–349.
36. Preda D., Romania in WWI. A Concise History / D. Preda, C. Prodan. – Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2012. – 187 p.
37. Puntila L. The Political History of Finland 1809–1966 / L. Puntila. – London : Heinemann Ltd, 1975. – 248 p.
38. România în Primul Război Mondial / V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. Oprea, P. Oprescu. – Bucureşti : Editura Militară, 1979. – 542 p.
39. Stănescu M. Armata română şi unirea Basarabiei şi Bucovinei cu România, 1917–1919 / M. Stănescu. – Constanta: Ex Ponto, 1999. – 242 p.
40. Şişcanu I. R. A. S. S. Moldovenească – o replică a Careliei sovietice execută de Kremlin (1924) / I. Şişcanu // Analele Universităţii Dunărea de Jos din Galaţi. Seria Istorie. – Vol. 9. – 2010. – P. 145–162.
41. Torrey G. The Romanian Battlefront in World War I / G. Torrey. – Lawrence : The University Press of Kansas, 2011. – 422 p.
42. Upton A. The Finnish Revolution, 1917–1918 / A. Upton. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1980. – 608 p.
43. Wourinen J. A History of Finland / J. Wourinen. – New York; London : Columbia University Press, 1965. – 563 p.
44. Zaloga S. Gustaf Mannerheim. Leadership. Strategy. Conflict / S. Zaloga. – Oxford; New York : Osprey Publishing Ltd., 2015. – 64 p.

Д. Бондаренко,
канд. ист. наук, магистр социологии, научный сотрудник
Института стратегических исследований и
прогнозов трансатлантических процессов,
г. Одесса, Украина

**РУМЫНИЯ И ФИНЛЯНДИЯ: ФОРМИРОВАНИЕ ФЛАНГОВ «САНИТАРНОГО КОРДОНА»
В 1918–1920 годах**

Приход к власти большевиков в России в 1917 году, затем в Венгрии в 1919 году привел к агрессии этих стран в отношении своих соседей с целью распространения советской власти в Европе. Финляндия и Румыния стали заслоном на пути большевизма в Европе в 1918–1920 гг., сумели не только отстоять свою независимость, но и стать региональными центрами силы, щитами Европы от большевизма (Финляндия – для Скандинавии; Румыния – для Балкан), флангами Санитарного кордона.

Финляндия вела войну против советской России по обе стороны Финского залива, но все же на один фронт. Румыния вела войну с большевизмом на два фронта: против советской России и советской Венгрии.

Важнейшим моментом для Финляндии и Румынии было не только отстоять свою независимость, но и национальное единство от попыток большевиков расколоть нации путем создания искусственных советских автономий: Карелии и Молдавии, как баз для дальнейшего продвижения соответственного в Финляндию и Румынию.

Ключевые слова: «Санитарный кордон»; большевистская агрессия; Антибольшевистские войны 1918–1920 гг.; Финляндия; Карелия; барон Карл Густав Маннергейм; Румыния; Бессарабия; Фердинанд I; Венгерско-румынская война 1919 года; РСФСР; ВСР; СССР; КАССР; МАССР.

D. Bondarenko,
PhD in Historical sciences, Master of Sociological sciences,
Research Fellow of Institute Strategic Studies and
Forecasting of Transatlantic Processes,
Odessa, Ukraine

**ROMANIA AND FINLAND: FORMATION OF THE FLANKS OF «CORDON SANITAIRE»
IN 1918–1920**

The coming to power of the Bolsheviks in Russia in 1917 and then in Hungary in 1919 led to the aggression of these countries against neighbor states in order to enlarge Soviet power in Europe. Finland and Romania became the barriers to Bolshevism in Europe in 1918–1920 and managed not only to defend their independence, but also to become regional powers, shields of Europe from Bolshevism (Finland for Scandinavia, Romania for Balkans), and flanks of Cordon Sanitaire.

Finland waged the war against Soviet Russia on both sides of the Finnish Gulf, but still on the one front. Romania waged the war on two fronts: against Soviet Russia and against Soviet Hungary.

It was the most important moment for Finland and Romania that not only to defend their independence, but also to retain national integrity from the Bolsheviks' attempt to split the nation by creating artificial Soviet autonomies: Karelia and Moldova, as bases for further Soviet enlargement to Finland and to Romania.

Key words: «Cordon Sanitaire»; The Bolshevik's Aggression; Anti-Bolshevik Wars 1918–1920; Finland; Karelia; baron Carl Gustav Mannerheim; Romania; Bessarabia; Ferdinand I; Hungarian-Romanian War 1919; RSFSR; HSR; the USSR; KASSR; MASSR.

Рецензенти: Шевчук О. В., д-р політ. наук, професор;
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, професор.

ІСТОРІЯ ІТАЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ В УНІВЕРСИТЕТАХ НІМЕЧЧИНИ (XVIII–XXI ст.)

Ця стаття є продовженням наукової розвідки з історії романської філології в німецьких університетах. Окреслене дослідження розширює поняття про означену наукову галузь з врахуванням аспекту історичної хронології. У статті проаналізовано та охарактеризовано становлення та розвиток романістики в німецьких університетах (XVIII–XXI ст.). Найпопулярніша спеціальність філологічного спрямування в німецьких університетах – романістика. Як зазначено в Новому універсальному лексиконі (Bertelsmann): «Романістика – наука про романські мови та літератури». Романістика охоплює такі наукові галузі, зокрема: аргентиністика, баскістика, бразилістика, бретоністика, галісістика, далматиністика, іспаністика, італіністика, Кастилія, каталаністика, Каталонські поля, каталанці, кельтистика, молдовістика, окситаністика, португістика, провансилістика, ретороманістика, романістика, романі – циганська румунська мова, румуністика, сардистика, франкістика. Вона вивчає особливості європейських мов та їхніх діалектів (італійська, іспанська, португальська, французька), займається вивченням мов національних меншин Європи (галісійська, каталанська, окситанська, ретороманська, сардська мови). «Романські мови походять з вульгарної латини європейських мов; за мовною близькістю їх членують на три групи: 1. Західнороманські мови (іспанська, португальська, каталанська, провансальська, французька, ретороманська); 2. Східнороманські мови (італійська, далматинська [мертва мова]), румунська; 3. Центральнороманські мови (сардська)». Німецький філолог К. Ман вперше в 1863 р. використав термін «романська філологія». «Університет, вищий навчальний заклад, який в цілому сприяє розвитку науки завдяки дослідженню та навчанню. Відвідування університету передбачає наявність випускних іспитів у середній школі. Щонайменше через чотири роки по закінченню навчання складаються державні іспити. Залежно від різновиду іспиту присвоюються вчені ступені. Назва «університет» прослідковується в середньовічному понятті *Universitas magistrorum et scholarium* («Організація викладачів та тих, хто навчається»), яка пізніше тлумачилось як *Universitas literarum* («Цілісність наук»). На початку XIII ст. університет у Парижі, який отримав привілеї від Папи Римського, став вихідним пунктом та взірцем для західних університетів. Саме там почали класифікувати вчені ступені (бакалавр, ліцензіат, магістр, доктор). Перший німецький університет засновано 1348 р. у Празі Карлом IV».

Ключові слова: аргентиністика; баскістика; бразилістика; бретоністика; галісістика; далматиністика; іспаністика; італіністика; Кастилія; каталаністика; Каталонські поля; каталанці; кельтистика; молдовістика; окситаністика; португістика; провансилістика; ретороманістика; романістика; романі – циганська румунська мова; румуністика; сардистика; франкістика; університет.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток дипломатичних відносин з італомовним та франкомовним світом сприяв появі зацікавленості до вивчення цих мов в університетах та їхньому дослідженню. Мовна освіта, зокрема – романська філологія, посідає одне з чільних місць в університетській освіті Федеративної Республіки Німеччини. Рідкісними фаховими спеціальностями в галузі романського мовознавства є італійська та французька філології.

У зимовому семестрі 1734–1735 рр. в університеті ім. Георга-Августа м. Гьоттінген почали викладати романські мови, передусім італійську та французьку мови. З сер. XIX ст. романська філологія в університеті набуває статусу академічної дисципліни. Професорами у свій час були: А. Ружмон (A. Rougemont, 1699–1751), І. фон С. дю Кльо (I. von C. du Clos, 1708–1795), Ф. С. д'Арто (F. S. d'Artaud, 1769–1837), Й. Ф. Сезар (J. F. Cesar, 1795–1855), Т. Мюллер (Th. Müller, 1816–1881), А. Штіммінг (A. Stimming,

1846–1922), А. Хілька (A. Hilka, 1877–1939), В. Келлерманн (W. Kellermann, 1907–1980).

Витоки романістики в університеті ім. Фрідріха-Олександра м. Ерланген та м. Нюрнберг беруть свій початок ще з часів заснування університету (1743 р.). У той час романська філологія мала доволі специфічний характер, який полягав у тому, що в XVIII ст. м. Ерланген було гугенотським містом, тому особливе місце серед іноземних мов посідала французька мова. Завдяки франкофільці Вільгельміні фон Байройтській, дружині маркграфа Фрідріха III, до університету активно запрошуюються носії мови в якості викладачів, і саме з того часу французька філологія має давні традиції. Другою романською мовою, яку вивчали в навчальному закладі, є італійська мова. Популярність італійської пов'язана з т. зв. «італійським періодом» в історії не лише міста, а й університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. З-поміж дослідників романської філології варто виокремити: Бурсьє Э. [5], Пиотровського Р. Г. [8].

Серед вчених, які займаються певною романською мовою є: італійська мова – Черданцева Т. З. [10; 11]; французька мова – Балли Ш. [1; 2; 3], Браше О. [4], Доза А. [6], Сергієвський М. [9].

Формулювання завдання дослідження. Завдання полягає в тому, щоб проаналізувати та охарактеризувати становлення та розвиток італійської та французької філології в німецьких університетах (XVIII–XXI ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Італійська та французька мови вивчаються в університетах Німеччини з XVIII ст. Завдяки вивченню та навчанню романських мов виникли спеціальності цього філологічного (мовного) спрямування. В університетах Німеччини, зокрема – в архівах при університетах – зберігаються навчальні плани дисциплін з італістики та франкістики, де зазначено викладачів, студентів, їхні наукові здобутки, зберігається документація різного періоду, періодика італійською та французькою, шедеври світового письменства (наприклад, провансальські поети – трубадури Гійом IX Трубадур, фр. Guillaume IX le Troubadour, 1071–1126 pp.; Раймбаут д'Ауренга, окситан. Raimbaut d'Aurenga, 1147–1173; Франческо Петрарка, італ. Francesco Petrarca, 1304–1374 pp.; Данте Аліг'єрі, італ. Dante Alighieri, 1265–1321 pp.; Джованні Боккаччо, італ. Giovanni Boccaccio, 1313–1375 pp. та ін.).

ІТАЛІЙСЬКА ФІЛОЛОГІЯ

На сьогодні (станом на 01 січня 2018 р.) спеціальність «Італійська філологія» представлено в таких університетах Німеччини, а саме:

Університет м. Ростока (Universität Rostock) [13]:

– на філософському факультеті (Philosophische Fakultät) є інститут романістики (Institut für Romanistik) з відділенням італійської (Abteilung für Italienisch);

Університет ім. Людвіга-Максиміліана м. Мюнхен (Ludwig-Maximilians-Universität München) [14]:

– на факультеті «Мовознавства та літературознавства» («Fakultät Sprach- und Literaturwissenschaft») [15] є Department II з відділенням романської філології (Abteilung für romanische Philologie), де, зокрема існує італійська філологія (Italienische Philologie);

Університет ім. Вільгельма Гумбольдта м. Берлін (Humboldt-Universität zu Berlin) [16]:

– на філософському факультеті II (Philosophische Fakultät II) є інститут романістики (Institut für Romanistik) з відділенням італійської (Abteilung für Italienisch);

Університет м. Штуттгарт (Universität Stuttgart) [17]:

– на факультеті 9 «Філософсько-історичний факультет» (Fakultät 9 «Philosophisch-Historische Fakultät») є інститут лінгвістики (Institut für Linguistik – LING) з відділенням романістики (італійської) (Abteilung für Romanistik / Italienisch);

«Bertelsmann. Das neue Universallexikon» («Бертельсманн. Новий універсальний лексикон») тлумачить: «Italien. Amtssprache(n): Italienisch.

Bevölkerung: Zu 94 % besteht die Bev. aus Italienern u. konzentriert sich bes. in den fruchtbaren Ebenen u. im Küstenland. Im N leben dt., frz., rätorom. u. slaw. Minderheiten. Rd. 90 % der Bewohner sind Katholiken.

Geschichte: Nach Zusammenbruch des Weström. Reichs 476 (Römisches Reich) entstanden auf ital. Boden germ. Nachfolgeregiche. Der germ. Söldnerführer Odoaker wurde 493 vom Ostgotenkönig Theoderich im Auftrag Ostroths gestürzt. Auch das ostgot. Reich brach bereits 553 zus., u. I. wurde oström. Prov. Seit 568 fielen die Langobarden in Ober-I. ein, so dass I. in einen langobard. u. einen byzant. Teil getrennt wurde. Die Pippin'sche Schenkung (754) sicherte dem Papstum Rom, Perugia u. Ravenna. Karl d. Gr. Vernichtete 774 das langobard. Königreich. Unter-I. blieb byzantin.; im 9. Jh. eroberten die Araber Sizilien. Durch die karoling. Reichsteilung von Verdun fiel I. an Lotharingen. Das Regnum Italicum blieb seit der Kaiserkrönung Ottos d. Gr. Bis zum Tod Friedrichs II. (962–1250) Teil des röm. -dt. Kaiserreichs. Die Städte gewannen immer größere Bedeutung u. Unabhängigkeit (Genua, Pisa u. Venedig). Die z. T. von Sarazenen besetzen byzantin. Gebiete Siziliens u. Kalabriens wurden im Lauf des 11. Jh. von Normannen erobert. Die normann. Fürstentümer wurden 1130 von König Roger II. zu einem Staat vereinigt. Die Heirat Kaiser Heinrichs VI. mit der Erbin des Normannenreichs, Konstanze, vereinigte zum ersten Mal seit dem Untergang Westroms fast ganz I. unter einer Herrschaft. Dem Staufer Friedrich II. gelang nicht nur in S-Italien der Aufbau des ersten modernen Beamtenstaats im Abendland, sondern im Kampf mit Papst Gregor IX. u. den lombard. Städten auch die Festigung seiner Macht in I. Mit der Hinrichtung von Konradin in Neapel (1268) brach die Herrschaft der Staufer zusammen. Karl von Anjou vermochte wie sein Nachfolger Robert von Neapel (1309–43) seinen Einfluss über ganz I. auszudehnen. Im 14. /15. Jh. gewannen u. a. die Republiken Venedig u. Genua, die Fürstentümer der Visconti u. Sforza (Mailand), der Este (Modena) u. der Scaliger (Verona) an Einfluss u. Bedeutung. Mit Beendigung des Schismas (1415) festigte sich auch der Kirchenstaat wieder. In Florenz setzten sich die Medici durch, u. nach dem Frieden von Lodi (1454) herrschte ein Gleichgewicht von 5 Mittelstaaten (Neapel-Sizilien, Florenz, Kirchenstaat, Mailand, Venedig). Der Machtkampf um I. zw. Frankenreich, Spanien u. den dt. Habsburgern endete im 16. Jh. mit der Niederlage der Franzosen. Mailand kam mit Neapel-Sizilien u. Sardinien

an Spanien. Die span. Vorherrschaft dauerte bis zum Spanischen Erbfolgekrieg. Im Utrechter Frieden 1713 gewann Piemont-Savoyen Montferrat, Sizilien u. die Königskrone. Östr. erhielt Anfang des 18. Jh. Mantua u. die Lombardei, Neapel u. Sardinien. Die Toskana fiel 1737 an die Habsburger. Die Französische Revolution zerstörte die im Frieden von Aachen 1748 geschaffene Ordnung. Versch. Republiken wurden 1802 zur ital. Rep. umgebildet. Napoleon ließ sich 1805 zum König von I. krönen. Piemont, das Kgr. Etrurien (Toskana), die Ligurische Rep. (Genua) u. Rom wurden mit Frankreich vereinigt. Nur in Sizilien u. Sardinien hatten sich die bisherigen Dynastien behaupten können. Der Wiener Kongress stellte die alte Ordnung weitgehend wieder her: Venetien u. die Lombardei fielen an Östr. Der Kirchenstaat wurde erneuert. Das bourbon. Kgr. Neapel u. das Kgr. Sardinien-Piemont wurden erneuert. Als Reaktion auf die östr. Fremdherrschaft entstand eine Einheits- u. Freiheitsbewegung, das «Risorgimento». 1859 verlor Östr. die Lombardei an Sardinien-Piemont. C. Cavour gelang es, die Staaten Mittel-I., Romagna u. das Kgr. Sizilien (mit Hilfe G. Garibaldis) zum Anschluss an Sardinien zu gewinnen. Es entstand das Kgr. I. Im preuß.-östr. Krieg 1866 gewann I. Venetien u. 1870 Rom, das nunmehr Hptst. wurde. Die mit Frankreich entstandenen Zerwürfnisse führten zum Abschluss des Dreibunds mit Dtl. u. Östr.-Ungarn (1882). 1881–1885 besetzte I. in Afrika das Gebiet von Eritrea, 1889 die Somaliküste; 1911/12 gelang die Erwerbung von Tripolis u. der Cyrenaica. I. blieb bei Ausbruch des 1. Weltkriegs neutral. Aber 1915 erklärte es Östr. u. 1916 Dtl. den Krieg. Der Friede von Saint-Germain brachte I. die Brennergrenze, Görz, Triest, Istrien, Teile des Küstenlandes u. Zara ein. Innenpolit. Krisen führten zum unaufhaltsamen Aufstieg der von Mussolini gegr. faschist. Bewegung. Durch den «Marsch auf Rom» zwang Mussolini Viktor Emanuel III., ihm die Regierung zu übertragen (31.10.1922). Mussolini errichtete einen autoritären Staat (Verbot der Parteien) u. einigte sich mit der Kirche in den Lateranverträgen von 1929. 1936 überfiel I. Äthiopien, 1939 wurde Albanien erobert. Nach Ausbruch des 2. Weltkriegs erklärte I. 1940 Frankreich den Krieg. Nach Abschluss des Dreimächtepakts mit Dtl. u. Japan. (1940) eröffnete I. erfolglos den Krieg gegen Griechenland u. in Nordafrika. 1943 wurde Mussolini gestürzt u. ein Waffenstillstand mit den im gleichen Jahr in I. gelandeten Alliierten geschlossen. 1946 wurde die Rep. proklamiert. Durch den Pariser Frieden vom 10. 2. 1947 verlor Italien Rhodos, den Dodekanes u. Istrien; es verzichtete auf alle Kolonien in Afrika; I. entschied sich für die Republik, Umberto II. dankte ab. 1954 wurde die Triest-Frage mit Jugoslawien gelöst. Die Südtirol-Frage fand erst 1992 eine abschließende Lösung. Durch verschiedene Korruptionsaffären kam es 1992/93 zu einer Krise des polit. Systems, das seit 1946 durch die Vormachtstellung der Christdemokraten (DC) geprägt wurde. Nach institutionellen Reformen setzten sich bei den Wahlen 1994 neue Parteigruppierungen durch. Min.-Präs. wurde S. Berlusconi (Forza Italia). Er wurde im Jan. 1995 von dem Parteilosen L. Dini abgelöst. Nach vorgezogenen Parlamentswahlen 1996 bildete R. Prodi eine Regierung

der linken Mitte. 1998 entzog das Parlament der Reg. Prodi das Vertrauen. M. D' Alema, Führer der postkommunist. Linksdemokraten, bildete eine neue Mitte-Links-Koalition, 2000 wurde er von G. Amato abgelöst. 2001 wurde S. Berlusconi an der Spitze des Mitte-Rechts-Bündnisses Casa delle Liberta, das in beiden Kammern des Parlaments die absolute Mehrheit gewann, erneut Min.-Präs. Einige Gesetzesvorhaben (z. B. Änderung der Strafprozessordnung) der Berlusconi-Reg. stießen auf erhebliche Kritik der Opposition, die den Vorwurf der jurist. u. ökonom. Begünstigung des Min.-Präs., gegen den die Justizbehörden in verschiedenen Verfahren ermittelten, erhob. Bei den Parlamentswahlen 2006 konnte sich das von R. Prodi geführte Linksbündnis L'Unione mit knapper Mehrheit gegen das Berlusconi-Lager durchsetzen. I. ist Gründungsmitglied der Europ. Gemeinschaft.

Italienische Literatur: Am Anfang stehen der «Sonnengesang» des Franz von Assisi, entstanden 1224/25 u. die «Laude» (geistl. Lobgesänge) am Hof Jacopone da Todi (um 1280). Wenig später wurde am Hof Friedrichs II. in Palermo die Sizilian. Dichterschule gegr.; dort wurden das Sonett als neue Form u. der «Dolce stil nuovo» (Süßer neuer Stil) geschaffen, der in der Lyrik die Liebe idealistisch-mystisch interpretierte. Im 14. Jh. erreichte die ital. Lit. mit Dante («Göttl. Komödie»), Petrarca (Sonette) u. Boccaccio (Novellensammlung «Decamerone») ihren ersten Höhepunkt. A. Poliziano schrieb das erste weltl. Schauspiel («Orpheus»), der Versroman «Arcadia» von J. Sannazaro wurde zum Vorbild für die europ. Hirtendichtung. – Die Hochrenaissance im 16. Jh. brachte den Sieg der Volkssprache über das Lateinische; Gaspara Stampa u. Vittoria Colonna schrieben leidenschaftl. Liedeslyrik; das romant.-ironisierende Rittersepos führte L. Ariosto mit dem «Rasenden Roland» zu höchster Vollendung; T. Tasso schuf mit dem Hirtendrama «Aminta» das vielleicht schönste Werk der pastoralen Dichtung. M. Bandello eiferte in seinen Liebesnovellen Boccaccio nach. – In der Barockzeit verlor das Epos an Bed., doch entwickelte sich eine rege wiss. Prosa (G. Galilei, G. Bruno). Das Drama fand in C. Goldoni u. Gozzi neue Meister. A. Manzoni fasste die romant. Ideale der Vaterlandsliebe u. der christl. Gesinnung in seinem histor. Roman «Die Verlobten» zusammen. Klass. Form u. romant. Fühlen vereinen sich in den Gesängen G. Leopardis. Die zweite Hälfte des 19. Jh. wurde von der Lyrik G. Carduccis, G. d'Annunzios u. G. Pascolis beherrscht, während in der Erzählkunst A. Fogazzaro ein Meister des ital. psychol. Romans wurde. Ihn übertrifft an Wirkung noch G. Verga, der Berg. des Verismus, dem M. Serao u. G. Deledda folgten. Welterfolg hatten die Romane G. d'Annunzios, die Jugendschriften E. de Amicis' u. C. Collodis. Zw. 1900 u. 1950 hatten die philos. u. literärästhet. Werke B. Croces großen Einfluss. Nach dem 1. Weltkrieg gab L. Pirandello bes. dem Schauspiel neue Impulse. Bedeutsam sind nach 1945 die gesellschaftskrit.-psychol. Romane A. Moravias u. die sozialkrit. Bücher C. Levis u. I. Silones sowie die neorealistic. Romane von C. E. Gadda, P. P. Pasolini, C. Pavese, V. Pratolini u. E. Vittorini. Zu internat. Erfolgsautoren wurden die Schrift. C. Malaparte (Kriegsromane), G. Guareschi (mit

Schelmenromane um Don Camillo u. Peppone), G. Tomasi di Lampedusa (histor. Heimatroman «Der Leopard»). Seit Anfang der 1960er Jahre setzten sich fantasievolle Erzähler gegenüber dem Neorealismus durch (I. Calvino, D. Buzzati, T. Landolfi); U. Eco errang mit einem wiss. Kriminalroman einen großen Erfolg; L. Sciascia klangt in seinen (Kriminal-)Romanen die soz. u. wirtsch. Verhältnisse in Sizilien an. Der Dramatiker D. Fo schreibt gesellschaftskrit. Agitationsstücke. Als Lyriker traten G. Ungaretti, E. Montale u. S. Quasimodo hervor» [12, c. 436–439].

«Italiener, ein rom. Volk (71 Mio.) in Italien und meist eingebürgert – in den USA, Südamerika u. der Schweiz; Katholiken» [12, c. 439].

«Italienische Sprache, in Italien, im Tessin, auf Korsika, z. T. in Graubünden, in den nördl. Küstengebieten der Adria u. in Tunesien gesprochene rom. Sprache; im frühen MA aus dem Vulgärlatein entwickelt, viele Mundarten» [12, c. 439].

«Italiker, indoeurop. Volksstämme, die Ende des 2. Jh. v. Chr. von N her in Italien einwanderten; zwei sprachl. Gruppen: Latino-Falisker u. Osko-Umbrer; wurden von den Römern unterworfen» [12, c. 439].

ФРАНЦУЗЬКА ФІЛОЛОГІЯ

На сьогодні (станом 01 січня на 2018 р.) спеціальність «Французька філологія» представлено в таких університетах Німеччини, а саме:

Університет м. Росток (Universität Rostock) [18]:

– на філософському факультеті (Philosophische Fakultät) є інститут романістики (Institut für Romanistik) з відділенням французької (Abteilung für Französisch).

Університет ім. Вільгельма Гумбольдта м. Берлін (Humboldt-Universität zu Berlin) [19]:

– на філософському факультеті II (Philosophische Fakultät II) є інститут романістики (Institut für Romanistik) з відділенням французької (Abteilung für Französisch).

Університет м. Штутгарт (Universität Stuttgart) [20]:

– на факультеті 9 «Філософсько-історичний факультет» (Fakultät 9 «Philosophisch-Historische Fakultät») діє інститут лінгвістики (Institut für Linguistik – LING) з відділенням романістики (французької) (Abteilung für Romanistik / Französisch).

«Bertelsmann. Das neue Universallexikon» («Бертельсманн. Новий універсальний лексикон») тлумачить: «Frankreich. Amtssprache(n): Französisch.

Bevölkerung: Außer den vorwiegend kath. Franzosen leben noch rd. 4 Mio. Ausländer in F. (v. a. Portugiesen, Algerier u. Marokkaner). Bes. Dicht besiedelt ist der Pariser Raum, das nördl. Industriegebiet u. Elsass-Lothringen.

Geschichte: Von einer eigenständigen westfränk. Gesch. kann man erst seit der endgültigen Teilung des Frankreichs von 888 sprechen. 987 ging die Herrschaft von den westfränk. Karolingern auf die Kapetinger über. Zwar sicherte Hugo Capet die Erblichkeit der Krone, doch blieb die Macht der Kronvasallen erhalten. 1154–1214 war ganz West-F. in engl. Besitz. Im Verlauf des 13. Jh. entwickelte sich ein starker frz. Einheitsstaat. Nach dem Aussterben der Kapetinger begann die

Herrschaft des Hauses Valois (1328–1589). Zur Anerkennung seines Thronfolgerechts begann Eduard III. von England 1338 den Krieg mit F., der mit längeren Unterbrechungen bis 1453 dauerte (Hundertjähriger Krieg). Mit Hilfe der Jungfrau von Orleans gelang es Karl VII., die Engländer aus F. zu verdrängen u. den Nationalstaat zu einen u. zu stärken. Auch aus den Religionskriegen (Hugenottenkriege) des 16. Jh. ging das Königtum gestärkt hervor. 1589 begann die Herrschaft der Bourbonen in F. u. damit der Weg zum Absolutismus. Das Edikt von Nantes (1598) verlieh den Hugenotten beschränkte religiöse Duldung u. staatsbürgerl. Gleichberechtigung. Den beiden Kardinälen Richelieu u. Mazarin gelang es, den absolutist. Staat endgültig aufzurichten, der unter Ludwig XIV. seine volle Macht entfaltete u. F. zeitweise zur ersten Großmacht in Europa machte. Die Verstrickung F. s in den Österreichischen Erbfolgekrieg u. den Siebenjährigen Krieg in Europa u. Amerika brachte das Land finanziell an den Rand des Ruins u. bereitete neben dem Denken der Aufklärung den Boden für die – Französische Revolution 1789, die erst durch den Staatsreich Napoleons (9.11.1799 = 18. Brumaire) beendet wurde.

Französische Literatur.

Mittelalter: Die ältesten frz. Lit. -Denkmäler (9. Jh.) sind geistl. Texte. Mit der zunehmenden Bed. Des Vasallentums breitete sich das Heldenepos (Chanson de geste) aus (Rolandslied, um 1100). Im Versroman wurden höf. u. christl. Kulturideale auf antike (Alexanderroman), kelt. (Artussage) u. oriental. Stoffe übertragen. Kelt. – bretonisches Sagengut wirkte auch durch die märchenhaften Lais auf die Erzählungen ein (Chretien de Troyes). Die weltl. Lyrik erreichte ihren Höhepunkt mit den Troubadours der Provence. Mit dem Erstarken des Bürgertums erhielt die Lyrik eine realist. u. soziale Note (Rusteuf), ebenso die moralisierenden Kurzerzählungen (Fabliaux) des 13. u. 14. Jh. s. Das Mysterienspiel, der Beginn des frz. Dramas, entstand aus der Feiertagsliturgie, löste sich aber bald von der Kirche. Die Vagantendichtung fand ihren Höhepunkt bei F. Villon, dem ersten großen frz. Lyriker.

Renaissance: 1470 wurde der Buchdruck eingeführt. Bibelübersetzungen, Interpretationen u. Textkritik entstanden. Von antikem Bildungsgut durchdrungen, gleichzeitig genialer Sprachschöpfer, war F. Rabelais. Die Erzählkunst (Margarete von Navarra) stand unter dem Einfluss Boccaccios. Eine Gruppe von jungen Dichtern um P. de Ronsard (Plejade) wandte sich antiken Vorbildern zu. Die frz. Komödie ist der Commedia dell' Arte verpflichtet, die Tragödie den Stoffen Senecas.

Klassik: Im 17. Jh. verband sich die Tradition des Humanismus mit einem Gefühl der nat. Größe u. Einer allg. Verfeinerung der Sitten. Stillkunst u. Gefühlsdarstellung verfeinerten sich zu «Galanterie» u. «Preziösentum»; diese Tendenz verspottete Moliere in seinen Lustspielen. Die dem zentralist. Staat entspr. Einheitlichkeit der Ausdrucksformen wurde durch die Gründung der Academie Francaise (1634/35) gefördert. Die Unterordnung aller Empfindungen unter die Gebote Gottes. u. des Staates forderte P. Corneille (Trauerspiel); J. B. Racine rückte die Tugend des strengen Maßhaltens in den Vordergrund. In der Nachfolge der psychol.

Zergliederung M. -E. De Montaignes entstanden Sammlungen von Maximen (F. La Rochefoucauld, J. de La Bruyere).

Aufklärung: Zu Beginn des 18. Jh. machten sich soziale Tendenzen in Drama u. Roman bemerkbar (P. de Marivaux, A. R. Lesage). In der Geschichtsbetrachtung, der Rechtsphilosophie (C. de Montesquieu) u. auf dem Gebiet der literar. Kritik löste man sich von außermenschl. Normen (Voltaire). Fortschrittsglaube, Toleranz u. eine naturwiss. -empir. Methode kennzeichnen dieses «Zeitalter Voltaire». Typisch für diese Richtung war das Unternehmen der Encyclopedie (D. Diderot u. a.). Die sozialen u. demokrat. Tendenzen der Komödie (P. A. C. de Beaumarchais) wiesen auf den Vorabend der Frz. Revolution.

Romantik: Gegenüber dem aufklär. Denken setzte sich am Ende des 18 Jh. u. im 19. Jh. das Interesse an dem von Leidenschaften getriebenen Individuum durch. Die gesellschaftl. Schranken wurden als hemmend empfunden, man entdeckte die Natur, d. h. alles nicht verstandesmäßig Erfassbare; man sah die Kultur sogar als schädlich an (Rousseau). Die neue Art, Mensch u. Natur zu sehen, prägte die Vorromantik. Aber der Individualismus führte zugleich zur «Krankheit des Jahrhunderts», dem Weltschmerz (F. R. de Chateaubriand). Die Hochromantik, geführt von V. Hugo, bekämpfte die Vorherrschaft der Klassik. G. Sand trat für die Rechte der Frauen ein. Am Ende der Epoche wurde der Gefühlsüberschwang eingedämmt (Stendhal, P. Merimee).

Vom Realismus bis zur Gegenwart: In der 2. Hälfte des 19. Jh. machte sich der Einfluss der psychol. Lit. der Skandinavier u. Russen bemerkbar. Oberstes Gesetz der realist. Lit. war die Wahrheit (G. Flaubert); sogar Naturtreue wurde gefordert. Aber zugleich entstand die Gegenströmung der Parnassiens. Diese streben in der Lyrik nach dem Ideal absoluter Schönheit (l'art pour l'art). Zeitekel, Einsamkeit, seel. Erschöpfung, Kampf gegen Gesellschaft, Welt u. Religion kennzeichnen die frz. Lyrik des Symbolismus (C. Baudelaire, A. Rimbaud, P. Verlaine, S. Mallarme). Der Roman fand die rein naturalist. Form im Werk Zolas. G. de Maupassant suchte die naturwiss. -positivistische Richtung durch eine verfeinerte Psychologie zu überwinden. A. France verstand es, den Eindruck des klass. Vollendeten hervorzurufen. Bei A. Gide verbindet sich klass. Form mit der Anklage gegen die Gesellschaft, u. die Lyrik P.

Valerys hat zahlr. Züge mit Symbolismus u. Klassik gemeinsam. M. Proust gelang eine Abkehr mit Hilfe psychol. Analyse u. Vertiefung. Es setzte eine Rückbesinnung auf die Kräfte der menschl. Seele ein, so auch in der neukath. Bewegung zu Beginn des 20. Jh. (C. P. Peguy, F. Mauriac, P. Claudel, G. Bernanos).

Zw. den beiden Weltkriegen wurde der Kampf um den Surrealismus (G. Apollinaire, A. Breton) ausgetragen. Kaum ein frz. Schriftl. der Moderne ist von dieser Richtung unberührt geblieben (J. Romain, Saint-John Perse, L. Aragon, P. Eluard, J. Prevert, R. Char). Eine «geläutete Realität» wurde angestrebt von Alain-Fournier, J. Giraudoux, J. Cocteau u. J. Anouilh. Daneben wurde das Ideal eines heroischen Lebens verfochten (H. de Montherlant, A. Malraux, A. de Saint-Exupery). Schließlich gesellte sich als weitere, vornehm. aus der frz. Widerstandsbewegung des 2. Weltkriegs erwachsene Kraft der Existenzialismus (A. Camus, J. -P. Sartre) hinzu.

Die zeitgenöss. dramat. Lit. ist durch das absurde Theater geprägt (E. Ionesco, S. Beckett, A. Adamov, J. Audiberti). Ihm zur Seite stehen die Schriftl. des Nouveau Roman (N. Sarraute, M. Duras, A. Robbe-Grillet, M. Butor). Sie verzichten auf fortschreitende Handlung, lösen die Zeit auf u. lassen die menschl. Beziehungen zerfließen zugunsten einer exakt beschriebenen Welt der Dinge. Weitere Repräsentanten der frz. Lit. des 20. Jh.: u. a. R. Rolland, G. Duhamel, A. Maurois, J. Giono, H. Michaux, J. Green, R. Queneau, J. Ponge, C. Simon, M. Yourcenar, P. Modiano» [12, с. 292–294].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Історико-філологічний аналіз університетської освіти Німеччини дозволив дійти висновку, що означена проблема не була об'єктом спеціального вивчення у вітчизняній історичній, філологічній та педагогічній науці.

Результати дослідження можуть слугувати як теоретичною, так і практичною базою для подальшого дослідження мовної освіти в університетах України, а також можуть бути використані в процесі професійної історичної та філологічної підготовки студентів, магістрів та аспірантів за різними напрямками, під час викладання спецкурсів історичного та філологічного спрямування.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – 2-е изд., стереотипное. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 392 с. (История языков народов Европы).
3. Балли Ш. Язык и жизнь / Шарль Балли // Пер. с фр. / Вступ. ст. В. Г. Гака. Изд. 2-е. – М. : Эдиториал УРСС, 2009. – 232 с. (Женевская лингвистическая школа).
4. Браше О. Историческая грамматика французского языка / О. Браше. – М. : Эдиториал УРСС, 2005. – 184 с. (История языков народов Европы).
5. Бурсье Э. Основы романского языкознания (elements de linguistique romane) / Эдуар Бурсье (Edouard Bourciez) // Пер. с фр. / Под. ред., с предисл. и примеч. Д. Е. Михальчи. Изд. 3-е. – М. : Эдиториал УРСС, ЛКИ, 2008. – 680 с. (История языков народов Европы).
6. Доза А. История французского языка (Histoire de la langue française) / Альберт Доза. – М. : Эдиториал УРСС, 2009. – 474 с. (История языков народов Европы).

7. Мелінчук Н. В. Історія романістики в німецьких університетах (XVII – XXI ст.) / Історичний архів. Наукові студії : зб. Наук. праць / відп. ред. Є. Г. Сінкевич та ін. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. – Вип. 18. – С. 25–31.
8. Пиотровский Р. Г. Формирование артикля в романских языках. Выбор формы / Р. Г. Пиотровский. – М : Едиториал УРСС, ЛКИ, 2013. – 186 с. (История языков народов Европы).
9. Сергиевский М. История французского языка / Максим Сергиевский. – М. : Эдиториал УРСС, ЛКИ. – 2014. – 288 с. (История языков народов Европы).
10. Черданцева Т. З. Очерки по лексикологии итальянского языка / Тамара Захаровна Черданцева. – М. : Высшая школа, 1982. – 184 с.
11. Черданцева Т. З. Язык и его образы : Очерки по итальянской фразеологии / Тамара Захаровна Черданцева. – М : Едиториал УРСС, ЛКИ. – 2010. – 168 с. (История языков народов Европы).
12. Bertelsmann. Das neue Universalexikon. – Gütersloh / München : Wissen Media Verlag GmbH. – S. 1055.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-rostock.de/>. (27 вересня 2016 р.).
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-muenchen.de> (27 вересня 2016 р.).
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fremdsprachen.uni-muenchen.de> (30 липня 2013 р.).
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hu-berlin.de/>. (27 вересня 2016 р.).
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-stuttgart.de>. (27 вересня 2016 р.).
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-rostock.de/>. (27 вересня 2016 р.).
19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hu-berlin.de/>. (27 вересня 2016 р.).
20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-stuttgart.de>. (27 вересня 2016 р.).

Н. В. Мелінчук,

Государственная пограничная служба Украины,
г. Николаев, Украина

ИСТОРИЯ ИТАЛЬЯНСКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ФИЛОЛОГИИ В УНИВЕРСИТЕТАХ ГЕРМАНИИ (XVIII–XXI вв.)

Данная статья является продолжением научной разведки по истории романской филологии в немецких университетах. Данное исследование расширяет понятие о научной сфере с применением аспекта исторической хронологии. В статье проанализировано и охарактеризовано становление и развитие кельтистики и романістики в немецких университетах (XVIII–XXI вв.). Одна из самых популярных специальностей филологического направления в немецких университетах является романістика. Как обозначено в Новом универсальном лексиконе (Бертельсманн): «Романістика – наука о романских языках и литературах». Романістика включает в себя такие научные области: аргентинистика, баскистика, бразилистика, бретонистика, галисистика, далматинистика, испанистика, италинистика, Кастилия, каталанистика, Каталонские поля, каталанцы, кельтистика, молдавистика, окситанистика, португистика, провансильстика, ретороманістика, романістика, романи – цыганский румынский язык, румынистика, сардистика, франкистика. Она изучает особенности европейских языков и их диалектов (итальянский, испанский, португальский, французский), занимается изучением языков национальных меньшинств Европы (галсийский, каталанский, окситанский, ретороманский, сардский языки). «Романские языки происходят с вульгарной латини европейских языков; согласно языковой близости их делят на три группы: 1. Западнороманские языки (испанский, португальский, каталанский, провансальский, французский, ретороманский); 2. Восточнороманские языки (итальянский, далматинский [мёртвый язык]), румынский; 3. Центральнороманские языки (сардский)». Немецкий филолог К. Ман впервые в 1863 г. использовал термин «романская филология».

Ключевые слова: валлийский язык; галльский язык или шотландский язык; ирландский язык; история; кельтистика; корнейский и бретонский языки; манхский язык; португистика; романская филология; университет; языковая семья.

N. Melintschuk,

Staatsgrenztruppen von der Ukraine,
Mykolajiw, Ukraine

Die Geschichte der der Italinistik und der Frankistik an den deutschen Universitäten (XVIII–XXI Jh.)

In diesem Artikel analysiert man und charakterisiert man die Entstehung der Romanistik an den deutschen Universitäten (XVIII–XXI Jh.). Die bekannteste sprachliche Spezialität an den deutschen Universitäten ist die Romanistik. «Bertelsmann. Das neue Universalexikon» betrachtet man «Romanistik, Wiss. von den roman. Sprachen u. Literaturen». Die Romanistik besteht aus solche wissenschaftliche Bereiche, sowie: die Argentinistik, die Baskistik, die Brasilistik, die Bretonistik, die Dalmatinistik, die Frankistik, die Galisistik, die Italinistik, Kastilien, die Katalanistik, Katalanen, Katalanische Felder, die Keltistik, die Moldovistik, die Oksitanistik, die Portugistik, die Provanisistik, die Rätoromanistik, die Romanistik, Romani – zigeunerische rumänische Sprache, die Rumänistik, die Sardistik, die Spanistik. Sie forscht die Besonderheiten der europäischen Sprachen und ihre Mundarten/Dialekte (Italienisch, Spanisch, Portugiesisch, Französisch), sie forscht die Sprachen der nationalen Minderheiten von Europa (Galicisch, Katalanisch, Oxitanisch, Rätoromanisch, Sardisch). «Romanische Sprachen, aus dem Vulgärlatein entstandene europäische Sprachen; aufgrund ihres Verwandtschaften in 3 Gruppen eingeteilt; 1. Westromanisch (Span., Port., Katalan., Provençal., Frz., Rätorom.); 2. Ostromanisch (Ital., Dalmatin. [ausgestorben], Rumän.); 3. Zentralromanisch (Sardin)». Der deutsche Philologe K. Mann benützt im ersten Mal den Begriff «romanische Philologie». Nach Das neue universal Lexikon: «Universität, Hochschule mit der Aufgabe, die Gesamtheit der Wissenschaft durch Forschung, Lehre und Studium zu pflegen und zu entwickeln. Der Besuch der Universität setzt das Abitur voraus. Die mindestens 4 Jahre dauernden Studiengänge schließen mit Hochschulprüfungen oder dem Staatsexamen ab. Je nach Art der Prüfung verleiht die Universität akademische Grade. Die Bezeichnung Universität geht zurück auf

den mittelalterlichen Begriff *Universitas magistrorum et scholarium* («Körperschaft der Lehrenden und Lernenden»), der später in *Universitas literarum* («Gesamtheit der Wissenschaft») umgedeutet wurde. Die zu Beginn des 13. Jahrhunderts mit päpstlichem Privileg ausgestattete Universität zu Paris wurde Ausgangspunkt und Muster für fast alle abendländische Universitäten. Von hier nahm auch die Abstufung der akademischen Grade (*Bakkalaureus, Lizentiat, Magister, Doktor*) ihren Ausgang. Die erste deutsche Universität wurde 1348 in Prag durch Karl IV. gegründet.

Entscheidende Wörter: die Argentinistik; die Baskistik; die Brasilistik; die Bretonistik; die Dalmatinistik; die Frankistik; die Galistik; die Italinistik; Kastilien; die Katalanistik; Katalanen; Katalanische Felder; die Keltistik; die Moldovistik; die Oksitanistik; die Portugistik; die Provansilistik; die Rätoromanistik; die Romanistik; Romani – zigeunerische rumänische Sprache; die Rumänistik; die Sardistik; die Spanistik; die Universität.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, професор.

© Мелінчук Н. В., 2018

Дата надходження статті до редколегії 22.01.2018

РОЗДІЛ 3.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ

«МИКОЛАЇВСЬКИЙ ПЕРІОД» В'ЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСЬКОГО В ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено «миколаївський період» (1935–1941 рр.) у біографії В'ячеслава Ілліча Стрельського – видатного українського ученого-архівіста, одного з фундаторів кафедри архівознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; а також історію держархіву Миколаївської області в складний період сталінських репресій.

Автор статті спростовує недостовірні фактичні відомості, наведені попередниками щодо «миколаївського періоду» В. І. Стрельського й доходить висновку щодо значення зазначеного періоду в біографії вченого. В. І. Стрельський не був ні директором архіву (на цій посаді послідовно працювали Р. Ю. Асушкіна, М. К. Мороз, І. Г. Козон), ні завідувачем Миколаївського обласного архівного управління (І. І. Тищенко), ні начальником Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області (І. І. Тищенко, Г. П. Вакуленко, М. С. Лунін). У «миколаївський період» В. І. Стрельський обіймає посади старшого наукового співробітника Миколаївського державного історичного архіву/Миколаївського обласного історичного архіву (1 вересня 1935 р. – 20 квітня 1938 р.), старшого наукового співробітника-заступника завідувача Миколаївського обласного архівного управління (20 квітня 1938 р. – 19 лютого 1938 р.) та старшого наукового співробітника-заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області (19 лютого 1939 р. – 14 лютого 1941 р.). У період роботи в архіві (після звільнення Р. Ю. Асушкіної (2 березня 1938 р.) і до призначення М. К. Мороз (20 квітня 1938 р.)) В. І. Стрельський був виконувачем обов'язків директора архіву.

Основна увага майбутнього вченого-архівіста надавалася архівній справі, а саме: 1) організації архівної роботи у сфері впорядкування документів, відбору нецінних документів для знищення та цінних для постійного зберігання в архіві, комплектування архіву, систематизації й описуванню документів, укладанню карток Єдиного державного архівного фонду, плануванню та звітності, виділенню приміщень для районних архівів та їхньому устаткуванню архівним обладнанням, обстеженню архівних підрозділів установ; 2) організації архівної освіти (лекцій, семінарів, довготривалих курсів для архівістів), запровадженню складання архівно-технічного мінімуму в обов'язки історико-архівного інституту. В. І. Стрельський як фундатор архівної освіти в Україні поставив і зрід саме в Миколаєві; 3) засекречуванню архівних фондів, які містили цінну для НКВС інформацію, розробленню архівних документів в оперативно-чекістських цілях, виявленню відомостей про осіб, які з точки зору сталінського режиму потенційно були «ворогами народу», укладанню на них карток і надсилання їх до 2-го (таємно-політичного) відділу НКВС, організації виконання запитів органів НКВС. Отже, з «миколаївського періоду» спливає образ В. І. Стрельського, з одного боку, як історика-архівіста, майбутнього вченого і педагога, а з другого як «гвинтика» в репресивній машині сталінізму, що використовувала архіви для організації масових репресій.

До статті долучено документи з фондів держархіву Миколаївської області: статтю В. І. Стрельського «Сохранить документы сталинской эпохи»; роз'яснення В. І. Стрельського з приводу передавання архівів до відання НКВС від 21 червня 1938 року; таємний лист управляючого Миколаївським обласним архівним управлінням І. І. Тищенка до виконувача обов'язків завідувача Центральним архівним управлінням СРСР М. В. Мальцева з приводу розбіжностей в автобіографії В. І. Стрельського та проведення розслідування щодо цього питання від 29 вересня 1938 року; лист В. І. Стрельського про прискорення розроблення таємних фондів від 18 листопада 1940 року.

Ключові слова: В'ячеслав Ілліч Стрельський; державний архів Миколаївської області; держархів Миколаївської області; кафедра архівознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; історія архівів України.

В'ячеславу Іллічу Стрельському присвячено доволі багато наукових праць [1]. До комплексних досліджень належить дисертація В. В. Патик «В'ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.)», захищена в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 2010 року [2] та колективна монографія «Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження)», підготовлена Київським національним університетом імені Тараса Шевченка (на сторінках 153–160 вміщено перелік публікацій про В. І. Стрельського) [3]. Однак, аналіз цих праць показує, що «миколаївський період» (1935–1941 рр.) біографії вченого фактично залишився недослідженим. Частково висвітлено виявилася лише краєзнавча діяльність В. І. Стрельського в Миколаєві. Ми вимушені констатувати, що жоден з авторів не звертався до документів з фондів Державного архіву Миколаївської області («архів архіву»). В опублікованих працях, автори яких намагалися зазирнути в «миколаївський період» життя й діяльності вченого, навіть членів родини, наявні не лише лакуни, а й прикрі помилки. Найбільш поширеним є твердження про те, що В. І. Стрельський був директором Миколаївського державного історичного архіву (Миколаївського обласного історичного архіву) [4]. Насправді, В. І. Стрельський ніколи не обіймав цієї посади. Цікава розмова з цього приводу відбулася у автора статті з Ольгою Володимирівною Музичук, директором Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), який до 100-річчя архівної галузі України на офіційному веб-сайті презентував виставку «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)», на якій представлено автобіографію вченого, написану 22 січня 1942 року в м. Омськ [5]. На жаль, в тексті, що супроводжує автобіографію, також містилася прикра помилка: «Протягом 1935–1941 рр. був старшим науковим співробітником і директором Державного архіву Миколаївської області». Цю помилку відвідувач сайту може вже не побачити, оскільки Ольга Володимирівна запланувала внести відповідні виправлення в текст. У результаті спільного аналізу автобіографії В. І. Стрельського з'явилося припущення щодо джерела помилки, яким, на нашу думку, може бути саме автобіографія вченого. В ній він указав: «С 2 марта 1938 г. по 20 апр [еля] 1938 г. работал в качестве директора Никол [аевского] областного исторического архива» [6]. Насправді ситуація в Миколаєві розвивалася таким чином. Розалія Юхимівна Асушкіна в останній день свого перебування на посаді директора Миколаївського державного історичного архіву, 2 березня 1938 р., віддала наказ № 6, в якому написала: «У зв'язку з переходом на іншу роботу складаю з себе обов'язки директора Миколаївського ДІА [державного історичного архіву] з 2/III– [19]38 р. і всі справи передаю моему заступнику т. Стрельському В. І., який призначений на посаду директора Мик [олаївського] ДІА з 3/III–1938 р.» [7]. Однак, наказу вищепоставленого органу щодо призначення В. І. Стрельського на посаду директора не виявлено, а Р. Ю. Асушкіна попри своє величезне прагнення бачити саме цього колегу в ролі директора, віддати такий наказ, безумовно, не мала повноважень. Тож В. І. Стрельський тимчасово виконував обов'язки директора менше двох місяців, тому й написав в авто-

біографії «работал в качестве директора». 20 квітня 1938 року завідувачем Миколаївського обласного архівного управління І. І. Тищенком наказано: «Исполняющему обязанности директора Николаевского государственного исторического архива тов. Стрельскому В. И. сдать, а тов. Мороз [Марии Кузьминичне] принять дела и имущество ГИА [государственного исторического архива]...» [8]. На В. І. Стрельського чекала кар'єра спершу старшого наукового співробітника – заступника начальника Миколаївського обласного архівного управління (з 20 квітня 1938 року – так указує сам В. І. Стрельський у вже названій омській автобіографії, хоча управління було створено 15 лютого 1938 року), а з 19 лютого 1939 року – старшого наукового співробітника – заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області. Іншою помилкою є твердження того, що В. І. Стрельський був начальником Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області: «Після нового адміністративно-територіального поділу й утворення Миколаївської області В. І. Стрельський обіймав посаду директора Миколаївського обласного архіву, працював заступником начальника, а згодом і начальником Архівного відділу УНКВС у Миколаївській області» [9]. Цієї посади вчений також ніколи не обіймав, оскільки був звільнений з посади заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області за скороченням штатів з 14 лютого 1941 року в зв'язку з ліквідацією посад заступників начальників у апаратах архівних відділів НКВС [10]. Він перейшов на постійну роботу до Миколаївського державного педагогічного інституту, де до цього працював за сумісництвом, а в серпні 1941 року евакуювався до м. Ворошиловград [11]. Серпень 1941 року є кінцевою межею «миколаївського періоду» вченого, тож цей період ніяк не може бути датований 1935–1942 рр., як це зазначено в підрозділі 2.2 дисертації В. В. Патик [12]. До того ж Миколаїв був окупований нацистськими військами 16 серпня 1941 року. Автор не має на меті критикувати колег (оскільки раніше й сама вважала, що В. І. Стрельський був директором архіву), позаяк ними справлений значний внесок у висвітлення біографії вченого «київського періоду» (1944–1983 рр.), а лише прагне на підставі архівних документів уточнити окремі деталі «миколаївського періоду» В. І. Стрельського.

Починаючи виклад, автор, яка є істориком-архівістом, випускником Московського державного історико-архівного інституту (1992 року), директором держархіву Миколаївської області, доктором історичних наук за спеціальністю «документознавство, архівознавство», прагне відразу окреслити свою позицію. Вона полягає в шанобливому ставленні до В. І. Стрельського – видатного українського вченого, історика-архівіста, джерелознавця, педагога, одного із засновників кафедри архівознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, очолюваної ним майже впродовж 40 років, у намаганні зрозуміти причини вчинків людей й умови, в яких людям доводилося виживати за сталінізму, адже саме «миколаївський період» В. І. Стрельського припадає на найстрашніші роки сталінського терору. Автор вважає, що не можна замовчувати будь-які аспекти того періоду, але й висвітлювати їх потрібно неупереджено та об'єктивно.

До Миколаєва В. І. Стрельський прибув після закінчення Московського державного історико-архівного інституту 1 вересня 1935 року за рознарядкою Центрального архівного управління СРСР. Його було призначено на посаду старшого наукового співробітника Миколаївського державного історичного архіву. До особової справи вченого, що зберігається у фондах держархіву Миколаївської області, вміщено копію атестату з Московського державного історико-архівного інституту, в якому вказано: «з військової справи, історичного матеріалізму, теорії радянського господарства, політекономії, палеографії, історії ВКП(б), історії Комінтерну, ленінізму, архівної справи, методики й техніки архівної справи, 17-го партз'їзду, історії Заходу і Сходу, Історії СРСР – "відмінно"; з діамату, англійської мови, історії колоніального режиму на Кавказі в 30-х рр. XIX ст. – "добре"». Крім гарних оцінок, В. І. Стрельський до та під час навчання опублікував низку статей в журналах «Советское краеведение», «Известия Центрального бюро краеведения», «Известия Курского общества краеведения». Він не лише був першим серед архівістів Миколаївщини – випускників Московського державного історико-архівного інституту, а й на той час єдиним професіоналом архівної справи з вищою фаховою освітою в Миколаївському державному історичному архіві.

В. І. Стрельський приїхав до Миколаєва разом із родиною: батьком – Стрельським Іллею Дмитровичем (в Миколаєві працював інструктором-організатором політінформу на радіо), матір'ю – Сичевою Тетяною Андріївною (домашня господарка) та сестрою – Стрельською Монікою Іллівною. Родина Стрельських оселилася в приміщенні архіву на вул. Шевченка, буд. № 46 (будівля, в якій у 1925–1970 рр. розміщувався сучасний держархів Миколаївської області, нині – вул. Шевченка, 64) та № 47 (там проживала сестра М. І. Стрельська). До речі, з «Учетной карточки члена [професіонального] союзу» стає відомо, що В. І. Стрельський проживав у цьому помешканні ще й станом на 8 квітня 1940 року, але адреса, зазначена ним, уже сучасна – вул. Шевченка, буд. № 64 [13].

Після варварського вивезення до Ленінграда архівних документів Чорноморського флоту й ліквідації Чорноморського центрального військово-морського архіву в 1934 році, Миколаївський державний історичний архів пережив справжній «розгром», адже його співробітники дев'ять років поспіль обстоювали право України на історичну документальну спадщину Чорноморського флоту й Степової України. Аналіз списків співробітників архіву доводить, що колектив станом на 1 січня 1935 року черговий раз був повністю поновлений. Директора архіву Семена Захаровича Каткова ще 1934 року спершу перевели на іншу роботу (директором заводу «Незаможник»), а 14 березня 1938 року арештували й 11 жовтня 1939 року засудили (його подальша доля невідома). В Дніпропетровську знайшли й керівника Миколаївського Істпарту 1922–1929 рр. (водночас був ректором Миколаївського інституту народної освіти), історика і філолога Василя Михайловича Фідровського, засудили й 2 липня 1937 року розстріляли за листування з Лейбою Бронштейном (Левом Троцьким). До речі, справа Л. Бронштейна та його дружини О. Соколовської

зберігається у фондах держархіву Миколаївської області й досі викликає зацікавленість дослідників. Ученого архівіста Миколаївського державного історичного архіву (водночас був викладачем краєзнавства у Миколаївському інституті народної освіти), випускника історико-філологічного факультету Новоросійського університету, відомого миколаївського історика-краєзнавця, автора численних праць з історії Миколаєва Миколу Дмитровича Лагута розстріляли 15 листопада 1937 року за створення українського націоналістичного центру (справа СВУ – Спілки Визволення України).

На таких датах, як 1934 рік (вивезення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Ленінграда) та 1935 рік (прибуття до архіву В. І. Стрельського) акцентував увагу В. І. Стрельський у своїй статті «Миколаївський державний історичний архів за п'ять років», опублікованій 1938 року в «Архівознавчому збірнику»: «...При наявності такої цінної документальної бази робота в Миколаївському ДІА фактично до 1935 року була поставлена незадовільно... Архів не провадив ніякої практичної роботи, перебуваючи в ганебному прориві, хоч урядом були забезпечені належні умови... Керівництво архіву не приділяло уваги головним питанням – добору, підготовки і перепідготовки кадрів, належного переховування, обліку, впорядкування і використання архівних матеріалів для потреб соціалістичного будівництва, марксистської історичної науки. В Миколаївському архіві довгий час, через політичну короткозорість і безтурботність окремих комуністів, «працювали» різні націоналістичні, троцькістсько-зінов'євські антирадянські контрреволюційні елементи, які намагались використати різні науково-дослідні установи для створення контрреволюційних гнізд. Засуджений по процесу СВУ контрреволюціонер-націоналіст Лагута та інші вороги народу, прикриваючись завісою «теоретичної роботи», робили в архіві свою ганебну справу. Господарювання в архіві аж до 1934 року ворожих елементів привело до того, що більшість архівних матеріалів було не впорядковано і не описано. Багато архівних матеріалів були «невідомими», зміст їх не був виявлений... Плани впорядкування архівних матеріалів з року в рік зривались. Так, на 1932 рік було намічено впорядкувати 8 фондів (15000 архівних одиниць), а впорядковано лише 3450 архівних одиниць. В 1933 році розібрано лише 6 фондів (максимум 4000 одиниць). На 1934 рік по впорядкуванню архівних матеріалів ЦАУ встановило для архіву контрольну цифру 6600 архівних одиниць, а підготовлено до описування лише 2100 архівних одиниць. Впорядкування архівних матеріалів до 1935 року провадилось по-шкідницькому; архівні матеріали «впорядковувались» з метою приховати від радянської держави цінніші політичні, науково-історичні матеріали... Природно, що при такому стані архівного господарства облік був не організований... Господарювання в архіві ворожих елементів привело до того, що була зовсім відсутня всяка охорона архівних матеріалів... Двері не опечатувались, в наслідок чого розкрадались, знищувались, розбазарювались цінніші архівні матеріали з метою приховати компрометуючі матеріали на окремих осіб. Так був викрадений фонд «Союза русс-

кого народа» і два фонди шкіл, які утримувалися чорною сотнею, значна кількість матеріалів денікінської каторжної тюрми і контррозвідки... Після очищення архіву від чужаків, які не стільки зберігали і розробляли архівні матеріали, скільки їх розкрадали, до архіву прийшли радянські люди...» [14].

Безумовно, виникає питання: чому в подальшому видатний учений, доктор історичних наук, професор В. І. Стрельський 1938 року написав статтю, яка сьогодні, коли ми засуджуємо сталінський терор і підпорядкування архівів НКВС, псує його репутацію?

Після завершення «дела краеведов Центрально-Черноземной области 1930–1931 гг.», родина Стрельських фактично переховувалася в Миколаєві. Ангелом-охоронцем В. І. Стрельського та його рідних стала директор архіву Р. Ю. Асушкіна. Щоб зрозуміти, який вплив у Миколаєві справляла Р. Ю. Асушкіна, потрібно хоч трохи зазирнути й до її біографії.

У свої 33 роки Р. Ю. Асушкіна мала значний досвід комсомольської і партійної роботи, проводила «чистки партії» та сама їх проходила в 1921, 1929, 1933 рр., закінчила три курси інституту, володіла російською, українською й доволі добре німецькою мовами. Невідомо що б написали про цю партійну активістку архівні історики, оскільки очевидно, що на архівній справі вона не зналася й була призначена на посаду директора через свої досягнення на партійній роботі. Вона навіть вчасно не опанувала семінар із введення нових правил обліку, за що 1937 року отримала догану Одеського обласного архівного управління, щоправда потім її оскаржувала.

14 квітня 1936 року в своїй автобіографії Р. Ю. Асушкіна повідомила про себе таке:

«Родилась я в городе Николаеве в 1902 г. в рабочей семье, отец мой был грузчик, проработал по специальности грузчика в Николаевском торговом порту 35 лет. В 1929 г. он был ВЦСПС отмечен как герой труда. Работа отца в Торговом порту носила часто сезонный характер, зимой, когда прекращалась навигация, и летом во время уборки урожая до начала экспортной кампании, он часто был безработный. Помогала семье мать, которая работала швеей в магазинах готового платья. Обучаться грамоте я начала с семилетнего возраста, и в 9 лет выдержала экзамен на поступление в 1-й класс женской гимназии, но принята не была, так как у родителей не было денег внести за право учения за полгода вперед. В 11 лет я выдержала экзамен во второй класс женской гимназии, но не была принята, как дочь мещанина – еврейка не попала в число 5-ти процентной нормы, отведенной для евреев-рабочих в гимназии. На этом моя попытка получить образование через школы закончилась. Свою трудовую деятельность я начала с 12-ти лет. В 1914 г. поступила в швейную мастерскую дамских и детских нарядов, в которой проработала до 1919 г., сначала ученицей, затем помощницей мастерицы. В революционном движении молодежи я стала принимать участие с 1917 г., посещала кружки при профсоюзе «Красная игла», в котором я состояла, и в союзе торговых служащих. Вступила в Союз рабочей молодежи «III-й Интернационал» в 1918 г. При Гетманском подполье выполняла несложные задания

комитета «Союза молодежи», главным образом распространение литературы в немецких казармах среди солдат. В 1919 г. в апреле месяце комитетом Николаевской организации коммунистического союза молодежи (переименован в КСМ из Союза рабочей молодежи «III-й Интернационал») я была послана на курсы «Красных сестер», по окончании полуторамесячных курсов, я была снята с работы в мастерской и осталась на работе в штабе коммунистического батальона в качестве связистки и санитарки. Коммунистический батальон во весь второй период советской власти выступал на подавление кулацких восстаний, которые имели место в селах вокруг Николаева. В 1919 г., в августе месяце, после занятия г. Николаева Деникиным, я в числе комсомольцев была оставлена Гор [одским] Комитетом Комсомола на подпольную работу в Николаеве, была членом Комитета, выполняла задания по Красному Кресту, [поддерживала] связь с политзаключенными каторжной тюрьмы, [занималась] распространением литературы – партийной и комсомольской прессы среди рабочих, главным образом «Наваля», а также была членом редакционной коллегии комсомольского журнала «Молодая Гвардия». После расстрела в числе «61» двух членов комитета я осталась работать секретарем подпольного комитета и имела связь с иногородними подпольными организациями комсомола (Одесса–Херсон). После занятия города Николаева Красной Армией в январе 1920 г. я была послана комсомолом на работу в Губпартком инструктором отдела агитации и пропаганды. В июне 1920 г. комсомолом направлена на работу в Чрезвычайную Комиссию в Особый отдел. В Особом отделе работала при штабе Херсонской группы войск – Врангелевский фронт (Алешки-Каховка). Работала в качестве особи-стки, санитарки и политрука. После ликвидации Врангелевского фронта, работала военным цензором при Николаевской Чрезвычайной Комиссии. В январе 1921 года послана в 1-й набор Губпартшколы с двухмесячным курсом, была слушателем и одновременно ассистентом. По окончании школы работала секретарем Райкома Комсомола одного из рабочих районов, куда входили предприятия: завод «Наваль», железная дорога и др. В мае 1921 года направлена Губкомом Комсомола на работу в Днепропетровский Уком (Алешки) секретарем Укома. Днепропетровский уезд был особенно поражен голодом и работая в комсомоле я наряду с этим выполняла работу в продотрядах по оказанию помощи голодающим детям. Состояла членом Упарткома и секретарем низовой партийной организации. Одновременно с работой в Укоме комсомола я работала в Союзе работников земли и леса по организации батрацкой молодежи, работавшей в большом количестве в интенсивных хозяйствах уезда. В 1922 г. послана Губкомом на работу в город Николаев, сначала в Уком, затем с 1923 г. в Округком Комитета комсомола заведующей политпросветотделом. В 1923 году в ноябре месяце переведена на партийную работу инструктором Округного партийного комитета. С 1924 г. по 1926 г. находилась на выборной профсоюзной работе в окрпрофсовете, завотделом работниц, а затем в союзах Пищевкуса, Нарпит в качестве представителя правления союза. С 1927 года по 1934 год, ноябрь

месяц. Работала на учебно-административной работе по подготовке кадров для потребительской кооперации города и общественного питания системы Центросоюза, а именно: подготовке экономистов-техников, кулинаров, рационализаторов и продавцов кооперации. В промежутке в 1929 году и начале 1930 г. работала в Окргпотребсоюзе завотделом оргмассовой работы. В 1934 году работала заместителем председателя Горпотребсоюза. С 1935 года работаю в Николаевском государственном историческом архиве директором. За время моего пребывания в рядах ВКП(б) с марта 1921 г. партийных взысканий никаких не имела. Избиралась в партийные органы районного, уездного и окружного масштаба, а также в низовых партийных органах. В 1929 году работала членом комиссии по чистке партии. В 1933 году работала членом и председателем комиссии по чистке партии Николаевского района. В настоящее время состою в первичной партийной организации Наробраза, выполняю работу пропагандиста кружка по истории партии повышенного типа, а также периодически используюсь как докладчик по различным текущим политическим вопросам Горкомом партии в низовой партийной организации. За время работы в Комсомоле награждена часами, оружием и грамотой. За работу в кооперации награждена от Центросоюза за качество выпущенных кадров для кооперации. В 1928 году поступила в Рабфак при Судостроительном институте, закончила три курса. Рабфак не закончила и перешла на курсы по подготовке в ВТУЗ [высшее техническое учебное заведение] как парттысячница. По объему полученных знаний имею среднее образование, формальных документов о среднем образовании не имею. По социально-экономическим дисциплинам имею объем знаний в размере пединститута, полученных в порядке самообразования. Асушкина. 14 апреля 1936 года» [15].

Відтак, в партійних органах Р. Ю. Асушкіна мала беззаперечний авторитет.

В особовій справі В. І. Стрельського, що зберігається в держархіві Миколаївської області, містяться три варіанти його автобіографії від 31 грудня 1937 року, всі вони за окремими винятками близькі за змістом.

В. І. Стрельський писав (аркуш 18 особової справи): «Я родився в сентябрь 1910 г. в г. Курске. Отец до Октябрьской революции 1917 г. работал делопроизводителем [конторжским] в Управлении Московско-Киевской-Воронежской железной дороги. Затем отец работал заведующим Народным домом в с. Пашково Курского уезда, потом снова в управлении М-К ж/д. В 1921 г. или в 1922 г. отец в течении 2–3 мес [яцев] был попом в селе Низовцево Рыльского уезда, находясь в связи с государственными политическими органами. С 1921 г. или 1922 г. отец снова работал в Управлении М. К. В. жел [езной] дороги до 1930 г. После 1930 г. работал секретарем Коноплеводсоюза в с. Троска Центральн [ой] Черноземной области, Завпечотделом Леспромкомбината в городе Грозном и в последнее время работает секретарем на Курской конфетной фабрике. Ни в каких политических партиях отец никогда не состоял. Репрессиям со стороны Советской власти никто из родных и родственников никогда не подвергался [підкреслено автором статті],

избирательных прав также никто не лишался. Родственников за границей не было и нет. До 1930 года безвыездно жили на родине. Я начал учиться с 1924 года и в 1930 году окончил школу десятилетку. В течении года работал в школе в качестве председателя учкома. С 1924 года стал принимать самое близкое участие в работе Курского губернского, а затем окружного общества краеведения. В 1927 году избираюсь в Губсовет Краеведения. В 1928 году на межокружной конференции западной половины Ц.Ч.О. [Центральной Черноземной области] я был избран членом межокружного краеведческого совета, а на 1-й окружной конференции – членом Президиума Окружного Совета. С 1927 г. и по 1930 г. работал председателем Окружного Бюро юных краеведов. Мною написано много агитационных, методических статей о конкретных задачах и формах краеведческой работы молодежи, направленных на борьбу с буржуазно-дворянскими тенденциями в краеведении, за массовое советское краеведение. В сентябрь 1930 года в связи с окончанием школы я направлен на учительскую работу в с. Троску Центр [альной] Черноз [емной] области. С сентябрь 1930 г. по 1 июня 1931 г. работал учителем в Тросненской райшколе 1-й ступени, общественным инспектором и постоянным руководителем районных программно-методических совещаний; одновременно с этим, с ноябрь 1930 г. по 1 -е апрель 1931 года работал преподавателем обществоведения и литературы в Тросненской районной школе колхозной молодежи. В октябрь 1930 г. утверждаюсь в члены Союза Рабпрос и избираюсь ответственным секретарем райкома Союза. С январь 1931 года и по 1 июня работал председателем Тросненского райкома Союза. В февраль 1931 г. принят в члены ВЛКСМ Тросненской организацией Ц. Ч. О. [Центральной Черноземной области]. Несколько раз командировался, с правами уполномоченного Райисполкома для проведения по сельским советам хозяйственно-политических кампаний. В июнь 1931 года, по семейным обстоятельствам [вместе с семьей] переехал в гор. Грозный [підкреслено автором статті]. С июль 1931 г. и по январь 1932 года работал заведующим библиотекой на литейно-механическом заводе «Красный Молот». С октябрь месяца 1931 г. состоял научным сотрудником Чеченского Областного Научно-Исследовательского Института Краеведения. С 1 январь 1932 г. и по 19 февраль работал заместителем ответственного секретаря и культпропом комитета комсомола на заводе «Красный Молот». С 20 февраль 1932 года – студент Историко-Архивного Института в Москве. В март 1932 года был избран членом Вуз [озвского] комитета ВЛКСМ – заведующим производственным сектором и работал до ноябрь 1933 года, до очередных перевыборов. В март этого же года на Московской городской конференции пролетарского студенчества избираюсь членом городского Бюро пролетстуда. Работаю членом президиума и заведующим культурно-массовым сектором Бюро до октябрь 1934 г. С октябрь 1934 года кооптирован членом президиума Московского Областного Бюро Пролетстуда, где и работал до декабрь 1934 года. В декабрь 1934 г. кооптируюсь членом президиума Центрального бюро

Пролетстуда при Ц. К. [Центральном Комитете] Союза Политпросветработников СССР и утверждаюсь заместителем председателя Центр. [ального] Бюро Пролетстуда. В июле 1935 года в связи с окончанием института Ц. К. [Центральный Комитет] Союза премировал меня велосипедом. В течение всего времени пребывания в Институте работал постоянным пропагандистом в политшколе комсомольского актива института и в комсомольском кружке текущей политики, в группе Института Маркса – Энгельса – Ленина. За все время пребывания в Институте премировался девять раз. По окончании Института командирован Центральным Архивным Управлением СССР и УССР на работу в Николаевский Государственный Исторический Архив. С сентября месяца 1935 года и по настоящее время работаю в Архиве в качестве старшего научного работника. За это время разработал ряд тем по истории местного революционного движения, которые были опубликованы в местной прессе. С октября 1935 года по сентябрь 1936 г. являюсь членом комитета КСМУ [Коммунистический Союз Молодежи Украины] организации при Николаевском Горсовете и Горкоме КП(б)У, пропагандистом в комсомольской политшколе по изучению истории партии. Комсомольских, профсоюзных и административных высказаний никогда не имел. В. Стрельский».

В іншому варіанті (аркуш 44 особової справи) написано: «После революции, отец работал в качестве сотрудника и секретаря редакции журнала «Вестник», издававшегося Военно-революционным комитетом железной дороги. Был одним из инициаторов посылки В. И. Ленину приветственной телеграммы от железнодорожников по случаю его выздоровления после ранения эсеркой Каплан осенью 1918 г. Во время взятия Курска Деникиным отец скрылся. Сохраняя по поручению Военно-революционного комитета ответное письмо В. И. [Владимира Ильича Ленина], которое в настоящее время хранится в Институте М. Э. Л. [Маркса – Энгельса – Ленина]» [16].

У цій же особовій справі зберігається анкета В. І. Стрельського від 25 жовтня 1935 року, в якій він указав, що його батько І. Д. Стрельський походить «з СЕЛЯН», мати також «СЕЛЯНКА».

З сучасних досліджень про І. Д. Стрельського (Стрелкова) відомо, що він належав до міщанського стану, закінчив церковно-приходську школу в м. Курськ, склав іспити на звання вчителя початкової школи в Щигровському повітовому училищі 1903 року І. Д. Стрельський створив у Курську групу початківців-літераторів і випустив два збірники віршів і оповідань – «Отражения» і «Проблески», та підготував третій «Лучи». Відомо, що 1905 року І. Д. Стрельський брав участь у революційному русі, однак невдовзі, відійшовши від революції, цілком присвятився себе краєзнавству. 23 квітня 1903 року при Курському губернаторові М. М. Гордєєві постала Курська губернська архівна комісія (ГУАК), почесними членами якої були професор Санкт-Петербурзької духовної академії і директор Імператорського археологічного інституту М. В. Покровський (1848–1917 рр.) та управляючий Московським архівом Міністерства юстиції Д. Я. Самоквасов

(1843–1911 рр.). Комісія фактично проіснувала до 1922 року. Підсумком діяльності комісії стали два випуски «Трудов Курской губернской архивной ученой комиссии» (1911, 1915 рр.), заснування історико-археологічного та кустарного музеїв. І. Д. Стрельський став активним членом архівної комісії. Зокрема для випуску «Труды Курской губернской ученой архивной комиссии» 1915 року, він підготував «Указатель важнейших статей, помещенных в Курских губернских ведомостях» [17]. І. Д. Стрельський був одним із засновників російсько-українського хору, в 1911 році організував у Курську вечір пам'яті Тараса Шевченка. 1915 року І. Д. Стрельський започаткував журнал «Курский театр» («Курский театр и жизнь»). Журнал виходив щотижня накладом 500 примірників на кошти сестри І. Д. Стрельського, Пелагії Дмитрівни Демет'євої. Починаючи з травня 1911 року І. Д. Стрельський служив столоначальником у Курських дворянських зборах, 1916 року отримав чин колезького реєстратора. Він також був приватним секретарем курського губернського предводителя дворянства князя Л. І. Дондукова-Із'єдінова, на певний час приймав духовний сан і був священником. У Курську родина Стрельських проживала у власному будинку за адресою вул. Кузнечна, 18 [18]. Після революції 1917 року І. Д. Стрельський дійсно працював на залізниці, кондитерській фабриці, був відповідальним редактором «Вісника Головного військово-революційного комітету МКВ з. д. », 1918 року видав книжку «Мои миниатюры», 1919 року підготував рукопис книги «Великие курганы» (не видана). Під час навали денікінців на Курськ, у 1919 році, І. Д. Стрельський зберіг оригінал листа В. І. Леніна до курських залізничників. З 1920-х років він редагував журнал «Культура мистецтва» [19]. 29 серпня 1923 року було засноване Курське (губернське) товариство краєзнавства. У його витоків стояли колишні члени ГУАК, зокрема відомий російський історик, редактор «Курских губернских ведомостей», член Санкт-Петербурзького археологічного інституту А. О. Танков, випускник Київської духовної академії, магістр богослов'я й історик церкви Г. І. Булгаков, а також І. Д. Стрельський. 1925 року в Товаристві виокремилася юнацька секція, до якої вступив В'ячеслав Стрельський. Спочатку Товариство випустило два природознавчих збірника «Курский край», а згодом почало регулярно видавати «Известия Курского губернского общества краеведения». 1928 року питання про діяльність курських краєзнавців слухалося на засіданні Центрального бюро краєзнавства в Москві, діяльність Товариства «в принципі схвалили». 1929 року Товариство розпочало археологічні розкопки навколо Курська, в яких брав участь юний В. І. Стрельський. Під керівництвом Г. І. Булгакова члени Товариства склали доволі точний список об'єктів, що підлягали археологічним розкопкам (всі розкопки завершилися вдало протягом 1950–1990 рр.).

Уже на початку 1920-х років радянська влада почала свій наступ на краєзнавців. Спочатку вважалося, що «партійці своїм авторитетом, своєю адміністративною допомогою повинні зайняти позицію захисту і сприяння цій надзвичайно важливій, відповідальній

роботі в країні [краєзнавчим дослідженням]» [20]. У лютому всі губернські краєзнавчі товариства Центрально-Чорноземного краю були розпущені, а замість них створено єдиний керівний центр – Обласне бюро краєзнавства Центрально-Чорноземної області, відповідальним секретарем якого, як це не дивно, радянська влада дозволила обрати колишнього випускника Московської духовної академії, члена Воронежської ученої архівної комісії та церковного історико-археологічного комітету, історика церкви, а з 1919 року доцента Воронежського державного університету, С. М. Введенського (1867–1940 рр.). Однак, згодом постало питання ідеологізації краєзнавчого руху, а відтак вигнання з нього колишніх «царських лакеїв», «камергерів» і «статських радників». До керівництва Центрального бюро краєзнавства прийшли «краєзнавці-марксистки». Замість журналу «Краеведение» розпочався випуск журналу «Советское краеведение». 1929 року з'явилася стаття музейного працівника Ф. Шемякіна «Богослов в роли доцента университета», в якій С. М. Введенського було названо «лжекраеведом», «лжеученым», «двурушником». У січні 1930 року у Воронежі відбувся з'їзд краєзнавців Центрально-Чорноземної області, на якому були публічно «разоблачены лжекраеведы, вредительские элементы, такие, как дворушник Введенский, земский начальник Поликарпов, церковник Булгаков». 5 листопада 1930 року «золоте десятиліття» краєзнавства закінчилося справою краєзнавців Центрально-Чорноземної області. Арешти і допити тривали до середини січня 1931 року. Чекисти сфабрикували справу, в якій нібито розкрили величезну антирадянську організацію «Всенародный Союз борьбы за возрождение свободной России». Методи, що застосовувалися чекистами на допитах, були настільки нелюдськими, що шановні вчені намовляли один на одного. С. М. Введенського було оголошено керівником монархічної організації. Купка воронезьких краєзнавців, безумовно, не справляла враження величезної монархічної організації, якою її прагнули бачити автори справи. Тому ниточки справи краєзнавців із Воронежа потяглися до Тамбова, Орла, Курська та інших міст. Слідство завершилося в травні 1931 року: всього було засуджено 115 осіб, з них 92 – розстріляно. «Безнравственность и бесчеловечность сталинщины, быть может, всего обнаженнее проявились именно в отношении к краеведам, людям, предельно далеким от политики, не претендовавшим ни на какие особые социальные привилегии. Надо было обладать поистине людоедской жестокостью, чтобы увидеть в них угрозу для существующего строя и бросить на них всю мощь хорошо отлаженного карательного аппарата. Но резон в действиях правящей клики был: с точки зрения тоталитарной системы работу сотен и тысяч энтузиастов, разбросанных по всем уголкам огромной страны, невозможно было контролировать. Трудно было рассчитывать и на то, что эти люди, преимущественно представители дореволюционной интеллигенции, примут установки на предельную идеологизацию краеведения. Наилучшим выходом из положения признана радикальная мера пресечения – разгром всего краеведческого движения и физическое устранение с жизненной сцены причас-

тных к нему лиц», – написав доцент кафедри історії Воронежського державного університету, кандидат історичних наук О. М. Акіньшин у статті «Трагедия краеведов (По следам архива КГБ)» [21].

Так от від чого та чому родина Стрельських втікала аж до Чечні, а не «по семейным обстоятельствам», як написано В. І. Стрельським в автобіографії. Слідство завершилося в травні 1931 року, а до Грозного родина поїхала вже в червні 1931 року. В'ячеслав Стрельський у 1932 році вступив до Московського державного історико-архівного інституту, де всіма силами намагався довести свою відданість радянській владі й марксистській науці.

Батько В. І. Стрельського 1936 року поїхав з Миколаєва до Курська. Ймовірно, він розраховував на те, що його причетність до справи краєзнавців забута, адже минуло п'ять років. Однак, показання на нього містилися у протоколах допитів Горохова Тихона Абрамовича та інших підслідних справи краєзнавців Центрально-Чорноземної області [22]. 15 грудня 1937 року І. Д. Стрельського заарештували й у січні 1938 року засудили до вищої міри покарання – розстрілу. Його реабілітовано 22 червня 1956 року посмертно.

Звіримо дати: 15 грудня 1937 року І. Д. Стрельського заарештовано в Курську, а 31 грудня 1937 року його син у Миколаєві написав три варіанти автобіографії, в яких указав різні відомості про батька й, знаючи про його арешт, зазначив таке: «репрессиям со стороны Советской власти никто из родных и родственников никогда не подвергался».

Беззаперечно, що краєзнавча діяльність батька вплинула на формування особистості та наукових інтересів сина. А втім цілком вірогідно й те, що син міг розділити долю свого батька. Тож В. І. Стрельський з усіх сил удавав з себе зразкового комсомольця. На початку 1937 року Миколаївський міський комітет ЛКСМУ навіть намагався залучити його до роботи в апараті. У ситуації, що склалася, лише втручання Р. Ю. Асушкіної врятувало його від перевірок по комсомольській лінії. Р. Ю. Асушкіна писала 23 червня 1937 року до Центрального архівного управління УСРР (тов. Сенчилова): «В Миколаївському історичному архіві на посаді старшого наукового співробітника працює тов. Стрельський В. І., який командирований ЦАУ УСРР в 1935 р., серпні місяці в Миколаївський архів. Стрельський закінчив в 1935 році історико-архівний інститут ім. Покровського. В Архіві працює два роки й на роботі себе виправдовує. Зараз він готує дисертацію на наукову ступінь й для Архіву з'являється цінним робітником. І ось зараз міськком ЛКСМУ виніс рішення забрати Стрельського на роботу в апарат міськкому Комсомолу – зав. відділом політучоби. Мої доводи про недоцільність цього та завдання про закріплення за архівною системою кадрів, які мають спеціальну вищу освіту, не враховані. Секретар МПК [Миколаївського партійного комітету] підтвердив рішення комсомолу (Стрельський позапартійний), виходить, що на місці вирішити питання не має можливості. Тому звертаюсь до Вас, й поскільки Стрельський з'являється номенклатурним робітником ЦАУ [Центрального архівного управління], прошу Вас особисто зайнятися цим питанням. Міська конфе-

ренція комсомолу призначена на липень місяць, тому Вам потрібно негайно вирішити питання про Стрельського через ЦК ЛКСМУ Одеському обкому ЛКСМ, аби Стрельського залишити на роботі в Миколаївському архіві. Причому з 1935 року з Миколаївського Архіву переведено 3 наукових співробітників на роботу в Комсомол, тож в даному разі цього допустити не можна. Директор Мик [олаївського] ДІА [державного історичного архіву] Асушкіна» [23]. В. І. Стрельського залишили на роботі в Миколаївському державному історичному архіві.

1937 року В. І. Стрельський ледве не підпав під репресії: у доповідній записці на ім'я виконувача обов'язків ЦАУ СРСР М. В. Мальцева про нього йшлося як про особу, яка під час складання тематичних карток до Центрального фондового каталогу допустила «много политических ошибок и враждебных вылазок» [24].

Після арешту І. Д. Стрельського архів отримав запит під грифом «секретно» про соціальне походження, політичну та ділову характеристику В. І. Стрельського (документ надійшов до Миколаєва в січні 1938 року). На цей запит Р. Ю. Асушкіна відповіла так: «Ваш запрос не понятен, на каком основании и по какому праву вы требуете секретные сведения о лицах, работающих в других архивных учреждениях. Если вы уполномочены на это ЦАУ СССР, то вышлите нам требование ЦАУ СССР с указанием в связи с чем, требуется именно Вам деловая, политическая характеристика на Стрельского В. И. Директор Ник [олаевского] ГИА [государственного исторического архива] Асушкина» [25].

Отже, партійного авторитету Р. Ю. Асушкіної вистачило, щоб врятувати В. І. Стрельського. Зрозуміло, що вона цілком усвідомлювала ризики, але, рятуючи колегу, ставила свої підписи під листами до різних інстанцій, не зважаючи на них. Р. Ю. Асушкіна шанувала В. І. Стрельського як професіонала архівної справи, цілком довіряла йому керівництво фінансами архіву та роботу з секретними документами [26]. Тому, йдучи з посади директора, вона понад усе прагнула, щоб В. І. Стрельський очолив архів. У роки окупації Миколаєва (1941–1944 рр.) Р. Ю. Асушкіна працювала в партійних органах Астрахані, потім повернулася до Миколаєва й до глибокої старості не втрачала зв'язків із архівом. Що ж до В. І. Стрельського, то очевидно, що він приховував правду. А втім, її оприлюднення призвело б до трагедії в його родині.

Беззаперечним є те, що присутність В. І. Стрельського в Миколаївському державному історичному архіві справляла позитивний вплив на поступ архівної справи в Миколаєві. Так, зріс обсяг виконуваної роботи в сфері впорядкування документів. У 1935 році розібрано й систематизовано 23343 од. зб., у 1936 році – 29466 од. зб., упродовж першої половини 1937 року – 31 тис. од. зб. [27]. Протягом 1935 року до Миколаївського державного історичного архіву надійшло на зберігання 5788 од. зб., упродовж 1936 року – 20753 од. зб. На 1 січня 1939 року в архіві вже було сконцентровано 1385 фондів, 324399 од. зб. [28]. 1935 року в місцевій пресі надруковано 15 статей співробітників архіву, здійснено 15 публікацій архівних документів та укла-

дено 3 тематичних хроніки подій, протягом 1932–1937 рр. проведено 10 виставок документів, складалася картотека Єдиного державного архівного фонду. Архівісти склали списки фондів, в яких виявлено документи з історії громадянської війни (1917–1921 рр.), австро-німецької окупації Миколаївщини (1918 р.), підготували збірник документів «Історія революції 1905–1907 рр.», склали тематичні картотеки «Історія фабрик і заводів», «Революція 1905–1907 рр.» [29].

У Миколаївському державному історичному архіві В. І. Стрельський керував архівно-технічним та історико-революційним семінарами; у місцевих газетах публікував статті «Сорок лет завода «Наваль», «Николаевский совет рабочих и военных депутатов в 1905 году», «История революции 1905 года в Николаеве» та ін. [30]. З січня 1936 року В. І. Стрельський приступив до заочних занять в обсязі аспірантури для підготовки до захисту «капітальної наукової роботи з історичних дисциплін» [31]. Машинопис його праці «История Николаевщины» зберігається у фондах Державного архіву Миколаївської області (представлений на веб-сайті держархіву). В. І. Стрельський брав участь у Всеукраїнській нараді з архівної справи (Київ, 1937 р.), в нарадах Одеського обласного архівного управління.

Учений також справив внесок у розвиток архівної справи сусідньої Молдавії. 1936 року його відряджено до Головного архівного управління Молдавської РСР (м. Балта) для читання лекцій з методики і техніки архівної справи, а також з історії архівного будівництва, на курсах перепідготовки завідувачів районних архівів [32].

22 вересня 1937 року ЦВК СРСР прийняв постанову про розукрупнення Харківської, Київської, Вінницької та Одеської областей. Одеська область була розділена на Одеську та Миколаївську. До складу Миколаївської області ввійшли три міста обласного підпорядкування – Миколаїв, Херсон і Кірове (Кіровоград, нині – Кропивницький), а також 38 районів. На підставі постанови організаційного комітету Президії Верховної Ради УРСР по Миколаївській області від 15 лютого 1938 року було утворене Миколаївське обласне архівне управління (діяльність ОБЛАУ поширювалася на три сучасні області України: Миколаївську, Херсонську та Кіровоградську) [33]. Управляючим управління став Тищенко Іван Іванович, а його заступником і старшим науковим співробітником – Стрельський В'ячеслав Ілліч. Їхніми колегами в управлінні були Сегал Рита Марківна, Чубуков Костянтин Костянтинович, Бронштейн Розалія Ісаївна, Геллер Петро Якович, Бокій Марія Савівна та Грищенко Марія Сергіївна [34]. 1 травня 1938 року Миколаївське обласне архівне управління звернулося до Центрального архівного управління УРСР з проханням прислати на роботу ще чотирьох випускників Московського державного історико-архівного інституту: їх планували призначити на посади наукових співробітників Миколаївського, Херсонського та Кіровського історичних архівів. Для залучення молодих спеціалістів облархуправління навіть віднайшло можливість виділити однокімнатні квартири [35]. На квітень 1938 року сформувалася мережа архівів, підпорядкованих Миколаївському обласному архівному

управлінню [36]. 1 квітня 1938 року при Миколаївському обласному архівному управлінні була створена експертно-перевірочна комісія у складі І. І. Тищенко (голова), В. І. Стрельський та Р. М. Сегал [37].

4 квітня 1938 року наказом по Миколаївському обласному архівному управлінню відповідно до розпорядження Центрального архівного управління УРСР від 29 березня 1938 року Миколаївський державний історичний архів перейменовано на Миколаївський обласний історичний архів, в кінці 1938 року – на Миколаївський обласний історичний архів очолила Мороз Марія Кузьмівна. Вона закінчила Харківський інженерно-педагогічний інститут, у 1933–1935 рр. працювала економістом в Наркоматі оборони УРСР, в 1937 р. – в службі руху м. Мічуринськ, в 1937–1938 рр. – в обласному комітеті Медикосоцтруд Київського палацу праці [39].

28 липня 1938 року за архівними інспекторами Миколаївського обласного архівного управління були закріплені установи республіканського й обласного рівня, в яких вони проводили обстеження стану діловодства й архівів. Кожен інспектор повинен був обстежити протягом року не менше ніж 30 установ [40].

Проте ситуація з архівною освітою співробітників архівів Миколаївської області, особливо районних архівів, була катастрофічною. Жоден з працюючих у райархівах не тільки не мав спеціальної архівної освіти, а й не володів елементарними знаннями з архівної справи. Яскравим прикладом може бути керівник Баштанського районного архіву Векла Кирилівна Ганопольська. В листі від 31 березня 1938 року вона навела перелік питань, без з'ясування яких не могла рухати архівну справу в районі, хоча працювала наполегливо й самовіддано: «...прошу... выслать инструкции для ведения архивной работы. Указать такие пункты: 1) сроки хранения архивных материалов в районном архиве; 2) сроки хранения в учреждениях на местах; 3) порядок обследования архивных точек по району, концентрации архивных материалов по району; 4) какие учреждения подлежат сдаче в районный архив своего материала; 5) какой порядок утилизации и отправки в исторический архив архивного материала, через комиссию или... остальные пункты прошу указать, в разі пропущено мной». В іншому листі В. К. Ганопольська наполягала: «...я жду вашу инструкцию или инструктора по сегодняшний день. А я вам писала, тов. Тищенко, что я работник новый и мне надо крепко помочь в этой работе, у вас по этому делу моих писем там, в облархуправе, не менее пол десятка, а воз и ныне там... помещение скоро завалится, потолок сядет на голову, оно старое, на строительство нового помещения для райархива ничего не утвердили в нашем районном бюджете...» [41]. Відреагував В. І. Стрельський, надіславши телеграму про направлення В. К. Ганопольської на навчання до Одеси: «БАШТАНСКИЙ РИК НЕМЕДЛЕННО ШЛИТЕ АРХИВИСТА КУРСЫ ОДЕССУ СТРЕЛЬСКИЙ ОБЛАУ» [42].

З 13 квітня 1938 року розпочали роботу обласні курси з методики й техніки архівної справи для завідувачів районних архівів. Відвідувачами курсів стали й співробітники архівного управління [43]. Теоретич-

ний курс включав такі теми: політичне значення архівів (2 години), побудова архівної системи в СРСР (2 години), архівна термінологія (2 години), систематизація архівних документів (4 години), складання описів (2 години), 20 років архівного будівництва в Україні (2 години). 18 годин було відведено на вивчення «Правил роботи районних архівів СРСР», а саме опрацьовувалися розділи: «Приймання архівних матеріалів», «Облік архівних матеріалів», «Зберігання архівних матеріалів», «Загальний порядок видавання й зворотного приймання архівних матеріалів», «Заняття при райархівах», «Надання архівного матеріалу в тимчасове користування», «Видача архівних довідок», «Відбір архівної макулатури для утилізації», «Ревізія», «Передавання документів до історичного архіву», «Обладнання й утримання приміщень», «Контроль стану архівів установ районів», «Архівно-довідкова бібліотека». Практичні заняття проводилися за темами: розподіл документів за установами, визначення структури установи, розподіл документів за структурою, вибір принципу систематизації, систематизація, формування справ, розбирання розсипу, підшивка й перешивка справ, опрацювання справи у нову обкладинку, підшивка газет, визначення заголовків, оформлення верхнього аркушу обкладинки, нумерація аркушів, засвідчувальний аркуш у справі, формування в'язок, розміщення матеріалу за обраним принципом систематизації, складання інвентарного опису, пакування в'язок і надпис ярликів, формування справи установи, укладання довідкової картотеки установи, акт обстеження установи, акт приймання-передавання документів установи, ведення книги установи (списку установ і аркушів установ), ревізія (листи ревізії), знайомство з формами актів, знайомство з формами описів, штемпель архіву, відомості про наявність архівного матеріалу за кожний рік, аркуш-замісник, надписи на коробках і ярликах. Курси завершилися іспитом (В. І. Стрельський був у складі комісії, яка приймала іспити (заліки)). Всім слухачам було виплачено стипендію й видано посвідчення [44].

Наприкінці 1938 року І. І. Тищенко та В. І. Стрельський підвищували кваліфікацію на трьохмісячних курсах Управління центральними державними архівами в м. Ленінград. Проте, очевидно, то не була товариська подорож. Складно зрозуміти мотиви І. І. Тищенка (можна припустити, що він сприймав В. І. Стрельського як претендента на посаду, яку сам обіймав), але саме він у таємному листі від 29 вересня 1938 року повідомив виконувачу обов'язків завідувача Центральним архівним управлінням СРСР М. В. Мальцеву про розбіжності в біографії В. І. Стрельського, написаній 1937 року, про репресії його батька та про розслідування стосовно самого В. І. Стрельського, яке нібито проводив Миколаївський обком комсомолу 1938 року. Метою І. І. Тищенка було не пустити колегу на курси до Ленінграда, він категорично протестував («я возражаю против послылки тов. Стрельского на курсы») і писав, що В. І. Стрельський досконало знає історію СРСР і навіть викладає цю дисципліну в інституті, а також історію, теорію та практику архівної справи, то ж він не потребує навчання на курсах. І. І. Тищенко відверто наполягав: «что он [В. І. Стрельський] там будет де-

лять, не знаю» [45]. На курсах В. І. Стрельський отримав лише відмінні оцінки з історії народів СРСР, історії установ, історії архівного будівництва, методики і техніки архівної справи, методики і техніки публікацій документів, палеографії (див. повний текст листа у Додатку № 3) [46].

1938 року органи НКВС викрили [ніби – Л. Л.] змову ворогів народу, які намагалися вчинити диверсійний акт: спалити приміщення та архівні матеріали Державного історичного архіву. Відтак, Центральне архівне управління УРСР направило всім керівникам обласних архівних управлінь, Головархіву Молдавської АРСР, директорам центральних, обласних державних і військових архівів таємний обіжник із вимогою негайно перевірити всіх охоронців архівів і завідувачів архівосховищ через органи НКВС, забезпечити всі історичні архіви потрібними засобами охорони, встановити ґрати на вікнах, оббити залізом двері, ізолювати архівосховища від вогнепальних речей, пломбувати і контролювати опломбування дверей приміщень, систематично перевіряти протипожежний та охоронний стан архівосховищ [47]. Цей обіжник наводить на думку про ретельну підготовку архівів до передавання їх у відання НКВС. Ця підготовка включала й укладання звітів про роботу архівів за попередні півтора року. Надаючи пораду щодо укладання цих звітів, В. І. Стрельський рекомендував директору Кіровського державного історичного архіву Б. І. Заксу звертати особливу увагу в кадровій сфері на очищення архіву від «вредителей»; а, показуючи стан архіву за попередні роки, вказувати як «ликвидувалась і ліквідується вредительская практика» (див. повний текст листа у Додатку № 2) [48].

З 1938 року архіви підпорядковано Народному комісаріату внутрішніх справ СРСР, в Україні – з березня 1939 року – НКВС УРСР. Це стало «логічним завершенням курсу на політизацію і підпорядкування архівів партійно-урядовим органам». Для керівництва архівами у складі НКВС СРСР було створене Головне архівне управління НКВС СРСР, якому підпорядковано архівні установи союзних республік. У складі НКВС УРСР був утворений Архівний відділ (з червня 1941 року реорганізований на Архівне управління НКВС УРСР). Центральні архіви підпорядковувалися Народному комісару внутрішніх справ УРСР, відповідно обласні – начальникам управлінь НКВС областей, міські і районні – начальникам міських і районних відділів НКВС [49]. Наказом по Управлінню НКВС УРСР по Миколаївській області від 19 лютого 1939 року згідно з постановою Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1938 року і наказом НКВС СРСР від 17 січня 1939 року органи управління архівною справою та архіви Миколаївської області передано до відання органів НКВС [50].

На час підпорядкування архівів НКВС (у лютому – на початку березня 1939 року) були запроваджені Правила внутрішнього розпорядку Миколаївського обласного архівного управління (Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області). Вони передбачали підвищення результативності праці, досягнення повного виконання постанов ЦК ВКП(б), Раднаркому і ВЦРПС і посилення трудової дисципліни. Робота в управлінні починалася о 9-й ранку і закінчувалася о

16-й годині, обідня перерва тривала одну годину. Прихід співробітників на роботу обліковувався рахівником. Співробітникам заборонялося вести розмови, що не стосувалися службових справ; читати газети, якщо необхідність їхнього опрацювання не стосувалася виконання робочих завдань; тинятися по кімнатах і коридорах без діла; голосно розмовляти й сперечатися; виконувати не передбачену службовими завданнями роботу; забирати з собою і виносити з управління без дозволу керівника документи; видавати заробітну плату, посвідчення тощо в робочий час. Вихід з управління під час робочого дня був можливим лише з дозволу керівника або його заступника, про що робився запис у журналі. Громадські обов'язки виконувалися в позаробочий час. Відсутність через хворобу уможливлувалася лише за наявності висновку лікувальної установи. Понаднормові роботи дозволялися лише за винятком, однак, за їхньої наявності працівник не міг відмовитися від виконання завдання, хоча й мав право поскаржитися до місцевого комітету. Прибирання приміщень здійснювалося до початку робочого дня. Нарешті головна заборона, якої мали чітко дотримуватися співробітники: «Все данные о количестве, содержании, а также месте, способе и условиях хранения архивных материалов, находящихся в архивохранилищах, не подлежат оглашению» [51]. У фонді Р-1002 «Миколаївське обласне архівне управління» збереглися щомісячні «Сведения о работниках Архивного отдела УНКВД по Николаевской области, нарушивших указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 года». Вони мають поділ на такі розділи: «начальствующий состав (самовольная отлучка свыше 6 суток, самовольная отлучка до 6 суток, опоздание)», «младший начальствующий состав (самовольная отлучка до 2-х часов, самовольная отлучка свыше 2-х часов, самовольная отлучка свыше суток)», «прочий состав (опоздание до 20 минут, прогул, самовольное оставление работы)». Як бачимо, суворіші вимоги було застосовано до звичайних співробітників. Контроль за співробітниками покладался на В. І. Стрельського, ним же складалися й підписувалися «Сведения...» [52]. У фондах держархіву Миколаївської області зберігся наказ за підписом В. І. Стрельського про звільнення інспектора Миколаївського обласного архівного управління Р. І. Бронштейн: «За нарушение постановления ЦК ВКП(б), СНК СССР и ВЦСПС о трудовой дисциплине, выразившейся в самовольном преждевременном уходе с работы 7/II– [19]39 г. /за 20 минут раньше звонка/ и невыполнение моих служебных распоряжений» [53]. Наказ не набрав сили й Р. І. Бронштейн працювала в управлінні до 14 квітня 1939 р., коли сама подала заяву про звільнення з таким текстом: «Прошу меня уволить [,] ибо в таких условиях продолжать работать нельзя» [54].

Аналіз документів з архівного фонду Р-1002 «Миколаївське обласне архівне управління» показує надзвичайно високу плинність кадрів у ті роки: співробітники звільнялися за власним бажанням або їх звільняли за будь-який проступок, навіть за банальне запізнення на роботу на «19 хвилин» [55]. Основною причиною плинності кадрів були важкі умови праці в архівах, величезні обсяги архівної роботи та відсут-

ність спеціальної архівної освіти, через що працівники не могли якісно виконувати обов'язки й підпадали під догани та звільнення. На посади керівників районних архівів часто призначали осіб, які навіть не вміли грамотно писати.

У тих умовах В. І. Стрельський, укладаючи план роботи облрхуправління на 1939 рік, помістив до нього багато заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації архівістів і заміщення вакантних посад в архівах. Серед них: іспити для керівного складу архівів в обсязі історико-архівного інституту та підготовка його власної дисертації, здача технімуму архівно-технічними працівниками (такий статус мали архівісти в роки підпорядкування архівів НКВС), навчання на курсах при ЦАУ СРСР та ЦАУ УРСР, підвищення кваліфікації завідувачів районних і міських архівів, курси для архівістів без відриву від роботи, наукові відрядження до ЦАУ СРСР і до кращих архівів СРСР, лекції архівістів для працівників установ районів і міст, обмін досвідом кращих наукових і архівно-технічних працівників обласних, районних і міських архівів, наради, надання консультативної допомоги директорам і завідувачам архівів. Крім того, В. І. Стрельський планував підготовку доповідей керівників облрхуправління про стан обласних, районних і міських архівів та архівів діючих установ для представлення їх на нарадах обласного, районних та міських виконкомів, в тому числі про впорядкування та організацію зберігання архівних документів. На 1939 рік планувалося подовження роботи з обстеження архівів у обласному центрі (100 установ), в районах і містах (2398 установ). Значну увагу в плані В. І. Стрельським приділено обстеженню заготівельних закладів і базарів, до яких навмисне або випадково могли потрапити цінні архівні документи. Протягом усього року планувалося концентрувати архівні документи в обласних, районних і міських архівах, здійснювати їх упорядкування та систематизацію. У плані В. І. Стрельський написав, що потрібно «добитися» отримання нарядів на виготовлення коробок, забезпечення архівів бланками, формами нового обліку, асигнування коштів на спорудження та ремонт архівних будинків [56].

Фонд Р-1002 «Миколаївське обласне архівне управління» рясніє документами, що віддзеркалюють боротьбу архівістів за статус архівної професії, за підвищення рівня професійної освіти, за виділення архівам приміщень і створення належних умов для зберігання архівних документів, за впорядкування документів в установах і передавання їх на зберігання до архівів, за якість планово-звітної документації, за складання карток на архівні фонди до Центрального фондового каталогу Єдиного державного архівного фонду, у тому числі під грифом «таємно» тощо (наприклад, див. Додаток № 1). Як це не прикро, але архівістам доводилося виконувати роботу із розроблення архівних документів в оперативно-чекістських цілях, іншими словами, з виявлення інформації «по окрасках» про осіб, які мали дворянське або купецьке походження, за імперських часів працювали в державних установах, прокуратурі, судах, в'язницях, на митниці, служили в царській армії або при царському

дворі, в поліції та жандармерії, були кандидатами в гласні або гласними міських дум, губернаторами, директорами гімназій і банків, власниками приватних промислових і торговельних підприємств, землевласниками і домовласниками, членами Тимчасового уряду, членами інших, ніж більшовицька, політичних партій (Польська партія, об'єднана РСДРП, «Бунд», Поалей Ціон, партія УНО (Українське Національне Об'єднання), монархісти, боротьбисти, октябристи, трудовики, меншовики, есери, анархісти, члени «Союзу русского народа», партії «Народная свобода», українського товариства «Просвіта» та ін.), представниками урядів іноземних держав (консули і віце-консули) та компаній в Російській імперії, учасниками повстань проти радянської влади, отаманами міста Миколаєва, білогвардійцями, петлюрівцями, гетьманцями, махновцями, кулаками, троцькістами, зіннов'євцями, сіоністами, націоналістами-фашистами, служителями релігійних культів, сектантами, німцями-колоністами, засудженими, воювали в Добровольчій армії і т. д. Інформація про цих людей, а також про їхні родинні зв'язки, передавалася до 2-го відділу НКВС (таємно-політичний відділ, створений для боротьби з політичними ворогами) [57]. Архівам доводилися величезні планові показники на утилізацію архівних матеріалів, виконання яких було можливе хіба що за умови передавання в утиль усіх наявних на зберіганні архівних матеріалів. З українських архівів продовжували вилучати військові архівні фонди і відправляти їх до центральних архівів РСФФР. Майже на всіх документах, звітах, наказах, інформаціях, листах з цих питань помічаємо підпис В. І. Стрельського, наприклад:

– 28 березня 1940 р. – «Николаевскому областному архиву [роз'яснення з приводу укладання карток на таємні фонди]... Директору архива т. КОГОН необходимо чаще проверять работу в процессе ее выполнения, чтобы во время предупредит ошибки, а также организовать обмен опытом в работе между отдельными научными сотрудниками. Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [58].

– 15 квітня 1940 р. – «Николаевскому областному архиву и Херсонскому государственному историческому архиву. При проверке высланных историческими архивами отчетов о работе за 1-й квартал 1940 г. не указано... количество выделенных в утиль единиц хранения, а даны сведения только об израсходованных человеко-днях. Между тем, в годовых планах указаны конкретные цифры: по Николаевскому областному архиву 44400 единиц хранения, по Херсонскому ГИА 44000 единиц хранения. При наличии таких отчетов не возможно судить о степени выполнения планов... На выделяемые в утиль материалы должны составляться отборочные списки с указанием количества отобранных единиц хранения и на основании этих данных, а также на основании актов Союзупития нужно и составлять отчет о выделении макулатуры... Начальник Архивного отдела УНКВД по Николаевской области ВАКУЛЕНКО. Старший научный сотрудник СТРЕЛЬСКИЙ» [59].

– 1 червня 1940 р. – «Секретарю Горностаевского райкома КП/б/У. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области просит Вашего вмешательства в вопрос о том, чтобы райисполком принял конкретные меры к обеспечению райархива новым помещением, либо к оборудованию существующего, т. к. нынешнее состояние охраны и хранения материалов является недопустимым... Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [60].

– 9 червня 1940 р. – «Архивному отделу НКВД УССР, г. Киев. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области сообщает, что для выполнения постановления СНК СССР за № 140 от 28-го января 1940 года об обеспечении районных архивов помещениями, мы добились вынесения Николаевским Облсполкомом специального постановления /№ 111 от 9-го февраля/ и приказа Начальника УНКВД по Николаевской области. Положение с помещениями райархивов в результате имеющихся постановлений и усиления инспекторских выездов значительно улучшилось. Однако ряд райисполкомов игнорируют выполнение постановления Облсполкома, что заставило нас подать через УНКВД специальную докладную записку на имя председателя Облсполкома... Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [61].

– 21 червня 1940 р. – «Архивный отдел УНКВД по Николаевской области на Ваш запрос сообщает, что зав [едующий] райархивом является не архиварисом райисполкома, а ответственным работником... Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [62].

– 5 жовтня 1940 р. – «СЕКРЕТНО. Херсонскому государственному историческому архиву. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предлагает в срочном порядке взять на учет все фонды, сосредоточенные в секретном отделе архива, и карточки выслать в Архивный отдел в 3-х экз. Из списка секретных фондов Вашего Архива нужно исключить только материалы тех фондов, которые подлежат передаче в другие архивы /материалы фракций и др. /. Все остальные фонды должны быть взяты на учет, в том числе и те фонды, в отношении которых Вами высказаны соображения о необходимости их рассекречивания. Вопрос о рассекречивании нами не может быть в настоящее время решен... Заместитель Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [63].

– 2 листопада 1940 р. – «СЕКРЕТНО. Архивному отделу НКВД УССР. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области согласно Вашего отношения от 16 октября 1940 р. за № 762/с при этом препровождает списки секретных фондов Николаевского Областного Архива. Списки секретных фондов Херсонского Государственного Исторического Архива были высланы Вам непосредственно Херсонским ГИА. Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [64].

– 10 листопада 1940 р. – «ВЕСЬМА СРОЧНО. СЕКРЕТНО. Николаевскому областному архиву и Херсонскому государственному историческому архи-

ву. Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предлагает немедленно с получением сего сообщить, какие имеются у Вас материалы по разведывательной работе белых. В виду оперативной важности указанных материалов необходимо срочно снять копии со всех имеющихся материалов и выслать их ГАУ НКВД СССР. О предпринятых мерах срочно сообщите Арх [ивному] Отд [елу] УНКВД по Николаевской области. Заместитель Начальника Архивного Отдела УНКВД по Ник [олаевской] области СТРЕЛЬСКИЙ» [65].

– 18 листопада 1940 р. – «СЕКРЕТНО. Архивному отделу НКВД УССР... Архивный отдел УНКВД по Николаевской области при этом препровождает данные по разработке материалов секретных фондов... По Николаевскому областному архиву разработано 12 фондов, материалы о выявленных лицах переданы во 2 отдел УНКВД. По Херсонскому ГИА разработан 1 фонд, по остальным фондам материалов для составления полит окрасок нет. Зам. Начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области СТРЕЛЬСКИЙ» [66].

– 28 листопада 1940 р. – [Акт про перевірку стану зберігання і розроблення архівних фондів в архівних органах Миколаївської області] «СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО. ... Отделы секретных фондов созданы в Николаевском областном и в Херсонском государственных архивах... В отделе секретных фондов Николаевского областного архива сосредоточено 70 фондов /материалы полиции, различных антисоветских политпартий, спецчастей советских учреждений и др. /. В Херсонском ГИА сосредоточено 95 фондов. Как в Николаевском, так и в Херсонском ГИА секретные фонды полностью учтены по новым формам ГАУ НКВД СССР... II. РАЗРАБОТКА СЕКРЕТНЫХ ФОНДОВ. По указанию ГАУ НКВД СССР по отделам секретных фондов исторических архивов составлены картотеки отдельно по окраскам, в которых по состоянию на 1/XI-1940 г. учтено: по Николаевскому облархиву 2841 чел., из них: бундовцев – 12, эсеровцев – 88, околоточных надзирателей – 14, жандармов – 3, белогвардейцев – 72, петлюровцев – 6, провокаторов – 12, землевладельцев – 748, вышщеных из советских учреждений – 426, бандитов – 164 и т. д. По Херсонскому ГИА на 30 чел., из них: городских – 9, стражников – 12, урядников – 5 и др. Разработка секретных фондов для составления картотеки продолжается. Следует отметить, что по всем поступающим запросам, как из органов НКВД, так и из других партийных и советских органов даются своевременно исчерпывающие ответы... ЧЛЕНЫ КОМИССИИ /ОЩЕПКОВ, МУРАШОВ, ЧУБУКОВ, СТРЕЛЬСКИЙ. С актом согласен: Зам. Нач [альника] Архивного отдела УНКВД по Ник [олаевской] обл [асти] СТРЕЛЬСКИЙ» [67].

18 листопада 1940 року В. І. Стрельський надіслав до Миколаївського обласного та Херсонського історичного архівів таємного листа, в якому він наголошував на прискоренні розроблення таємних матеріалів, визначенні першочерговою роботи з виявлення особового складу контрреволюційних організацій і груп, максимальному пришвидщенні виконання запи-

тів НКВС. В. І. Стрельський попереджав директорів архівів про адміністративну відповідальність за неякісне і невчасне виконання всіх видів робіт із секретними матеріалами (див. повний текст листа в Додатку № 4) [68]. Роботу було пришвидшено й кожного місяця архіви відправляли до НКВС звіти про кількість виявлених осіб «по окрасках». Наприклад, 24 грудня 1940 р. направлено дані за листопад 1940 р. на 573 особи та за грудень 1940 р. на 333 особи, 4 лютого 1941 р. направлено дані на 125 осіб, 26 лютого 1941 р. на 4550 осіб, 5 березня 1941 р. на 4614 осіб, 22 березня 1941 р. на 4747 осіб, 21 квітня 1941 р. на 5120 осіб, 5 травня 1941 р. на 5254 особи, 20 травня 1941 р. на 5311 осіб, 6 червня 1941 р. направлено дані за другу половину травня на 5683 особи, 23 червня 1941 р. на 5133 особи (наведено відомості лише по Миколаївському обласному історичному архіву зі справи «Сведения о разработке архивных материалов в оперативно-чекистских целях») [69]. Директиви, роз'яснення, запити, групові запити, іноді на всіх членів сім'ї кожного дня надходили від органів НКВС під грифами «Секретно» до архівів: «...сообщить о службе в белогвардейском комендантском управлении 1918–20 гг. в г. Николаеве Басова Ивана Ивановича и Басовой Веры Феофановны...», «...выдать справку на Короткова Романа Романовича о его пребывании в партии эсеров...», «...проверить принадлежность Цветкова Мирона Николаевича, 1891 года рождения, в прошлом к партии анархистов...», «...являлся ли Сербиненко Василий Кириллович сотрудником жандармского управления...», «...выслать списки с полной характеристикой на всех лиц, состоявших ранее в антисоветских политпартиях...». Відповідно архіви надсилали відповіді також під грифом «Секретно»: «...сообщаем, что комендантом города Николаева во время денкинцев был полковник Васильев...», «...пошляем две копии с карточек, в которых есть сведения о Кунельском...», «...Николаевский областной архив настоящим представляет продолжение списка лиц, принадлежащих к антисоветским партиям...» і т. д. [70].

26 вересня 1939 року на посаду директора Миколаївського обласного архіву призначено Когон Іду Григорівну [71], 8 грудня 1939 року на посаду начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області призначено Вакулєнка Григорія Петровича (І. І. Тищенко 1 грудня 1939 р. направлено на роботу в Західну Україну) [72], а з 5 квітня 1941 року – випускника Харківського державного бібліотечного інституту Луніна Михайла Сергійовича [73]. Саме завдяки В. І. Стрельському в 1940 році М. С. Лунін потрапив на підвищення кваліфікації до Московського державного історико-архівного інституту, що в подальшому сприяло його призначенню на посаду начальника архівного управління. «С 1 июля 1940 г. в г. Москве созываются 3-х месячные курсы научных работников архивных отделов и государственных архивов, не имеющих специального архивоведческого образования. Нам предоставлено на указанные курсы 1 место, которое мы предоставляем областному архиву и предлагаем выделить на эти курсы ст [аршего] научного сотрудника т. Лунина», – писав В. І. Стрельський [74].

1 січня 1941 року Архівний відділ УНКВС УРСР надіслав до Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області новий, значно скорочений, штатний розпис [75]. У зв'язку з цим, під скорочення підпали кілька працівників. У тому числі, за наказом від 14 лютого 1941 року № 4, В. І. Стрельського було звільнено з посади «старшого научного работника – заместителя начальника Архивного отдела по сокращению штатов, согласно присланных штатов Архивным Отделом НКВД УССР» [76]. 22 червня 1941 року почалася війна з нацистською Німеччиною. Директор Миколаївського обласного архіву І. Г. Когон стала тимчасово виконуючою обов'язки начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області [77]. Перед архівістами Миколаївщини постало завдання знищення та евакуації секретних архівних фондів: 188 фондів було спалено, а 20 фондів таємного відділу евакуйовані до м. Уральськ [78]. Всі інші архівні фонди залишалися в сховищах архіву під час нацистської окупації Миколаєва. Підготовкою секретних фондів до евакуації займалися співробітниця Петлицька та Хлопкова, а в дорозі документи супроводжували Петлицька та Васильєва [79]. Чи був причетний до евакуації архівних фондів В. І. Стрельський, як про те зазначено в низці праць? Можливо, але лише на громадських засадах, оскільки на той час він не працював ні в архіві, ні в Архівному відділі УНКВС. Сам же вчений указав в автобіографії, що в серпні 1941 року він евакуйовувався до м. Ворошиловград.

Таким чином, автор статті спростовує недостовірні фактичні відомості, подані попередниками. В. І. Стрельський не був ні директором архіву (на цій посаді послідовно працювали Р. Ю. Асушкіна, М. К. Мороз, І. Г. Когон), ні управляючим ОБЛАУ (І. І. Тищенко), ні начальником Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області (І. І. Тищенко, Г. П. Вакулєнко, М. С. Лунін). У «миколаївський період» В. І. Стрельський обіймав посади старшого наукового співробітника Миколаївського державного історичного архіву/Миколаївського обласного історичного архіву (1 вересня 1935 р. – 20 квітня 1938 р.), старшого наукового співробітника-заступника управляючого Миколаївського обласного архівного управління (20 квітня 1938 р. – 19 лютого 1938 р.) та старшого наукового співробітника-заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області (19 лютого 1939 р. – 14 лютого 1941 р.). У період роботи в архіві (після звільнення Р. Ю. Асушкіної (2 березня 1938 р.) і до призначення М. К. Мороз (20 квітня 1938 р.)) В. І. Стрельський був виконувачем обов'язків директора архіву.

У чому полягає сутність «миколаївського періоду» В. І. Стрельського? Невже лише в краєзнавчих дослідженнях, роботі над дисертацією й викладацькій діяльності в Миколаївському педагогічному інституті? Архів, архівне управління та архівний відділ були основним місцем його роботи до 14 лютого 1941 року, в інституті він працював за сумісництвом, і лише після скорочення перейшов на постійну роботу до ВНЗ. Отже, основна увага майбутнього вченого-архівіста приділялася архівній справі. Які напрями цієї роботи були основними для В. І. Стрельського?

Найперший – організація архівної роботи в сфері впорядкування документів, відбору нецінних документів до знищення та цінних для постійного зберігання в архіві, комплектування архіву, систематизація й описування документів, укладання карток Єдиного державного архівного фонду, планування та звітність, виділення приміщень для районних архівів та їхнім устаткування архівним обладнанням, обстеження архівних підрозділів установ. Другий – організація архівної освіти (лекцій, семінарів, довготривалих курсів для архівістів), запровадження складання архівно-технічного мінімуму в обов'язки історико-архівного інституту. В. І. Стрельський як фундатор архівної освіти в Україні постав і зріс саме в Миколаєві. Третій – засекречування архівних фондів, які містили цінну для НКВС інформацію, розроблення архівних документів в оперативно-чекістських цілях, виявлення відомостей про осіб, котрі з точки зору сталінського режиму потенційно були «ворогами народу», укладання на них карток і надсилання їх до 2-го (таємно-політичного) відділу НКВС, організація виконання запитів органів НКВС. Отже, з «миколаївського періоду» спливає образ В. І. Стрельського, з одного боку, як історика-архівіста, майбутнього вченого й педагога, а з другого, як «гвинтика» в репресивній машині

сталінізму, що використовувала архіви для організації масових репресій [80]. У будь-який момент син репресованого, В. І. Стрельський, сам би міг стати жертвою сталінських репресій (слід наголосити на визначній ролі Р. Ю. Асушкіної в долі вченого в той період, коли репресували його батька), тому він приховував відомості про батька, за кожної можливості вип'ячував свою відданість комуністичній партії, всіяко демонстрував готовність боротися з антирадянськими елементами й бездоганно виконував накази керівництва НКВС. Що ним керувало: страх за себе й своїх рідних, прагнення кар'єри, любов до історичної науки й архівів, за якої неможливо покинути роботу, навіть усвідомлюючи катастрофічні наслідки її результатів для інших людей? Чи варто тепер засудити В. І. Стрельського, а разом з ним інших архівістів – безмовних виконавців наказів сталінського керівництва? Незважаючи на позицію автора, кожен читач обстоюватиме власну думку, та слід пам'ятати, що сьогодні ми навіть уявити собі не можемо жажиття «п'ятирічки великого терору», коли за 5 років (1937–1941 рр.) молох сталінізму поглинув понад 5 мільйонів людей.

Список використаних джерел

1. Ковальський Н. П. Вопросы теории и методики источниковедения истории СССР в трудах В. И. Стрельского // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории : Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин : Межвузовский сборник научных трудов / Н. П. Ковальський. – Днепропетровск, 1985. – С. 8–14; Табачник Д. В. Краєзнавча діяльність В. І. Стрельського в Миколаєві (1935–1941 рр.) / Д. В. Табачник. // IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989. – С. 84–85; Табачник Д. Видатний вчений-джерелознавець України В'ячеслав Ілліч Стрельський // Д. В. Табачник // Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту. Ч. 1. – Миколаїв, 1994. – С. 35–37; Шевченко Л. В. Батько і син (І. Д. та В. І. Стрельські) / Л. В. Шевченко // Репресоване краєзнавство (20–30-і рр.) – К., 1991. – С. 259–263; Мищак І. В. І. Стрельський як організатор підготовки істориків-архівістів / І. Мищак // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвідомчий збірник. – Вип. 1 : Архів і особа. – К., 1999. – С. 274–278; Стрельський Г. В. Стрельський В. І. вчений-історик, дослідник і організатор вітчизняного краєзнавства / Г. В. Стрельський // Історія України : Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 6. – С. 325–330; Шевченко Л. В. В. І. Стрельський – вчений-історик-джерелознавець / Л. В. Шевченко // Історія України : Маловідомі імена, події, факти. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 482–490; Шевченко Л. В. В. І. Стрельський – краєзнавець за покликом душі / Л. В. Шевченко // Праці центру пам'яткознавства. – Вип. 3. – 2001. – С. 194–201; Проблеми архівознавства і джерелознавства : Зб. наук. праць до 90-річчя від дня народження проф. В. І. Стрельського. Серія «Історія архівної справи : спогади, дослідження, джерела». – Вип. 4. – К., 2001. – 416 с.; Калакура Я., Особові фонди фундаторів архівної справи в Київському університеті імені Тараса Шевченка – професорів В. Стрельського та В. Замлинського / Я. Калакура, І. Войцехівська // Архівіст : Ювілейний збірник. – К., 2002. – С. 30–43; Патик В. В. Історіографія життя та творчості вченого-історика В'ячеслава Стрельського (1910–1983) / В. В. Патик // Гілея. (науковий вісник) : збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 22. – С. 179–187; Шкварець В. П. Миколаївці : визначні історики і краєзнавці минулого / В. П. Шкварець. – Миколаїв : ТОВ ВіД. – Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 134 с.
2. Патик В. В. В'ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. В. Патик. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. – 19 с.
3. Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження). Монографія / І. Н. Войцехівська та ін. ; наук. ред. І. Н. Войцехівська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 208 с. – К., 2010. Також див. з історіографії життя та творчості В. І. Стрельського статтю В. В. Патик «Історіографія життя та творчості вченого-історика В'ячеслава Стрельського (1910–1983)», опубліковану в : Гілея (науковий вісник). Історичні науки. Вип. 22. – К., 2009. – С. 179–187.
4. Стрельська Л. І. Стрельський В'ячеслав Ілліч [Електронний ресурс] Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Режим доступу : <http://eu.univ.kiev.ua/departments/arkhivознаvstva-ta-spetsial%60ny/strel%60s%60kyu-v-yacheslav-illich/>; Шевченко Л. В. Стрельський В'ячеслав Ілліч [Електронний ресурс] Енциклопедія історії України. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Strelskij_V.

5. Див. автобіографію В. І. Стрельського, написану 22 січня 1942 р. в м. Омськ, представлену на он-лайнній виставці «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)» на веб-сайті Центрального державного історичного архіву України, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cdiak.archives.gov.ua/v_Dyrektory_arhivu_ursr.php.
6. Стрельський В'ячеслав Ілліч. З виставки «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)» [Електронний ресурс] Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. – Режим доступу : http://cdiak.archives.gov.ua/v_Dyrektory_arhivu_ursr.php/
7. Наказ Р. Ю. Асушкіної про складання обов'язків директора Миколаївського державного історичного архіву й призначення В. І. Стрельського від 2 березня 1938 року. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-982, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
8. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 50.
9. *Войцехівська І. Н.*, Історик-архівіст В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя народження) / І. Н. Войцехівська, В. В. Патик // Архіви України. Науково-практичний журнал. – К., 2010. – № 3–4 (269) : липень–вересень. – С. 240–257; Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження). Монографія / І. Н. Войцехівська [та ін.] ; наук. ред. І. Н. Войцехівська; КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – К., 2010. – С. 18.
10. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 50.
11. Див. автобіографію В. І. Стрельського, написану 22 січня 1942 р. в м. Омськ, представлену на он-лайнній виставці «Директори ЦДІА УРСР у м. Києві (1944–1991 рр.)» на веб-сайті Центрального державного історичного архіву України, м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cdiak.archives.gov.ua/v_Dyrektory_arhivu_ursr.php.
12. *Патик В. В.* В'ячеслав Ілліч Стрельський – джерелознавець, архівіст, педагог (1910–1983 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. В. Патик. Київ, – 2010. – С. 11.
13. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 12, арк. 19.
14. *Стрельський В.* Миколаївський державний історичний архів за п'ять років. Текст / В'ячеслав Стрельський // Архівознавчий збірник. – К. : Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1938. – С. 66–69.
15. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 22, арк. 43–44.
16. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 18, 44, 44 зв., 45, 46, 46 зв.
17. *Стрельський І. Д.* Указатель важнейших статей, помещенных в «Курских губернских ведомостях» с 1900 по 1909 год / И. Д. Стрельский // Труды Курского губернского ученого архивного комитета. Курск, 1915. Т. II. С. 148–205.
18. Курский адрес-календарь за 1916 год. – К., 1917. – С. 68.
19. *Бугров Ю. А.* Стрельский Илья Дмитриевич [Электронный ресурс] Ю. А. Бугров // Курская энциклопедия. Составитель Гоизман Ш. Р. – Курск, 2004–2016. – Режим доступа : <http://www.mke.su/doc/STRELSKIИ%20ID.html>; *Бугров Ю. А.* Литературные хроники Курского края. Персоналии «С» // Курск дореволюционный [Электронный ресурс] / Ю. А. Бугров. – Режим доступа : http://old-kursk.ru/book/chronicles/chron_s.html; *Бугров Ю.* Страницы истории курского краеведения [Электронный ресурс]. / Юрий Бугров // Краеведческие чтения. Вып. 1. – Курск, 1989. – Режим доступа : <http://old-kursk.ru/book/kraeved/kr89-1.html>; *Кононова Т. Л.* Становление и развитие книжного дела в Центральном Черноземье (конец XVIII – начало XX в.). Дис. ... д-ра ист. наук. – Курск, 2014. – С. 268; *Михайлова И. Л.* «Тайна жизни бытия» Ильи Дмитриевича Стрельского / И. Л. Михайлова. // Вестник МГОУ. Серия : Русская филология. – 2016, № 3. – С. 79–85; *Михайлова И. Л.* Журнал «Курский театр» в культурном пространстве провинциального города / И. Л. Михайлова. // Вестник МГОУ. Серия : Русская филология. – 2016, № 1. – С. 135–140.
20. *Щавелев С. П.* Первооткрыватели курских древностей. Очерки истории археологического изучения Южнорусского края. Советское краеведение в провинции : взлет и разгром (1920–1950 гг.) / С. П. Щавелев. – Курск : Изд-во Курск. гос. мед. ун-та, 2002. – 197 с.
21. *Акиншин А. Н.* Трагедия краеведов (по следам архива КГБ) / А. Н. Акиншин // Русская провинция. Записки краеведов. Вып. 1. – Воронеж, 1992. – С. 208–282.
22. Протокол допроса гр. Горохова Тихона Абрамовича, произведенного курским оперсектором 10 февраля 1931 г. ; Протокол допроса Горохова Тихона Абрамовича, произведенного уполномоченным Курского оперсектора 13 февраля 1931 года / Щавелев С. П. »Дело краеведов ЦЧО» 1930–1931 гг. Курский «филиал». Документальный очерк // *Марков Б. В., Щавелев С. П.* Критика тоталитарного опыта. Монография. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 159 с.
23. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 38–38зв.
24. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 14, оп. 1, спр. 1754, арк. 6–9.
25. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 47–48.
26. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 32, 36, 43.
27. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 11.
28. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 14.
29. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 158, арк. 13–14; ф. Р-88, оп. 1, спр. 83, арк. 5, 16.
30. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 17.
31. ДАМО, ф. Р-87, оп. 1, спр. 93, арк. 28.
32. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 29.
33. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. Р-982, оп. 1, спр. 4, арк. 30.
34. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 11.
35. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 1.
36. Кіровський (Кіровоградський, нині – Кропивницький) державний історичний архів (директор Закс Борис Ізраїлович), Кіровський міський архів (завідувач Овчиников Микола Федорович), Миколаївський державний історичний архів (директор Мороз Марія Кузьмівна), Миколаївський міський архів (завідувач Грузман Лев Ісакович), Херсонський державний історичний архів (директор Кудрявцева Прасковія Федорівна), Херсонський міський архів (завідувач Мазур Олександра Григорівна), Аджамський районний архів (завідувач Силидей Андрій Петрович), Баштанський районний архів (завідувач Ганопольська Векла Кирилівна), Березнегуватський районний архів (завідувач Селюк Олександра Євтихівна), Бериславський районний архів (завідувач Димченко Марія Іванівна), Бобринецький районний архів (завідувач Атанов Роман Герасимович), Варварівський районний архів (посада завідувача вакантна на квітень 1938 року), Великопетиський районний архів (завідувач Кучма [ім'я по батькові не зазначено], з листопада 1938 року – Н. Г. Курасо-

ва), Великоолександрівський районний архів (завідувач Макалова Феодосія Наумовна), Вітязевський районний архів (завідувач Мисєвра Віра Ігнатівна, з листопада 1938 року – Рибак Ганна Юхимівна), Володимирівський районний архів (завідувач Яковлев Олександр [по батькові – нерозбірливо]), Голопристанський районний архів (завідувач Гидулянов Ігнат Іванович), Горностаївський районний архів (завідувач Лаптев [ім'я по батькові не зазначено]), Долинський районний архів (завідувач Старовер Іван Володимирович), Єланецький районний архів (завідувач Новохатько, з листопада 1938 року – В. М. Кузьменко), Єлисаветградський районний архів (завідувач Шталновський Іван Якович), Знаменський районний архів (завідувач Палій Федір Степанович), Казанківський районний архів (завідувач Пронько [ім'я по батькові не зазначено]), Калінінорфський районний архів (завідувач Ізнюк Маня Мойсеївна), Каховський районний архів (завідувач Подвойський Ісидор Іванович), Компаніївський районний архів (завідувач Сорока Савва Матвійович), Новгородський районний архів (завідувач Сулима Марія Костянтинівна), Новобузький районний архів (завідувач Солониченко Акилина Гаврилівна), Нововоронцовський районний архів (завідувач Малихіна Таїса Миколаївна), Новоодеський районний архів (завідувач Дем'янова Марія Тимофіївна), Новопраський районний архів (завідувач Сафатінова Поліна Павлівна), Новотроїцький районний архів (завідувач Тимошенко Катерина Петрівна), Олександрійський районний архів (завідувач Гладкий Іван Андрійович), Очаківський районний архів (завідувач Везно Федір Дмитрович), Петровський районний архів (завідувач Івашко Іван Семенович [закреслено прізвище Булка]), Привільнянський районний архів (завідувач Матюшин Іван Костянтинович), Скадовський районний архів (завідувач Стадник Іта Йосипівна), Снігурівський районний архів (завідувач Смолянська Олександра Тимофіївна), Тілігуло-Березанський районний архів (завідувач Дудіна Валентина Миколаївна), Устинівський районний архів (завідувач Марбіна Тетяна Григорівна), Фріц-Геккертовський районний архів (завідувач Павлусенко Валентина Мойсеївна), Хорлівський районний архів (завідувач Лисенко Тетяна Григорівна), Цюрупинський районний архів (завідувач Попов Дмитро Михайлович), Чаплинський районний архів (завідувач Кудиевський Фома Францевич). ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 13–14.

37. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
38. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 6; спр. 36, арк. 6.
39. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 66, арк. 8.
40. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 20.
41. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 11, арк. 4–5.
42. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 11, арк. 6.
43. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 9.
44. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 3, арк. 10–12. Також див. спр. 14, арк. 19 (наказ № 12 від 7 травня 1939 р. про закінчення вивчення програми з теорії та техніки архівної справи по Миколаївському обласному архіву й призначення комісії для приймання заліку у складі Тищенко, Стрельський і Мороз).
45. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 16, 17.
46. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 83, арк. 67.
47. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 2.
48. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 5, арк. 27–28.
49. Викладено за : Зміцнення командно-адміністративної системи управління архівами та їх підпорядкування НКВС. Архівне будівництво в Україні за часів радянської влади (1919–1990) // Архівознавство : Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол. : Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 50.
50. ДАМО, ф. Р-982, оп. 1, спр. 106, арк. 6.
51. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 9.
52. Див. приклад : ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 15, арк. 35.
53. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 4.
54. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 17.
55. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 14, арк. 5.
56. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 15, арк. 1–3.
57. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 9, арк. 30–32; спр. 15, арк. 1–55; спр. 16, арк. 1–54, спр. 8, арк. 1–33, 71; а також див. «Типовой список архивных материалов, выделяемых в отделы секретных фондов центральных, республиканских, краевых и областных государственных архивов» (Москва, 1939 г., 5 с.).
58. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 26, арк. 4–5.
59. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 26, арк. 20.
60. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 55.
61. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 57.
62. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 54.
63. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 14, арк. 13.
64. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 9, арк. 11.
65. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 69.
66. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 9, арк. 28.
67. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 12, арк. 1–4.
68. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 56.
69. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 16, арк. 1–47.
70. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 7 на 100 арк.
71. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 16.
72. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 27, арк. 6 (Вакуленко); спр. 33, арк. 45 та спр. 14, арк. 51 (Тищенко).
73. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 61, арк. 1; спр. 62, арк. 2.
74. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 27, арк. 76.
75. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 51.
76. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 50.
77. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 4, арк. 58.
78. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 3, арк. 17.

79. ДАМО, ф. Р-982, оп. 3, спр. 50, арк. 4–5.
80. Див. детальніше : Подкур Р., Ченцов В. Создание архивных подразделений органов государственной безопасности СССР – УССР. Механизм сбора информации органами государственной безопасности УССР в 1920–1930-х гг. / Подкур Р., Ченцов В. Документы органов Государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов : источниковедческий анализ. – Тернополь, 2010. – С. 13–94.

Додаток № 1

Стаття В. І. Стрельського, запропонована Миколаївським обласним архівним управлінням до публікації в миколаївській газеті «Южная правда» 1 червня 1938 року

В справі на аркушах під номерами 7–10 міститься рукопис – «чернетка» – цієї статті, написаний В. І. Стрельським, аналіз якого дає підстави, незважаючи на зазначення в кінці тексту машинопису прізвищ двох авторів, начальника Миколаївського обласного архівного управління І. І. Тищенка та В. І. Стрельського, стверджувати одноосібне авторство В. І. Стрельського і непричетність до написання статті І. І. Тищенка.

СОХРАНИТЬ ДОКУМЕНТЫ СТАЛИНСКОЙ ЭПОХИ (к XX-ти летию Ленинского декрета об архивном деле)

Сегодня исполняется XX-ти летняя годовщина со дня подписания Лениным декрета «О реорганизации и централизации архивного дела».

В числе первых своих декретов Советская власть провозгласила образование Единого Государственного Архивного Фонда, государственную собственность на архивные материалы.

С первых же дней Октябрьской Социалистической Революции пролетариат повел борьбу за подлинное освоение архивных материалов прошлого, как острейшего оружия в борьбе с классовыми противниками советского государства.

Ленинский декрет положил основу Советского Архивного Строительства, он поднял на высоту важнейшей общегосударственной задачи дело охраны, сохранения и использования архивных материалов.

За протекшие XX лет архивные материалы широко использовались в деле социалистического строительства. Использование архивных материалов прошлого в хозяйственном строительстве дало миллионы руб [лей] экономии. Историческая наука в СССР имеет самое ближайшее соприкосновение к архивам, к архивным материалам, как источнику и базе научно-теоретических марксистско-ленинских разработок. Огромные задачи, поставленные партией перед историческим фронтом, потребуют еще большего использования архивов.

С помощью архивных материалов немало разоблачено явных и притаившихся врагов социалистической родины, троцкистско-бухаринских буржуазно-националистических и всяких других агентов фашизма.

Вот почему охрана и хранение архивных материалов требуют величайшей политической, пролетарской бдительности.

Враги народа немало потрудились над тем, чтобы, пробравшись в архивный участок, расхитить важнейшие политические материалы, использовать различные научно-исследовательские учреждения, в том числе и архивы для прикрытия флагом теоретической и научной работы шпионских троцкистско-фашистских банд.

Наша партия и правительство проявляют неустанную заботливость об архивах и архивном деле. Постановление ЦИК СССР от 27/VI–1935 г. «О мероприятиях по упорядочению архивного дела в Союзе ССР», постановление ЦИК и СНК СССР от 5/II–1936 г. «Об упорядочении архивного дела в Народных Комиссариатах и центральных учреждениях СССР» и постановление ЦИК и СНК УССР от 4/VI–1936 г. ставят во всей категоричности вопросы полной охраны архивных материалов, полного упорядочения архивных материалов, для всестороннего использования их в различных областях социалистического строительства.

Несмотря на отцовскую заботливость, проявляемую партией и правительством к архивам, благодаря все еще не изжитому благодушию отдельных исполнительных комитетов, руководителей отдельных учреждений, предприятий и организаций, благодаря все еще плохой работе Центрального Архивного Управления и его местных органов, состояние архивного дела в Союзе ССР все еще продолжает оставаться неудовлетворительным.

Состояние архивных материалов в ряде областных, районных, городских и сельских учреждениях и организациях, а также состояние государственных, городских и районных архивов Николаевской области вызывает серьезную тревогу.

Во многих случаях государственные архивные материалы, имеющие огромное политическое и научное значение, сохраняются без всякого учета, в непригодных, совершенно неудовлетворительных помещениях, что не обеспечивает их охраны и сохранности и может привести к расхищению их классово-враждебными элементами, для борьбы против советского народа.

Наиболее неприглядным участком архивного фронта являются архивы действующих учреждений, материалы которых имеют политическое значение, отражая величие ленинско-сталинской эпохи.

Отдельные руководители учреждений, предприятий и организаций даже не знают, что у них должна существовать на правах отдела особая архивная часть, особый архив действующего учреждения. Хранящиеся в них в

течении определенного времени /до передачи в государственные, городские и исторические архивы/ материалы должны быть объектом самого пристального, самого бдительного внимания.

Факты говорят, что руководители ряда областных, городских, районных и сельских учреждений и предприятий не усвоили еще в полной мере чувства ответственности за сохранение своего делопроизводственного материала.

На Николаевском маслозаводе хранятся материалы с 1935 г. Материалы находятся в совершенно неупорядоченном состоянии, не учтены и поэтому не могут быть используемы и не обеспечены в смысле сохранности. При смене секретарей архив не принимается и не передается и работники завода даже не могут сказать сколько же дел, документов у них хранится.

Школа № 5 совершенно не имеет ответственного лица за хранение архива. Материалы за все годы находятся в не разобранном виде и не описанном состоянии, охрана их от расхищения совершенно не обеспечена.

Архив макаронной фабрики содержит материалы с 1927 г. Материалы, зафиксировавшие работу предприятия за 10 лет, совершенно не упорядочены, не описаны и не учтены, что абсолютно не гарантирует их от расхищения.

В Николаевском педагогическом институте ответственного за хранение и упорядочение архива не имеется, вследствие чего архивные материалы находятся в хаотическом беспорядке, а за 1931–1932 гг. архивные материалы совершенно пропали из Института.

Материалы Николаевского Горсовета свезены в сарай, лежат на полу в куче в разрушенном состоянии.

Николаевский Горкомунотдел не имеет помещения для хранения архивных материалов.

Большинство сельсоветов, колхозов, совхозов, МТС и предприятий не обеспечивают сохранности архивных материалов. Имеются случаи пропажи архивных материалов сельсоветов, совхозов и колхозов за несколько лет /Калиновка/, как правило, материалы не упорядочены, хранятся в открытых шкафах, нет ответственных за хранение, охрану и упорядочение архивных материалов. Имелись случаи незаконного уничтожения архивных материалов в действующих учреждениях.

В Баштанском, в Голо-Пристанском и др [угих] районах ряд учреждений незаконно, без всякой санкции выдвинули в утиль материалы вечного хранения.

В не менее плохом состоянии находятся и наши государственные, районные и городские архивы, которые должны концентрировать к себе материалы действующих учреждений. Благодаря отсутствию внимания к городским и районным архивам со стороны ряда райисполкомов и горсоветов, архивы не обеспечены необходимыми условиями для работы. Сроки передачи архивных материалов из действующих учреждений в райархивы, как правило, истекли, но из-за отсутствия помещения, условий работы и условий охраны, концентрация не производится.

Наиболее большим вопросом работы райархивов являются помещения. Елисаветградский, Б [ольше] Александровский, Чаплинский и др [угие] райархивы не проводят и в дальнейшем не могут проводить концентрации архивных материалов из-за отсутствия свободного помещения.

Неоднократные требования перед РИК [районными исполнительными комитетами] ни к чему не привели.

Снигиревский райархив должен концентрировать материалы различных учреждений с 1924 по 1936 г., но из-за отсутствия достаточного помещения и главное из-за необорудованности его, сконцентрировано за 1-е полугодие только 150 единиц из плана 1100.

Ценнейшие материалы, отразившие социалистическую реконструкцию деревни и борьбу народа с последним капиталистическим классом в СССР – кулаком, не могут быть сконцентрированы в государственные архивы и в то же время не обеспечена их охрана в сельсоветах, колхозах и совхозах.

Имеющиеся помещения райархивов в большинстве случаев совершенно не обеспечивают охраны и сохранности материалов.

Баштанский райархив, например, находится в подвале, потолок в нескольких местах обвалился, во время дождя вода проникает в помещение.

Благодаря приему в прежние годы в райархивы неупорядоченных материалов, а также вследствие плохих условий хранения материалов самих районных и городских архивов, архивные материалы находятся в большинстве случаев в непригодном, в неупорядоченном состоянии. Так, например, в Береславском райархиве из 69 фондов не упорядочено 38, в Ново-Одесском райархиве из 30 – не упорядочено 12, в Знаменском из 92 – не упорядочено 46, в Баштанском райархиве все 59 фондов нуждаются в упорядочении.

Однако, заведующие райархивами райисполкомы не создали нормальных условий для работы.

План упорядочения архивных материалов в Б [ольше] Александровском райархиве выполнен менее чем на 8 %, что объясняется невозможностью работать в архиве вследствие абсолютной неотапливаемости помещения в течении круглого года. Имеются случаи использования зав [едующих] райархивами на другой работе, подчас в течении длительного времени в ущерб выполнения ими их прямых обязанностей /Ново-Одесский райархив, Знаменский райархив/.

Средства на упорядочение архивных материалов /клей, ножницы, нитки, бумага/ райисполкомами, как правило, не отпускаются.

Заведующим райархивами не созданы условия и для другой важнейшей работы: обследование архивов действующих учреждений.

Знаменский райархив выполнил план обследования первого квартала 1938 г. из-за отсутствия средств передвижения и разъездных только на 25 %. От случая к случаю, по причине отсутствия средств передвижения и разъездных проводятся обследования действующих учреждений Чаплинским райархивом, Горностаевским и многими другими.

Совсем неудовлетворительно поставлено дело с охраной архивов. Помещения, как правило, не пломбируются, нет сторожей, нет противопожарного оборудования.

Руководство Фр [иц]-Геккертского райисполкома очевидно еще не понимает, что представляют из себя архивные материалы и политическое значение их охраны. Заведующий райархивом сменен без сообщения об этом Областному Архивному Управлению, дела сданы не были и новый заведующий уже обнаружил большое несоответствие между описью дел и наличностью.

Продолжаются случаи незаконного переселения архивов. Помещение Николаевского Городского Архива по постановлению Горсовета от 8/II- [19]38 г. было намечено к отобранию, а Горархив к переселению в сырой и темный подвал, где и работать невозможно и материалы хранить нельзя из-за отсутствия печей, из-за сырости. Помещение это вдвое меньше прежнего, в него не войдут уже сконцентрированные материалы, не говоря уже о новой концентрации, в чем назрела острая необходимость. В центре города прекрасные сухие помещения занимают пивные, а ценнейшие архивные материалы должны гибнуть от сырости и крыс в подвале.

Примером заботливого отношения к архивам является Кировский Горсовет, 23-го мая 1938 г. Президиум Горсовета заслушал отчеты 18-ти директоров предприятий и учреждений о хранении в них архивных материалов. На упорядочение архивных материалов отпущено дополнительно 2650 руб [лей].

Исправить положение на архивном фронте в наших силах. Нужно только осознание всей важности архивного дела и желание добиться перелома.

Оргкомитету ЦИК УССР нужно было бы заслушать на заседании Президиума Оргкомитета несколько отчетов председателей райисполкомов об архивах и издать обязательное постановление.

XX-ти летию Ленинского декрета Николаевскому Горсовету нужно было бы отметить постройкой нового помещения для Горархива, так как заводы и учреждения задыхаются от недостатка места для своих архивов.

По большевистски выполним правительственные и партийные решения об архивах, поставим архивы в полной мере на службу нашему Великому делу Ленина–Сталина, сохраним архивные материалы, отразившие величие нашей социалистической эпохи.

ТИЩЕНКО–СТРЕЛЬСКИЙ

/Николаевское областное архивное управление/

/підпис В. І. Стрельського/

**Машинопис, відпуск, документ містить особистий підпис В. І. Стрельського.
(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 33, арк. 3–6)**

Додаток № 2

Роз'яснення В. І. Стрельського щодо удосконалення звіту Кіровського державного історичного архіву, підготовленого з приводу передавання архівів до відання органів НКВС, надіслане директору архіву Б. І. Заксу 21 червня 1938 року

В. Срочно

ДИРЕКТОРУ КИРОВСКОГО ГОСУД [АРСТВЕННОГО] ИСТОРИЧ [ЕСКОГО] АРХИВА тов. ЗАКСУ

Ваш отчет в связи с передачей Архивов в органы НКВД получен, но он может рассматриваться только как материал к отчету о работе за последние 1, 5 года. Отчет должен состоять не из отдельных таблиц и описательных материалов о работе за 1937 г. и полугодие 1938 г., а дать цельную картину состояния архива за последние три года в области кадров, упорядочения, охраны и использования арх [ивных] материалов. Эти отдельные вопросы архивной работы нужно показать в динамике, в движении, руководствуясь вопросником ЦАУ СССР.

В отчете нужно показать прежде всего вопрос о кадрах. Показывая движение кадров за три года нужно обратить особое внимание на очищение от вредителей, на количественный и качественный рост кадров, на текущую работу кадров и ее причины.

Отчет должен показать конкретно настоящее состояние архивных материалов. Нужно показать, что представлял из себя архив несколько лет назад, как ликвидировалась и ликвидируется вредительская практика. В отчете должно быть точно указано /по годам и в настоящее время/ количество полностью упорядоченных и описанных фондов, сколько фондов и единиц хранения нуждаются в упорядочении и каком именно.

Для составления полноценного отчета нужно пересмотреть описи /выборочно/, сверить с наличием имеющихся материалов. В отчете указать сколько фондов упорядочено и описано, но из-за отсутствия в течение долгого времени ревизии и в результате выделения макулатуры и пр. соответствие записанного имеющемуся в действительности не проверено.

Нужно указать в отчете какие материалы отсутствуют в Архиве: раскрадены врагами народа или выданы, но не возвращены обратно. Что сделано для предупреждения расхищения, какие созданы условия для сохранения архивных материалов от порчи.

В отчете нужно остро поставить вопросы о помещениях, кадрах и все другие неразрешенные до сих пор вопросы, с тем, чтобы органы НКВД приняли меры к созданию нормальных условий для работы архивных органов.

Отчет должен состоять не из сухих цифр, в нем нужно избегать общих положений, например: «часть материалов упорядочена и описана, а остальной материал упорядочен сдатчиком»... «было опубликовано несколько статей» и т. п. Нужно указывать конкретно, что сделано в 1936 г., 1937 г., 1938 г. во всех областях архивной работы. Нужно конкретно показать рост архива за последние годы, очищение от врагов и бездельников, ликвидацию последствий вредительства и действительное состояние в данное время.

Работа по составлению отчета является неотложной. Отчет должен быть предоставлен ОБЛАУ [областному архивному управлению] немедленно.

В. И. О. УПРАВЛЯЮЩЕГО ОБЛАУ /підпис/ СТРЕЛЬСКИЙ

**Машинопис, відпуск, документ містить особистий підпис В. І. Стрельського.
(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 1, спр. 5, арк. 27–28)**

Додаток № 3

Тасмний лист Управляючого Миколаївським обласним архівним управлінням І. І. Тищенка до в. о. управляючого Центральним архівним управлінням СРСР М. В. Мальцева про розбіжності в автобіографіях В. І. Стрельського, написаних у 1937 році, проведення розслідування та неможливість через це відрядження його на архівознавчі курси до м. Ленінград від 29 вересня 1938 року

СЕКРЕТНО

Отпечат. 3 экз.

ЦАУ СССР – тов. МАЛЬЦЕВУ

7/IX– [19]38 г. от Вас получено отношение за № 51/м, предписывающее нам прислать тов. СТРЕЛЬСКОГО на курсы ЦАУ СССР в г. Ленинград, кроме того 28/ IX получена телеграмма о том же.

Сообщаю: 1. Отец Стрельского проживает в гор. Курске – репрессирован. Если учесть то, что в период его пребывания в Институте в Москве велось расследование о том, что отец Стрельского бывший поп, которое у Вас не подтвердилось, то я считаю, что между первым и вторым случаем существует какая то связь.

В автобиографии, писаной Стрельским в 1937 г., он утверждает, что его отец в 1921 и 1922 г. г. был три месяца попом в с. Низовцево Рыльского уезда, находясь в связи с Г. П. У. [Государственное политическое управление при НКВД РСФСР].

Обком КСМ [Коммунистический Союз Молодежи], членом которого он состоит, ведет по этому вопросу расследование.

В Николаевском Обл [астном] Архивном Управлении из числа сотрудников, архивное дело знает только Стрельский.

В связи с его отъездом у нас не смогут пройти семинары и курсы арх [ивных] работников учреждений.

Наконец сами курсы, если они проходят по старой программе, ничего ему нового не сообщат.

Исходя из всего этого, я возражаю против посылки тов. Стрельского на курсы.

И поэтому прошу еще раз прислать подтверждение о том, что кандидатура Стрельского на курсы Вами утверждена, или же пришлите мотивированный отказ хотя бы той причине, что уровень знаний Стрельского абсолютно не нуждается в прохождении этих курсов.

1. В Институте он читает Историю СССР,
2. Прекрасно знает теорию и технику арх [ивного] дела,
3. Историю архивного дела тоже великолепно знает, что он там будет делать, не знаю.

Прошу прислать ответ немедленно.

Машинопис, відпуск

(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 2, арк. 17)

Додаток № 4

**Лист заступника начальника Архівного відділу УНКВС по Миколаївській області В. І. Стрельського
Миколаївському обласному та Херсонському історичному архівам про прискорення розроблення тасм-
них фондів від 18 листопада 1940 року**

СЕКРЕТНО
НИКОЛАЕВСКОМУ ОБЛАСТНОМУ
И ХЕРСОНСКОМУ ИСТОРИЧЕСКОМУ АРХИВАМ

Состояние учета, оперативной разработки и справочной работы по секретным материалам государственных архивов все еще не соответствует тем требованиям, которые поставлены в настоящее время перед Архивами.

Исходя из этого Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предлагает:

1. Срочно полностью закончить разборку, систематизацию, описание и учет секретных материалов.

2. Развернуть работу по выделению материалов из общих отделов архивохранилища в секретный отдел, с тем, чтобы закончить этот вид работы и представить учетные карточки на фонды Архивному отделу к концу этого года.

3. Усилить, как первоочередную работу, оперативную разработку секретных архивных материалов для выявления личного состава контрреволюционных организаций и групп.

4. Максимально рационализировать исполнение запросов органов НКВД–УНКВД в направлении ускорения розыска данных на запрашиваемых лиц и повышения качества справок в смысле их полноты.

Архивный отдел УНКВД по Николаевской области предупреждает, что директора архивов и заведующие отделами секретных фондов несут административную ответственность за брак в работе, за некачественное и несвоевременное исполнение всех видов работ в отделах секретных фондов.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАЧАЛЬНИКА АРХИВНОГО ОТДЕЛА
УНКВД ПО НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ /підпис/ СТРЕЛЬСКИЙ

Машинопис, відпуск, документ містить особистий підпис В. І. Стрельського.

(Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 2, спр. 8, арк. 56)

Л. Л. Левченко,
д-р ист. наук, директор Государственного архива
Николаевской области,
г. Николаев, Украина

**«НИКОЛАЕВСКИЙ ПЕРИОД» ВЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСКОГО
В ДОКУМЕНТАХ ГОСАРХИВА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ**

Статья освещает «николаевский период (1935–1941 гг.) в биографии Вячеслава Ильича Стрельского – выдающегося украинского ученого-архивиста, одного из основателей кафедры архивоведения Киевского национального университета имени Тараса Шевченко; а также историю госархива Николаевской области в сложный период сталинских репрессий.

Автор статьи опровергает недостоверные фактические сведения, приведенные предшественниками по «николаевскому периоду». И. Стрельского и приходит к выводу о сущности указанного периода в биографии ученого. В. И. Стрельский не был ни директором архива (на этой должности последовательно работали Г. Ю. Асушкина, Н. К. Мороз, И. Г. Когон), ни управляющим Николаевского областного архивного управления (И. И. Тищенко), ни начальником Архивного отдела УНКВД по Николаевской области (И. И. Тищенко, Г. П. Вакуленко, Н. С. Лунин).

В «николаевский период». И. Стрельский занимал должности старшего научного сотрудника Николаевского государственного исторического архива/Николаевского областного исторического архива (1 сентября 1935 г. – 20 апреля 1938 г.), старшего научного сотрудника-заместителя управляющего Николаевского областного архивного управления (20 апреля 1938 г. – 19 февраля 1938 г.) и старшего научного сотрудника-заместителя начальника Архивного отдела УНКВД по Николаевской области (19 февраля 1939 – 14 февраля 1941 г.). В период работы в архиве (после освобождения Г. Ю. Асушкиной (2 марта 1938 г.) и до назначения Н. К. Мороза (20 апреля 1938 г.)) В. И. Стрельский был исполняющим обязанности директора архива.

Итак, с «николаевского периода» всплывает образ В. И. Стрельского, с одной стороны, как историка-архивиста, будущего ученого и педагога, а с другой – «винтика» в репрессивной машине сталинизма, которая использовала архивы для организации массовых репрессий.

Ключевые слова: Вячеслав Ильич Стрельский; государственный архив Николаевской области; госархив Николаевской области; кафедра архивоведения Киевского национального университета имени Тараса Шевченка; история архивов Украины.

L. Levchenko,

Grand PhD in Historical sciences, The Director of the State Archives of Mykolayiv region, Mykolayiv, Ukraine

«MYKOLAYIV PERIOD» OF VYACHESLAV STRELSKY IN THE RECORDS OF THE STATE ARCHIVES OF MYKOLAYIV REGION

The article highlights the «Mykolayiv period» (1935–1941) in the biography of Vyacheslav Illich Strelsky, a prominent Ukrainian scholar and archivist and one of the founders of the Archival Studies Department in the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Moreover, the author touches upon the history of the State Archives of the Mykolayiv region in the dreadful period of the Stalinist repressions.

The author refutes incorrect factual information on the «Mykolayiv period» of V. I. Strelsky provided by her predecessors and makes conclusions about the meaning of this period in the biography of the scientist. V. I. Strelsky was neither the director of the State Archives (R. U. Asushkina, M. K. Moroz, I. G. Kogon held that post sequentially), nor the Chief of the Mykolayiv Regional Archival Administration (I. I. Tishchenko), nor the Chief of the NKVD Archival Division in the Mykolayiv region (I. I. Tishchenko, G. P. Vakulenko, M. S. Lunin).

In the «Mykolayiv period», V. I. Strelsky served as a senior scientific officer of the Mykolaiv State Historical Archives / Mykolayiv Regional Historical Archives (September 1, 1935 – April 20, 1938), a senior scientific officer and deputy Chief of Mykolayiv Regional Archival Administration (April 20, 1938 – February 19, 1938), as well as a senior scientific officer and deputy Chief of the NKVD Archival Division in the Mykolayiv region (February 19, 1939 – February 14, 1941). While working in the Archives (after R. U. Asushkina's discharge (March 2, 1938) and until the appointment of M. K. Moroz (April 20, 1938), V. I. Strelsky was the Director, ad interim of the Archives.

As a future scholar, Strelsky paid special attention to archival work, namely: 1) organizing records arrangement, disposal of valueless records, and accessioning archival records for storage, systematizing and describing of records, filling out the standard forms of the Unified State Archival Fonds; planning and reporting; distributing archival buildings and equipping district archives; assessing institutional archive units; 2) organizing archival education efforts (lectures, seminars, long-term courses); administering archival-technical exams for archivists on the historical-archival institute level. V. I. Strelsky was the founder of archival education in Ukraine, and he grew up as a teacher in Mykolayiv; 3) classifying the archival fonds that contained valuable information for the NKVD; examining archival records for operational-checkist purposes; identifying the persons who, according to Stalin's regime, could have been potential «enemies of the people»; compiling card-registries on such individuals and sending the cards to the Second (secret-political) division of NKVD; fulfilling the NKVD requests. Thus, the «Mykolayiv period» simultaneously shows Strelsky as a historian-archivist, future scientist, and teacher and a «cog» in the repressive Stalinist machine which used archives to organize mass repressions.

The article utilized the records from the State Archives of the Mykolayiv region, including an article by V. I. Strelsky «Save the Documents of the Stalin Period»; the report of V. I. Strelsky about subordinating archives to the NKVD written on June 21, 1938; the secret letter of the Chief of the Mykolayiv Regional Archival Administration I. I. Tyshchenko to the Chief ad interim of the USSR Central Archival Administration M. V. Maltsev, dated September 29, 1938, on the inaccuracies in V. I. Strelsky's autobiography; the V. I. Strelsky's letter about the acceleration of the classified archival fonds analysis written on November 18, 1940.

Key words: Vyacheslav Illich Strelsky; State Archives of Mykolayiv Region; the Archival Studies Department in the Taras Shevchenko National University of Kyiv; History of Archives of Ukraine.

Рецензенти: **Багмет М. О.**, д-р іст. наук, професор;
Тригуб О. П., д-р іст. наук, професор.

Сінкевич Є.,

*д-р іст. наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики,
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна,*

e-mail: e.sinkevych@gmail.com,

Дурбас М.,

*д-р іст. наук, професор Академії імені Яна Длугоша,
м. Ченстохова, Республіка Польща,*

e-mail: skwarczynskam@wp.pl

«ЯГЕЛЛОНСЬКА ІДЕЯ» В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ягеллонська ідея» («ягеллонський міф») посідає чільне місце в українській та польській історіографії. Не втратив він свого значення і політичному дискурсі. Чим більше спливає часу – тим більше проявів даної концепції можемо спостерігати в діяльності тих чи інших політичних сил у відповідні історичні проміжки часу. Іноді «ягеллонська ідея» різними політичними силами, науковими школами в історіографії сприймається і трактується неоднозначно. Ми здійснили спробу розглянути ключові наративи в польській та українській історіографії щодо «ягеллонської ідеї».

Ключові слова: польська історіографія; українська історіографія; ягеллонська ідея; ягеллонський міф.

Цього року польський народ буде відзначати сторіччя відродження втраченої у XVIII столітті державності. Боротьба за відновлення втраченого, здавалося, на віки статусу державницького народу тривала понад сто років. Очевидно тому, в міжвоєнний період, у другій Речі Посполитій набула широкої популярності так звана «ягеллонська ідея». Вона справила значний вплив на відносини Польщі з народами Центрально-Східної Європи.

Проблема «ягеллонської ідеї» («ягеллонського міфу») перебуває в полі зору польських [1–3] і українських дослідників [4–17]. У польській історіографії «ягеллонська ідея» сформувала бачення періоду монархії Ягеллонів як часу міжнаціональної та міжконфесійної гармонії [5, с. 1].

За часів династії Ягеллонів було закладено наріжні підходи до формування польської шляхти, що відіграла ключову (позитивну, а іноді й негативну) роль політичному та культурному житті полків. З огляду на це, доречним є твердження відомого українського дослідника Я. Грицака: «Чому в порівняно невеликій Польщі було десять нобелівських лауреатів, а у значно більшій Росії – дванадцять? Передумовою такої кількості інтелігенції було існування шляхти. В Росії теж було дворянство, але ці поняття різняться. Поляки запозичили поняття шляхти в німців і називали так людей, що мають обов'язок захищати Батьківщину. Дворянами ж були ті, хто служив при дворі. В першому випадку – активні громадяни, у другому – піддані» [18].

Політичний союз між Польщею та Литвою разом із його системою «шляхетської демократії», започат-

кований в 1385 році унією в Креве та зміцнений Люблінською унією в 1569 році в польських підручниках історії трактується однозначно як позитивні події, що заклали підвалини Речі Посполитої – об'єднання двох народів. Звичайно, важко відмовити монархії Ягеллонів та ранньої Речі Посполитої в політичному значенні. Це була одна з ключових тогочасних європейських держав! Це, звичайно, не перебільшена оцінка. Однак, історики, а особливо політики, зачасти не враховують строкатість даного політичного утворення (привілеї шляхти; український етнічний чинник; наявність окрім католицької православної, а згодом греко-католицької церкви; козацька вольниця тощо). Ці моменти обумовлювали політичну нестабільність Речі Посполитої, що вело до занепаду цього державного утворення наприкінці XVIII століття.

Після невдалих спроб під час Листопадового 1830 року і Січневого 1863–1864 років повстань, що мали на меті відродити втрачену державу в середовищі польських інтелектуалів відбувся розкол: на радикальне (повстанське) крило і поміркованих Станьчиків. Розкол проявився і в середовищі істориків-позитивістів – краківська історична школа [19–20] і варшавська історична школа [21]. Мультикультурний характер Речі Посполитої варшавські історики В. Смоленський і Т. Корзон представляли дещо ідеалізовано. Звичайно, були тривалі періоди мирного співіснування поляків з іншими народами на теренах втраченої держави, але це не дає підстави вести мову про безконфліктне співіснування, адже конфлікти і взаємна антипатія ставили огнивом надзвичайно жорстоких воєн, особливо це стосувалося теренів населе-

них українцями. Це протистояння мало культурні та цивілізаційні підвалини – незважаючи на мовну спорідненість і слов'янське коріння, адже поляки належали до латинської цивілізаційної гілки, тоді як Русь – до візантійської. Шляхетсько-козацький конфлікт часів Б. Хмельницького заклав підвалини занепаду Речі Посполитої і долучив до протистояння з Московією.

Не став несподіванкою й конфлікт щодо розбудови відродженої другої Речі Посполитої між «пілсудчиками» й ендеками. Після завершення Першої світової війни стало зрозумілим, що майбутнє Європи мало належати національним державам. Вирішити всі складні проблеми міжнародного буття у міжвоєнній Польщі виявилось не до снаги, що загострювало внутрішньополітичну ситуацію в державі та посилювало непримиренну боротьбу між двома основними політичними таборами, які по-різному трактували поняття «ягеллонська ідея».

Зміна кордонів після Другої світової війни і фіксація їх в Хельсинському договорі лягла в основу основних засад формування Європейського Союзу і дала підґрунтя вберегтися від нескінченних етнічних конфліктів. Шкода, що сучасні політичні еліти в низці країн ігнорують історичний досвід і продовжують міряти Європу користуючись старими «лекалами», свідченням чого є анексія Росією Криму.

Але повернемося до теоретичних засад ягеллонського міфу. Своєрідний фундамент «ягеллонської ідеї» заклав історик зі Львова Кароль Шайноха в тритомнику «Ядвіга і Ягайло» [22]. У його трактуванні поляки натхненні духом католицизму, прищепили чесноти латинської цивілізації литовцям. Таким чином, було ліквідоване східне варварство з його звичаями і способом життя, шляхом включення литовської знаті та руських бояр під польські герби і економічне життя.

До певної міри розвинув синтези К. Шайнохи один із фундаторів краківської історичної школи Юзеф Шуйський (1835–1883). Він побачив значні цивілізаційні досягнення Речі Посполитої на Сході принесені благородним лицарством, а також магдебурзьким правом у містах, терпимістю Ягеллонів у релігійних й етнічних питаннях [23].

Вихований на працях К. Шайнохи і Ю. Шуйського ще один представник краківської історичної школи Станіслав Смолька (1854–1924) у роботах «Kiejstut i Jagiełło» і «Unia Litwy z Koroną» в першу чергу акцентував увагу на цивілізаційній місії Польщі на Сході. На його переконання, польсько-литовська унія була корисна для західної цивілізації, що вберегло її від нашествия варварських народів [24].

Найбільш успішний і знаний представник краківської історичної школи Міхал Бобжинський (1849–1935) польсько-литовська унія була викликана необхідністю протистояти Тевтонському ордену. Вже Казимир Великий виконав місію цивілізаційного поступу на Схід [25].

Одне з повних визначень ягеллонської ідеї (міфу) було створено Вітольдом Каменецьким у 1928 році. У його розумінні Ягеллонська ідея – це політична система, яка передбачає долучення до Польщі через добровільні приєднання, об'єднання, сусідніх територій, що розташовані між Карпатами та Балтійським морем. У п'ятнадцятому столітті Ягеллонська монархія стала найбільшою багатоконфесійною державою в Європі; їй також вдалося пережити потрясіння, реформування та контрреформації без громадянської війни. У межах наданої автономії окремих складових частин формувалася адміністрація з місцевих громадян, визнавалася рівність мови та дотримання релігійної толерантності, заохочувався розвиток демократичних громадянських свобод, поєднання державного патріотизму Речі Посполитої з місцевим і національним патріотизмом, апостольство західної цивілізації. У другій половині п'ятнадцятого століття династія Ягеллонів створила в Європі потужну імперію. Вона включала багато народів, релігій та культур і була заснована не шляхом завоювання, а шляхом добровільних угод і об'єднань. Річ Посполитої була однією з найсильніших країн у шістнадцятому і сімнадцятому століттях. Її падіння стало однією з найбільших трагедій в польській історії, але ідеї, що лягли в основу її створення продовжують функціонувати й надалі у різних проявах. Ягеллонська ідея завжди приваблювала й Юзефа Пілсудського. Опіраючись на неї, він створив федеральну концепцію, яка передбачала, що Польща створить разом із Литвою та Україною, а можливо, і з Білорусією єдину федеративну державу. Згодом федеративна концепція стала частиною політики прометеїзму [26]. Ключові підходи і практичні кроки Ю. Пілсудського лягли в основу концепції Є. Гедройця. Зокрема він стверджував, що Європа не закінчується на кордоні Польщі та України [27]. Роль України Є. Гедройць визначав як підвалини нової системи міжнародної безпеки в регіоні Центрально-Східної Європи, поява якої змінить не вигідний геополітичний устрій регіону, ослабить російський імперіалізм та сприятиме подоланню радянського поневолення і тоталітаризму [28, с. 23].

Ягеллонська ідея незмінно асоціюється зі східною польською політикою щодо сучасних Литви, Білорусі та України. Довгий час Республіка Польща асоціювалася як «адвокат» України у взаєминах з Європейським Союзом. «Образ Польщі в нашій історіографії, безперечно, змінюється, але, на жаль, не так радикально, щоб прийти до розуміння спільності нашої історії. Підходи української історіографії до вивчення литовсько-польської доби кардинально не змінилися» [29]. Відзначаючи пошкваллення інтересу істориків до проблеми «ягеллонської ідеї», маємо підстави констатувати, що це питання вимагає й подальшого поглибленого вивчення.

Список використаних джерел

1. Mękowski A. Między mitem a polityczną racjonalnością. Myśl historyczna Pawła Jaienicy i jej recepcja w dobie Polski Ludowej / A. Mękowski // *Kwartalnik Historyczny*. – R. CXX. – 2013. – Z. 1. – S. 55–97.
2. Bardach J. O. Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku / J. O. Bardach. – Warszawa, 1998.
3. Halecki O. Idea Jagiellońska. – Lwów, 1937. Książek J. «Idea Jagiellońska» i zagadnienia unii polsko-litewskiej w publicystyce narodowej demokracji okresy II Rzeczypospolitej / Pod red. J. Maternickiego / O. Halecki // *Materiały konferencji naukowej w Krynicy w 1989 r.* – Warszawa, 1990.
4. Гошко Т. Чужа доба своєї історії : інтерпретації польсько–литовської доби в українському історіописанні / Т. Гошко // *Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання*. – 2015. – № 6. – С. 29–37.
5. Ковалів В. Й. Ягеллонська ідея і релігійна толерантність. О. Владислав Буковський, як прихильник «ягеллонської ідеї» [Електронний ресурс] / В. Й. Ковалів. – Режим доступу : // <http://www.academia.edu/8067090>.
6. Сінкевич Є. Проблеми цивілізаційної місії Речі Посполитої в історіографічному доробку представників Краківської історичної школи / Є. Сінкевич // *Наукові праці : Наук. –метод. журн. / МДГУ ім. П. Могили*. – Миколаїв, 2008. – Вип. 75. Т. 88. *Історія*. – С. 112–115.
7. Сінкевич Є. Козацький і ягеллонський міфи в польській та українській історіографії / Є. Сінкевич // *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво–Могилянська академія»*. Серія : *Історичні науки*. – 2008. – Т. 96, Вип. 83. – С. 240–242;
8. Сінкевич Є. Г. Проблема цивілізаційної місії Речі Посполитої в історіографічному доробку представників краківської історичної школи / Є. Г. Сінкевич // *Наукові праці МДГУ ім. П. Могили*. – Миколаїв, 2008. – Т. 88, вип. 75. – С. 112–115.
9. Сінкевич Є. Ягеллонський і козацький міфи в польській та українській історіографії / Є. Сінкевич // *Historia – mentalność – tożsamość : Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / Red. : K. PolasikWrzosek, W. Wrzosek, L. Zaskilniak*. – Poznań, 2010. – S. 129–133.
10. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні / Л. Зашкільняк // *Проблеми слов'янознавства*. – Львів, 2011. – Вип. 60.
11. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією : історіографія та суспільна свідомість / Л. Зашкільняк // *Український історичний журнал*. – 2005. – № 5. – С. 93–113;
12. Зашкільняк Л. О. Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії / Л. О. Зашкільняк // *Образи іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 15–16 грудня 2005 року / Упор. Г. Касьянов. – К., 2008. – С. 35–46;
13. Zaskilniak L. Dzieje Polski w historiografii i i świadomości społecznej Ukraińców na początku XXI wieku / L. Zaskilniak // «O nas bez nas». *Historia Polski w historiografii ach obcojęzycznych*. – Poznań, 2007. – S. 157–179.
14. Касьянов Г. Націоналізація історії та образ Іншого / Г. Касьянов // *Критика*. – 2006. – № 1–2. – С. 21–23.
15. Швацький Є. Дискусія про Польщу, поляків і польськість / Є. Швацький // *Критика*. – 2004. – № 10.
16. Яковенко Н. Польща і поляки в шкільних підручниках, або відлуння давнього і недавнього минулого / Н. Яковенко // *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* – К., 2002. – С. 366–379.
17. Шевченко Н. В. «Ягеллонська спадщина» у світлі сучасних українських історичних студій / Н. В. Шевченко // *Історичний архів. Наукові студії*. – Миколаїв, 2008. – Вип. 1. – С. 29–39.
18. Грицак Я. Українсько–польського конфлікту немає [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/72947>.
19. Сінкевич Є. Г. Роль краківської історичної школи в конструюванні минувшини поляків // *Історія – Ментальність – Ідентичність*. Вип. 4 : *Історична пам'ять українців і поляків у період формування історичної свідомості в XIX – першій половині XX століття* : кол. монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Писуніньської, П. Серженгі. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 287–294.
20. Сінкевич Є. Г. «Схід» і «Захід» у науковій проблематиці представників краківської історичної школи / Є. Г. Сінкевич // *Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. праць / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України*. – Миколаїв, 2012. – Вип. 9. – С. 130–134.
21. Сінкевич Є. Позитивістська оптимістична варшавська школа в польській історіографії кінця XIX – початку XX століття / Є. Сінкевич // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 20. – С. 403–407.
22. Szajnocha K. Jadwaga i Jagajło. 1374–1413 / K. Szajnocha. *Opowiadanie historyczne*. – Lwów, 1855–1856. – Т. 1–3.
23. Сінкевич Є. Г. Біля витоків краківської історичної школи / Є. Г. Сінкевич, Юзеф Шуйський // *Південний архів. Іст. науки : зб. наук. праць*. – Херсон, 2006. – Вип. 22. – С. 72–76.
24. Сінкевич Є. Г. Станіслав Смолка : життєвий шлях та наукова діяльність / Є. Г. Сінкевич // *Південний архів. Іст. науки : зб. наук. праць*. – Херсон, 2006. – Вип. 21. – С. 21–26.
25. Сінкевич Є. Г. Міхал Бобжинський (M. Bobrzyński) – сторінки політичного портрету в оцінці варшавського «Przeglądu Narodowego» (1908–1913) / Є. Г. Сінкевич // *Південний архів. Іст. науки : зб. наук. праць*. – Херсон, 2005. – Вип. 18. – С. 21–27.
26. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939) / В. Л. Комар. – Івано–Франківськ, 2011.
27. Поліковська Ю. Україна на шпальтах паризької «Культури» в 1950–х роках / Ю. Поліковська // *Мандрівець*. – 2014. – № 2.
28. Сеніч М. Погляди Єжи Гедройця на польсько–українське примирення / М. Сеніч // *Проблеми слов'янознавства*. – 2010. – № 59. – С. 23.
29. Гошко Т. Чужа доба своєї історії : інтерпретації польсько–литовської доби в українському історіописанні / Т. Гошко // *Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання*. – 2015. – № 6. – С. 37.

Е. Синкевич,

*д-р ист. наук, профессор кафедры международных отношений и внешней политики,
Черноморского национального университета имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина,*

М. Дурбас,

*д-р ист. наук, профессор Академии имени Яна Длugoша,
г. Ченстохова, Республика Польша*

«ЯГЕЛЛОНСКАЯ ИДЕЯ» В ПОЛЬСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

«Ягеллонская идея» («Ягеллонский миф») занимает ведущее место в украинской и польской историографии. Не утратил он своего значения и в политическом дискурсе. Чем больше всплывает времени – тем больше проявлений данной концепции можем наблюдать в деятельности тех или иных политических сил в соответствующие исторические промежутки времени. Иногда «Ягеллонская идея» различными политическими силами, научными школами в историографии воспринимается и трактуется неоднозначно. Мы предприняли попытку рассмотреть ключевые нарративы в польской и украинской историографии по «Ягеллонской идее».

Ключевые слова: польская историография; украинская историография; Ягеллонский идея; Ягеллонский миф.

E. Sinkevich,

*Grand PhD in Historical sciences, Professor of the Department of international relations and foreign policy,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolayiv, Ukraine,*

M. Durbas,

*PhD in Historical sciences, Professor Yan Dlogosh Academy,
Chenstohowa, Poland*

«JAGIELLONIAN IDEA» IN POLISH AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

«Jagiellonian idea» («Jagiellonian myth») occupies a prominent place in ukrainian and polish historiography. The idea also didn't lose its significance in political discourse. As the time goes further – the more manifestations of this concept can be observed in the activities of certain political forces in the appropriate historical periods of time. Sometimes the «Jagiellonian idea» is taken and interpreted inconstantly by various political forces, scientific schools of historiography. We made the attempt to research the key narratives in polish and ukrainian historiography related to «Jagiellonian idea».

Key words: polish historiography; ukrainian historiography; Jagiellonian idea; Jagiellonian myth.

Рецензенти: *Левченко Л. Л.*, д-р іст. наук, доцент;

Кротофіль М., д-р філософії, ад'юнкт.

МІФОЛОГІЗАЦІЯ І ДЕМОНІЗАЦІЯ ПОСТАТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ЧИННИК ПОТОЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Постать Богдана Хмельницького посідає чільне місце у пантеоні українських героїв. На різних етапах історії українського народу гетьман як удостоювався схвальних характеристик, так і піддавався нищівній критиці. До певної міри історики й публіцисти міфологізували Б. Хмельницького. У свою чергу, якщо в російській історіографії в заслугу йому ставилося підписання Переяславської угоди 1654 року, то в польській історичній традиції було характерно не тільки бачити його звитягу полководця, але й виставляти на перший план вади характеру. Здійснений нами аналіз наводить на думку, що постать гетьмана Б. Хмельницького нашими сусідами часто використовувалася і продовжує використовуватися в політичних цілях.

Ключові слова: Богдан Хмельницький; польська історіографія; поточна політика.

Однією з найбільш яскравих особистостей, що проявила себе як лідер у боротьбі українського народу за відродження власної державності, є Богдан Хмельницький [1]. Маємо також підстави погодитися з твердженням Є. Сінкевича, що в українській історіографії утвердився дещо романтичний образ гетьмана й українського козацтва [2; 3]. «Козацько-польські взаємини є яскравим прикладом формування і поширення стереотипних уявлень, які глибоко вкоренилися у колективній культурі та відіграли помітну роль у формуванні суспільної свідомості поляків та українців. Подолати повною мірою ці стереотипи українській та польській історіографіям не вдалося дотепер» [4, с. 267]. Упродовж десятиліть і, навіть, століть постать Б. Хмельницького намагаються використати у своїх політичних цілях наші сусіди. Наприклад, росіяни «ліпили» з нього поборника «возз'єднання» під скіпетром московського царя [5]. На переконання В. Маслака у 1990-х роках російським істориком, як і всім дослідникам пострадянського простору, довелося долати синдром, сформований свого часу «Тезами про 300-річчя возз'єднання України з Росією». Нав'язаний радянською ідеологічною машиною, канон передбачав підходити до аналізу стратегій Б. Хмельницького виключно з позиції неухильного прагнення гетьмана «возз'єднати» Україну з Росією, а Переяславська рада 1654 року була своєрідною кульмінацією єднання [7]. В свою чергу поляки час від часу «демонізували» гетьмана [8]. Одними з останніх таких намагань є заяви польського прем'єра Матеуша Моравецького, який поставив Б. Хмельницького в один ряд із А. Гітлером [9].

Якщо не брати до уваги «напрацювання» дилетантів-самоучок на кшталт Р. Гавронського [10] чи полі-

тиків, які використовують складні епізоди у взаєминах українського та польського народів з огляду на поточну внутрішньополітичну ситуацію, то маємо зазначити, що в польській історіографії утвердилося тяжіння до пошуку об'єктивної оцінки ролі українського гетьмана, який фактично поклав початок розвалу першої Речі Посполитої. «Проблема феномена українського козацтва, його витоки та еволюція, запровадження реєстру, причини та наслідки козацької боротьби належать до тих тем, які цікавлять як українських, так й іноземних дослідників. Перші оцінки козацтва як соціального явища сягають XVI–XVII ст. Поряд із вітчизняними вченими козацьку проблематику широко досліджували польські науковці. Особливий інтерес у них викликали козацькі війни, з якими частково пов'язувалася криза в Речі Посполитій XVII ст.» [4, с. 250].

У польській історіографії XIX і першої половини XX століття у зв'язку з великим інтересом до так званого козацького питання і кризи Речі Посполитої в середині XVII століття з'явилися численні наукові праці, які й до тепер формують польську точку зору на цю тему, що знайшла віддзеркалення в роботах Олександра Яблоновського, Людвіка Кубалі, Владислава Томкевича та в синтезах минувшини поляків Йоахіма Лелевеля, Енджея Морачевського, Міхала Бобжінського, Владислава Смоленського, Юзефа Шуйського, Августа Соколовського та Владислава Конопчинського [10].

Чільне місце дослідженню постаті Б. Хмельницького й українського козацтва відвели польські історики міжвоєнного періоду. «Особливо актуальною така переоцінка була щодо проблем історії стосунків поляків із сусідніми народами, зокрема тими, що входили

до складу першої Речі Посполитої і перебували в орбіті геополітичних амбіцій нової другої Речі Посполитої. Найбільш гостро це питання постало щодо спільної історії поляків та українців, яких поєднували як факти вдалої співпраці, так і трагічні сторінки кривавих воєн на взаємознищення. Потребу вироблення нового погляду підсилювала й необхідність пошуку міжнародного консенсусу обох народів вже в умовах другої Речі Посполитої. Центральною проблемою, актуалізованою історичною пам'яттю суспільства, стала історія Хмельниччини, що мала емоційні та контрверсійні оцінки в історіографії обох народів і була складною темою як для фахових істориків, так і для широких кіл інтелігенції також у ХХ ст.» [11, с. 5].

У польській історіографії післявоєнного часу (1945) щодо козацької проблематики можемо виділити три основних періоди. Перший був пов'язаний з нав'язаною польським історикам офіційною версією радянської і тодішньої української історіографії та приурочений до урочистостей з нагоди 300-річчя Переяславської Ради. Урочистості з нагоди 300-річчя Переяславської Ради, що відбувалися в 1954 році, в Польщі мали офіційний характер. Державна влада, скориставшись цією нагодою, нав'язала польським історикам підходи, що панували з цього питання в СРСР. Пропагандистська кампанія велася центральними органами влади. Офіційні тези були опубліковані в газеті «Трибуна люду», органі ЦК ПОРП. Згідно з ними, Національно-визвольна війна 1648–1654 рр. була однією з найяскравіших сторінок в історії українського народу. Вирішальною силою в ній були селянські маси, які боролися з гнітом і експлуатацією польських і українських феодалів, а також проти чужоземного гноблення. Поряд з селянством у цій визвольній війні брали участь козацькі маси й міщани, а також козацька старшина. Спираючись на концепції офіційних урочистостей в Києві, а також на вищевказані партійні тези, історії українських повстань присвятили свої статті Богдан Барановський і Софія Лібішовська [12; 13]. У своїх роботах автори дали критичну оцінку так званої буржуазної польської історіографії і виклали нові концепції з питання про Переяславську раду. Згідно їхньої інтерпретації, повстання 1648 р. порушило весь чинний порядок у Центральній і Східній Європі, зіграло вирішальну роль в історії не тільки Європи, а й усього світу, а рішення, прийняті Переяславською радою 1654 року були першим актом у масштабному процесі об'єднання України з Росією. На тлі цього доробку виділяється позитивним чином робота Збігнева Вуйціка, що поряд з В. Серчиком вважається найвидатнішим знавцем козацької проблематики в Польщі за останні півстоліття. Серед здобутків З. Вуйціка виділимо також написану під керівництвом професора Владислава Томкевича роботу «Ukraina w latach 1660–1663», яку він захистив ще в 1948 році. З. Вуйчик вперше висунув тезу, що знайшла відображення в його наступних роботах. Відповідно до неї Переяславська Рада привела до корінної зміни розподілу сил у Східній Європі. Маємо підстави зазначити, що роботи, які належать до першого періоду були нечисленними і з'явилися аж до 1970-х років.

Другий період включає напрацювання, що з'явилися після 1957 року, після так званої польської «відлиги». Це переважно академічні підручники, які висвітлюють питання козацтва і постаті Б. Хмельницького в ширшому контексті історії Польщі, польсько-українських та польсько-російських відносин. До цього напрямку можна також зарахувати нариси й науково-популярні книги, автори яких, якщо, звичайно, це дозволяла цензура, намагалися дотримуватися наукової достовірності та одночасно з повагою ставилися до досягнень традиційної інтерпретації сформованої давньою польською історіографією. Так К. Піварські у своїй розробці відмовився від традиційного для польської історіографії визначення «Хмельниччина», як і відійшов від визначення «антифеодальний рух народних мас України проти класового і національного гніту». Він підкреслив, що Переяславська Рада була скликана в дуже невідповідній для Хмельницького міжнародної ситуації, що виникла після козацького походу в Молдавію й ускладнення ситуації на Балканському півострові. Вийшла друком низка науково-популярних праць, серед яких були нариси з історії козацтва З. Вуйціка, історії Запорізької Січі Л. Подгородецького [14]. З. Вуйчик представляючи докладний опис дипломатичних контактів Б. Хмельницького з Москвою, аналізуючи рішення Земського собору про «розширення на Україну російського заступництва» і наслідків Переяславської Ради висловлювався проти того, щоб на Раду дивитися як на прояв масового прагнення українців до об'єднання з Московією. Автор довів, що найважливіші рішення приймалися Б. Хмельницьким у вузькому колі козацької старшини. Царат прагнув підкорити собі Україну, гарантуючи їй лише часткову автономію. Натомість, Б. Хмельницький прагнув до повної незалежності та хотів отримати від Москви допомогу в боротьбі з Річчю Посполитою. У роботах З. Вуйціка вперше з'явився термін «козацька держава» щодо теренів під керівництвом Б. Хмельницького.

Початок третього періоду приходиться на 1980-і роки, коли польська наука звільнилася з-під гніту цензури і завдяки цьому змогли з'явитися наукові розробки Януша Качмарчика та інших дослідників, засновані на солідних джерелах і новітніх напрацюваннях української, польської та еміграційної історіографії. Досягненням польської історіографії обговорюваного періоду була праця Владислава Серчика [15], в якій автор представив не тільки постать Б. Хмельницького, долю українського народу, але й виклав своє бачення раніше висловлену думку про те, що в результаті подій після 1648 року виникла організація українського козацтва, що виступала суб'єктом міжнародної політики. Новий підхід в польській історіографії пов'язаний з появою робіт Януша Качмарчика. Цей дослідник епохи Богдана Хмельницького в своїх роботах скористався всіма наявними першоджерелами й архівними матеріалами. Він врахував також розробки українських вчених, які проживають не тільки в Україні, але і в еміграції. Я. Качмарчик не відступався також від спірних питань. У свої роздуми Я. Качмарчик ввів теми, відсутні до сих пір у польській історіо-

графії, а саме аналіз розшарування в рядах козацької старшини, різні аспекти політики Богдана Хмельницького [16]. З 1990 р. серед польських істориків все більше збільшувався інтерес до польсько-українських відносин. Серед публікацій на цю тему ми хочемо назвати ще два нових синтетичних підходи, представлених у роботах Генріха Литвина. Короткий нарис Г. Литвина про події 1648–1655 рр. викладає різні точки зору в підході польських і українських істориків [17]. Г. Литвин вважає, що основним принципом політики, що проводиться Хмельницьким, було прагнення гарантувати собі військового союзника в боротьбі з Річчю Посполитою за більшу незалежність і її подальше збереження. Хмельницький хотів скористатися військовою підтримкою Москви для зміцнення України, він клопотав про її допомоги вже з 1648 р. Г. Литвин один із не багатьох польських дослідників зумів подивитися на глибинні причини вибуху визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. На його переконання вони корінилися в колонізації українських теренів польською шляхтою.

Пожвавлення дискусії на тему козацтва мало місце в 1999 р. і було пов'язане з виходом на екрани фільму за романом Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», режисером якого був Єжи Гоффман [18]. Поряд з численними рецензіями з'явилися також більш серйозні висловлювання істориків, таких як В. Серчик, З. Вуйцик, М. Негельський [19] та інші. Пйотр Борек звернув увагу на досконале володіння Б. Хмельницьким українською, польською мовами і латиною, що є свідченням високого рівня його освіти [20, с. 340]. Богдан Мазан вважає постать гетьмана зображену Г. Сенкевичем достатньо трагічною і суперечливою, адже одні бачили в ньому визволителя, а інші бажали йому смерті [21, с. 342]. Дискусія проходила, радше, навколо самого фільму і польського національного міфу. Щодо Богдана Хмельницького є дві традиційні точки

зору, що дозволяють охарактеризувати його особистість: політик, який боровся за абсолютну незалежність України, і політик, який прагнув до «вторинного приєднання» України до Росії. Відповідно до сказаного вище, «повстання Хмельницького в 1648 р. було логічним наслідком подій, що розігралися в Україні, особливо нерозуміння шляхтою постійно зростаючого української національної свідомості, швидко перетворився, після чергових перемог козацького війська, в українську державницьку свідомість. Професор Серчик [15] вступив у полеміку з висловлюваннями В. Степанкова і В. Смоля, які «повстання Хмельницького назвали революцією» [22]. Він визнав також польсько-українську війну 1648–1654 рр. одним із найважливіших подій в історії обох народів. Хмельниччина стала, за словами науковця, найістотнішим елементом української національної свідомості. Однак, охоплені кривавою війною сторони не помітили, що поруч росла держава, яка все більше загрожувала їхній самостійності. Насамкінець В. Серчик відмовився від своєї давньої думки про те, що Переяславська унія не була ні унією, ні українсько-російським військовим союзом. Це фактично, акт, що підкорює Україну Росії. Її безпосереднім результатом були: зміцнення Московської держави, польсько-московська війна, громадянська війна в Україні, розорення країни і зближення Польщі з Кримським ханством.

Опираючись на джерела, послуговуючись різноманітними методологічними прийомами, історики ведуть дискусії щодо подій, які давно минули. На противагу політикам (і політиканам), вони послуговуються принципом «історія – вчитель життя», щоб відшукати в минулому уроки для сьогодення і впевнено рухатися у майбутнє, не ятрити загоєні рани, спричинені колись неприязню та ворожнечею.

Список використаних джерел

1. Сінкевич Є. Г. Постать Богдана Хмельницького в польській історіографії кінця XIX–XX століть / Є. Сінкевич // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень : Харк. історіогр. зб. – Х., 2003. – Вип. 6. – С. 62–71.
2. Сінкевич Є. Г. Козацький і Ягеллонський міфи в польській та українській історіографії / Є. Сінкевич // Наукові праці : Наук.-метод. журн. / МДГУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2008. – Вип. 83. Т. 96. Історія. – С. 240–242.
3. Сінкевич Є. Г. Ягеллонський і козацький міфи в польській та українській історіографії / Є. Сінкевич // Historia – mentalność – tożsamość : Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / Red. : K. Polasik–Wrzosek, W. Wrzosek, L. Zaskilniak. – Poznań, 2010. – S. 129–133.
4. Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці / О. Руда // Україна–Польща : історична спадщина і суспільна свідомість. Збірник наукових праць / відп. ред. М. Литвин. – Вип. 3–4. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010–2011.
5. Бравцев Д. А. Національно–визвольна війна українського народу середини XVII ст. в сучасній російській історіографії / Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Д. Бравцев. – Дніпропетровськ, 2006.
6. Маслак В. І. Ранньомодерна українська державність в сучасній польській та російській історіографіях / Автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В. Маслак. – К., 2015.
7. Rawita – Gawronski, F. Bohdan Chmielnicki od elekcji Jana Kazimierza do smierci (1648–1657) / F. Rawita – Gawronski. – Lwow, 1925.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 13.02.2018 : <http://umoloda.kiev.ua/number/0/2006/120541/>.
9. Rawita–Gawroński F. Bohdan Chmielnicki. – Т. 2. / F. Rawita–Gawroński. – Lwow, 1909. – 487 s.
10. Петкевич К. Переяславская рада 1654 года в новейшей польской историографии и публицистике / К. Петкевич // Истори и современность. – 2005. – № 1. – С. 184–215.
11. Гриневич Т. Ольгерд Гурка і дискусії довкола історії Хмельниччини в польській міжвоєнній історіографії / Т. Гриневич // Архіви України. – 2009. – № 3–4.
12. Baranowski B. Geneza sojuszu kozacko–tatarskiego z 1948 r. / B. Baranowski // «Przegl. Hist.» XXXVII, 1948.

13. Baranowski B. Problem narodowo-wyzwolenczej walki ludu ukraińskiego w XVII w. w historiografii polskiej // B. Baranowski, Z. Llbiszowska // Kwartalnik Historyczny. – R. 61 (2). – S. 197–217.
14. Podhorodecki L. Zarys dziejów Ukrainy / L. Podhorodecki. – Т. 1–2. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1976.
15. Serczyk W. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651. – Warszawa, 1998.
16. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик. – Перемишль–Львів, 1996.
17. Litwin H. Narływ szlachty polskiej na Ukrainie / H. Litwin. 1569–1648. – Warszawa, 2000.
18. Ткачук А. І. Богдан Хмельницький і українське козацтво в доробку Г. Сенкевича. Візії сучасних дослідників / А. І. Ткачук // Наукові праці. Історія. – Миколаїв, 2017. – № 271. – С. 68–70.
19. Nagielski M. Pamięć i historiografia. Przypadek wojen polsko-kozackich w świetle filmu i historiografii, [w:] Dialog kultur pamięci w regionie ULB, red. A. Nikzentaitas, M. Kopczyński. – Warszawa, 2014.
20. Dyskusia / P. Borek // Po co Sienkiewicz? Sienkiewicz a tożsamość narodowa: Z kim i przeciw komu? – Warszawa, 2007.
21. Dyskusia / B. Mazan // Po co Sienkiewicz? Sienkiewicz a tożsamość narodowa: Z kim i przeciw komu? – Warszawa, 2007.
22. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Україна крізь віки. – Т. 7. / В. Смолій, В. Степанков – К., 2010. – 728 с.

А. І. Ткачук,

канд. іст. наук, доцент

Херсонського державного аграрного університета,
г. Херсон, Україна

МИФОЛОГИЗАЦИЯ И ДЕМОНИЗАЦИЯ ФИГУРЫ Б. ХМЕЛЬНИЦКОГО КАК ФАКТОР ТЕКУЩЕЙ ПОЛИТИКИ

Личность Богдана Хмельницкого занимает ведущее место в пантеоне украинских героев. На разных этапах истории украинского народа гетман удостоивался положительных характеристик, так и подвергался сокрушительной критике. В известной степени историки и публицисты мифологизировали Б. Хмельницкого. В свою очередь, если в российской историографии в заслугу ему вменялось подписание Переяславского соглашения 1654 года, то в польской исторической традиции было характерно не только видеть его победы полководца, но и выставлять на первый план недостатки характера. Проведенный нами анализ наводит на мысль, что фигура гетмана Б. Хмельницкого нашими соседями зачастую использовалась и продолжает использоваться в политических целях.

Ключевые слова: Богдан Хмельницкий; польская историография; текущая политика.

A. Tkachuk

PhD in Historical sciences, Associate Professor,
Kherson State Agrarian University, Kherson, Ukraine

MYTHOLOGIZATION AND DEMONIZATION OF B. KHMELNYTSKY'S PERSONALITY AS A FACTOR OF CURRENT POLICY

The figure of Bogdan Khmelnytsky takes the prominent place in the pantheon of Ukrainian heroes. At various stages of Ukrainian history, Hetman was honored with approval characteristics and at the same time was the subject of the devastating criticism. To a certain extent, historians and publicists mythologized B. Khmelnytsky. In turn, if the Russian historiography praised him for the signing of the Pereyaslav agreement of 1654, the Polish historical tradition presented him not only as the victorious commander, but also as the personality with his bad traits on the forefront. The analysis, conducted by us, suggests that the personality of Hetman B. Khmelnytsky was often used and is still being used by our neighbors for political purposes.

Key words: Bogdan Khmelnytsky; polish historiography; modern policy.

Рецензенти: Кротофіль М., д-р філософії, ад'юнкт;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

Шевченко Н. В.,
канд. іст. наук, доцент кафедри історії
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна,
e-mail: Nataliya.Shevchenko@chmnu.edu.ua

УКРАЇНА РАНЬОМОДЕРНА В ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ)

Стаття присвячена аналізу здобутків та проблем сучасної зарубіжної історіографії у реалізації наукового міжнародного проекту Інституту Центрально-Східної Європи. Зокрема, важливості для концепції Центрально-Східної Європи Галицько-Волинської держави, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої як усоблення спільної соціокультурної і політичної спадщини польського, білоруського, литовського, українського народів та в переосмисленні базових цінностей європейського вектору української історії, що сформувалися в епоху раннього модерну.

Ключові слова: концепція ЦСЕ; Велике князівство Литовське; Річ Посполита; українські землі у складі ВКЛ і Речі Посполитої; західна історіографія про європейський вектор історії України в добу раннього модерну.

Проблема інтеграції історії України у світову і європейську історію тісно пов'язана з давньою дискусією про культурну і політичну географію Європи. Зміна європейського геополітичного простору і утворення ЄС активізували дискусії щодо сутності європейської цивілізації, її центрів та периферії. Так постала концепція країн Центрально-Східної Європи (далі ЦСЕ) як регіональної європейської спільноти, на основі якої у 2000 році розпочато міжнародний науковий проект створення інтегрованої історії означеного регіону в Інституті ЦСЕ у Любліні.

Здобутки дослідників у реалізації згаданого міжнародного наукового проекту, що активізували дискусії щодо сутності європейської цивілізації, її центрів та периферії, проаналізовані автором статті у ряді публікацій [1].

Сучасні вітчизняні історики активно долучилися до міжнародного проекту історії країн ЦСЕ, створивши товариства дослідників ЦСЕ та спеціальні періодичні видання, узгодивши концептуальні засади української історії доби раннього модерну та активізувавши науковий пошук образу України в європейській історії. Учасники наукових дискусій переймаються тим, наскільки адекватною може бути репрезентація історії України в європейському цивілізаційному контексті? [2]

У зв'язку з цим автору видається доречною постановка питання: а яке бачення ранньомодерної історії України європейськими істориками?

Метою цієї статті є аналіз творчого доробку зарубіжних дослідників історії України доби раннього модерну та її ролі в контексті регіональної історії ЦСЕ. Зазначена проблема є актуальною і з огляду на потребу підготовки нового українського історичного нарративу,

що не тільки має відтворити специфіку вітчизняного соціокультурного та політичного розвитку, а й бути інтегрованими до європейської історії [3].

У сучасній історіографії простежуються тенденція критичного оцінювання новітнього прочитання політичної історії Речі Посполитої з огляду не тільки історіографічної реабілітації останньої, а й ідеалізації її громадянської культури як взірця європейської демократії [4]. Причому це властиво не тільки українським історикам [5], а й представникам зарубіжної славістики, як то П. Вандичу («Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи» (2004) та Норману Дейвісу, що реалізував масштабний проект «Боже ігрище. Історія Польщі» (2008). Британський автор «Історії Польщі» цілком свідомий того, що його оцінки польської річ-посполитеської політичної моделі як унікальної європейської цивілізації, що була «химерною сумішшю західних вартостей, прищеплених слов'янському Сходові», не буде схвально зустрінута польськими істориками [6].

П. Вандич вдався не тільки до порівняльного аналізу соціально-політичного розвитку країн ЦСЕ, а й особливу увагу приділив історії Речі Посполитої після Люблінської унії і до її занепаду в кінці XVIII ст. Так, він визнає її федеративною державою, яка мала водночас і багато регіонів з автономним статусом, включно з українськими воєводствами. Автор не схильний до ідеалізації політики центральних владних структур щодо окремих регіонів Речі Посполитої і визнає факт політичного протистояння між елітами польськими і литовськими. При цьому найбільш масштабним соціальним і політичним протистоянням визнає конфлікт 1648 року коронної влади й козацьких воєводств Речі Посполитої. Причину яких він бачить у протистоянні

старої кріпосницької системи та нової фермерської моделі господарювання, яку захищали козаки, і за якою, на його думку, було майбутнє Європи. Тому Національно-визвольна війна українського народу у XVII ст. кваліфікується не тільки як річпосполитська політична криза, а як європейська революція [7].

Якщо П. Вандич у роботі «Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від середньовіччя і до сьогодення» (2004) характеризує історію Речі Посполитої як регіонального лідера ЦСЄ, то його британський колега цілком зосереджується на річпосполитському феномені державного устрою і політичної культури. Він вважає, що польська нація, яка належить до історичних націй Європи, є вкрай складний феномен [8]. Оскільки все економічне життя річпосполитського суспільства було організоване в інтересах шляхти: саме задля цього у XVI ст. вона вдосконалювала закони та інституції, які мали визначити її верховенство в суспільстві. Тому в розділі, присвяченому історії цієї шляхетської республіки, який має назву «Szlachta. Шляхетський рай», Н. Дейвіс доводить, що вона заслуговує на таку назву, оскільки весь суспільно-політичний устрій слугував 6 % населення (500 тис. осіб у 1569 році), в той час, як для міщан він означав «чистилище і пекло для селян». А політична гра, в яку грали еліти у Польсько-Литовській державі, відзначає британський дослідник, була особлива: їй був властивий брак командних зв'язків, які виходили із центру, а також соціальної ієрархії, організованої в інтересах держави, орієнтовалася на індивідуальну, місцеву чи провінційну політику. Н. Девіс вважає, що держава тут ніколи не претендувала на свій власний інтерес, який був би більшим за суму інтересів окремих її громадян. Тому й українська криза 1648 року, на його думку, не отримала адекватної реакції з боку владних структур Речі Посполитої. І в подальшому традиційне гасло сейму, що «найкращий той уряд, який урядує найменше», наголошує автор, зрештою й призвело до її занепаду і розподілу між агресивними державами з сильною монархічною владою [9].

Перші спроби осмислити сучасний стан історіографії литuanістики та визначити підходи до історії ВКЛ представниками національних історичних шкіл відбулися у рамках міжнародної наукової конференції, яка відбулася у Вільнюсі за участі фахівців з Литви, Білорусі, України, Росії, Польщі, Франції, Німеччини й Великобританії. Так, литовський дослідник А. Бумблаускас наголосив на важливості концепції ВКЛ в історіографії Центрально-Східної Європи. Його позицію підтримала і Н. М. Яковенко, визнавши, що для України литовська доба її історії вкрай важлива, адже це час формування української національної ідентичності, яка стала базовою для творення української держави середини XVII ст. [10]. Зазначимо, що литовські учасники міжнародного проекту історії ЦСЄ не ідеалізують політичну спадщину Речі Посполитої в історії ВКЛ. Так, критичні зауваги на її адресу з боку європейських істориків близькі і представникам сучасної литовської історіографії. Визнаючи позитивні риси суспільно-політичного устрою цієї федеративної держави (конституційний лад і парламен-

таризм), вони негативно оцінюють польсько-литовські унії кінця XIV–XVI ст. Останні кваліфікуються ними як політичні технології, за допомогою яких королівська династія Ягеллонів використовувалася краківським двором як інструмент інкорпорації ВКЛ до Польського королівства. На їхню думку, Польща отримала власну королівську династію, що перетворила її упродовж XV–XVI ст. на геополітичного лідера у Центрально-Східній Європі, в той час як ВКЛ як «головний стовп Ягеллонської королівської династії» – довгострокову проблему політичного домінування Польщі у цьому союзі. А розкритиковану польськими істориками систему олігархічної влади у ВКЛ, представлено князівськими й панськими кланами литовсько-руського походження і репрезентовано панамі – Радою, Гюдавічюс кваліфікує як інституцію, що стояла на сторожі державної його незалежності [11]. У трактовці литовських істориків Люблінська унія 1569 року, що поклала початок творенню Речі Посполитої як федерації Польщі та Литви, виглядає актом політичного тиску з боку польських еліт у складних для ВКЛ геополітичних умовах – загрози окупації його з боку Московської Русі. Ціною творення нової федеративної держави Речі Посполитої, зазначає Гюдавічюс, була не тільки втрата державного суверенітету ВКЛ, а й своєї частини українських земель. На його думку, нездатність польських еліт інтегрувати останні до свого суспільно-політичного простору, особливо козацькі воєводства, призвели до політичної кризи у Речі Посполитій 1648–1667 років, що набула форм української національно-визвольної війни та московської експансії на землі ВКЛ [12]. Як бачимо, образ Речі Посполитої як федерації Двох народів (королівства Польського і ВКЛ) і такий праобраз спільного європейського дому ранньомодерної доби, що представлений в сучасній польській історіографії, не одержав підтримки зі сторони литовських істориків. Водночас спільні концептуальні підходи в оцінці ВКЛ як Литовсько-Руської держави дозволили сучасним представникам української і литовської історіографії реалізувати цікавий науковий проект у рамках регіональної історії Європи: «Україна: литовська доба. 1320–1569» (2008).

Учасники цього проекту представили Велике князівство Литовське як державу, що не тільки успадкувала киево-руську політичну і культурну спадщину, а й розвинула її у добу раннього модерну, співтворцями і нащадками якої є литовці, русини (давні білоруси й українці), поляки та євреї [13].

До полеміки щодо соціокультурної спадщини Речі Посполитої в європейській історії та історії українського народу долучився й канадський дослідник польського походження А. Сулима Камінський. У роботі «Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура» (2011) він поділяє основні концептуальні засади люблінської версії історії Центрально-Східної Європи, де постає образ ранньомодерної держави Речі Посполитої як федеративної багатонаціональної держави парламентського типу; держави, яка в часи Люблінського сейму 1569 року на договірних засадах прийняла до складу королівства Польського більшість

українських земель, забезпечивши їм збереження культурно-національної автономії, долучивши до участі в регіональному та центральному врядуванні у рамках сеймової системи; підтримавши своїх польських колег у ревізії усталеного історіографічного концепту Речі Посполитої (1505–1595) як уособлення виключно польської моделі соціокультурного й політичного розвитку, а трактуючи її як політичну спадщину багатьох народів, А. Камінський не схильний ідеалізувати останню. Так, високо оцінюючи шляхетську республіку з її парламентаризмом і конституційними засадами владарювання, вказує на існування у неї практики універсалізації державного управління, що викликало невдоволення еліт ВКЛ і України. Тому він, підтримуючи ідею Речі Посполитої як уособлення країни, що запровадила у XVI–XVIII ст. на теренах ЦСЄ проект парламентської шляхетської республіки, підтримує пропозиції Н. Дейвіса та П. Вандича щодо переосмислення її регіональної політики. Згаданий автор визнає наявність негативних моментів у політиці королівства Польського щодо своїх українських воєводств (у конфесійній політиці, вирішенні козацької проблеми). Які, на його думку, зрештою і призвели до політичної кризи у Речі Посполитій 1648 року, що набрала драматичних рис збройного козацького повстання. Однак, поза його увагою не залишається позитивний вплив парламентської річпосполитської політичної системи на політичну культуру народів (литовського, білоруського і українського), які були її співтворцями [14].

Ця теза отримала найбільш повну аргументацію у роботі польського дослідника Г. Літвіна «З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648)» (2014), який поділяє думку литовських і українських колег про необхідність переоцінки польсько-українських відносин у часи Речі Посполитої. Ним визнається, що руська традиція існувала в межах українських воєводств Польської Корони і базувалася на їхньому автономному статусі, отриманому в результаті такої собі суспільної угоди у вигляді обласних привілеїв 1569 року. Позитивної оцінки з його боку отримує той факт, що останнім часом польські та українські історики зійшлися на думці, що ця інкорпорація була своєрідним контрактом [15].

Причину невдачі польської політики в Україні упродовж кінця XVI–середини XVII ст. він вбачає у непродуманій економічній політиці в цьому регіоні (формування великих латифундій з фільварковим господарством з панщинною системою і кріпацтвом). А також у хибному підході до розв'язання козацької проблеми, що й призвело до конфлікту Речі Посполитої з козацько-селянською Україною [16].

До конструювання образу історії України на основі поліетнічного підходу долучився і німецький дослідник А. Каппелер у роботі «Мала історія України» (2007) [17]. За його оцінками, найважливішою єдиною ланкою середньовічної і ранньомодерної доби української історії було Галицько-Волинське князівство, яке підтримувало тісні політичні, торговельні та культурні взаємини з країнами Центральної Європи. Тому цю «західну периферію Русі, що у XIV ст., що увійшла до Польського королівства як князівство

Руське», вважає «органічною частиною центрально-європейського регіону». Водночас автор «Малої історії України» не схильний до ідеалізації соціокультурної та політичної спадщини Речі Посполитої в історії ранньомодерної України. Так, він звертає увагу, що вже у XV ст. (1434 р.) розпочалася інтеграція Галичини у Польське королівство, як в адміністративному, так і правовому сенсі, що зрештою і призвело до колонізації її еліти. У той час як політика Великого князівства Литовського щодо своїх руських провінцій (білоруських і українських) упродовж XIV–середини XVI ст. полягала в інтеграції киево-руської соціокультурної спадщини. Автор вважає, що, гарантуючи Русі політичну автономію, ВКЛ забезпечило собі внутрішню стабільність, що й стало запорукою домінування цієї багатонаціональної держави у Східній Європі [18].

Як і литовські історики, А. Каппелер вбачає у польській експансії загрозу для незалежності ВКЛ, край якій поклала Люблінська унія й утворення Речі Посполитої (1569) з політичним домінуванням королівства Польського.

Німецький історик поділяє точку зору українських колег, що привабливість шляхетського стану з його «золотими вольностями та правами», як і польської культури призвели до того, що на початку XVII ст. більшість української шляхти розчинилася серед католицької, яка власне сформувала політичну націю королівства. Однак, констатує, що частина полонізованої шляхти все таки зберегла подвійну ідентичність і руський регіональний патріотизм. Він звертається до історії образу України як «житниці Європи», констатуючи, що родючість ґрунтів та міжнародна кон'юнктура на ринку зерна в Західній Європі дозволили їй вже у XV ст. стати країною-експортером зерна, однак, це спричинило «деградацію особисто вільного українського селянства до рівня кріпаків» [19].

А. Каппелер активно долучився до розробки наукового проекту України як країни на Великому європейському і євразійському кордоні, започаткуванням в історіографії компаративного підходу у дослідження козацтва як феномену згаданого порубіжжя. Так, у «Малій історії України» він порівнює її козацький міф з міфом про Дикий американський Захід і гайдуків «як шляхетних грабіжників» балканської частини згаданого Кордону. Констатуючи подібність цих порубіжних військових спільнот в соціальному плані, німецький автор виокремлює українських козаків з огляду на провідну роль в суспільно-політичному житті українського соціуму ранньомодерної доби та їхній внесок у розвиток української національної ідентичності. При цьому він не схильний трактувати Запорозьку Січ, як вітчизняні історики, «демократичною козацькою республікою». За його спостереженнями, утворена у XVI ст. Запорозька Січ була організацією дніпровських козаків зі своєрідною сумішшю централізованої військової дисципліни і доволі суровими методами підкорення меншості більшості та елементами демократичною устрою [20].

Як зазначає український історик С. Плохій, а нині директор Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету (США), саме А. Каппелер заохотив його до теми порівняльного аналізу історії

козацтва як спільноти Великого європейського кордону [21]. А нині більшість сучасних вітчизняних істориків (В. Брехуненко, Т. Чухліб, С. Леп'явко) не тільки визнають соціальний феномен українського козацтва як породження відкритого Степового Кордону між осілим землеробським населенням Східної Європи та кочовиками євразійських степів, а й розвинули у своїх дослідженнях ряд важливих тем цієї багатопланової теми [22]. У результаті наукової співпраці західних дослідників історії козацтва та вітчизняних стало можливим порушити тему не тільки місця, а й ролі України в історії ЦСЄ. Пошуки аргументів на користь ранньомодерного соціокультурного і політичного розвитку українського соціуму у європейському контексті та усвідомлення феномену українського козацтва дозволило створити образ України як специфічного регіону Центрально-Східної Європи – такого собі мультикультурного порубіжжя. І це стало підставою для концепту транснаціонального підходу до написання гранд-нарративу історії України [23]. У контексті дискусії у вітчизняній історіографії стосовно концептуальних засад у написанні українського гранд – нарративу С. Плохій пропонує погляд на Україну як цивілізаційний і культурний кордон – тобто водночас як роздільну лінію та місток між Центральною та Східною Європою. Такий підхід, який успішно застосовували до історій інших країн Центральної та Східної Європи: Польщі та Угорщини і в цю парадигму цілком вписується Україна, зважаючи на її розташування на перехресті не лише Східної та Центральної Європи, а й Східної Європи та Балкан, Середземномор'я та Євразійських степів [24]. Нещодавно опублікована його монографія «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» (2015 – англ.) (2016 – укр.) є прикладом транснаціональної історії України, за яким Україна постає як частина Європейського Кордону між землеробською і кочовою цивілізаціями. Основний мотив роботи С. Плохій вбачає у тому, що «Європа є важливою частиною української історії, так само як і Україна – європейської» [25]. Згаданий автор підкреслює, що Україна на краю Євразійського Степу протягом багатьох століть була брамою Європи, допомагаючи зупинити іноземні навали зі Сходу і Заходу, водночас як міст, сприяючи обміну людьми, товарами чи ідеями. Українська територія, що упродовж всієї історії була місцем зустрічі різних імперій, що обумовило формування особливої прикордонної ідентичності. Так, вторгнення монголів поставило руську еліту перед вибором між Сходом, представленими як кочівниками Степу, так і візантійським християнством, і Заходом, який уособлювали центральноєвропейські правителі. Уперше опинившись на головній лінії європейського політичного розколу, киево-руські еліти на території України почали політичне і культурне балансування, що продовжило їхню незалежність від Сходу і Заходу на одне століття [26].

Автор виходить із того, що сучасна Україна є результатом взаємодії двох рухомих кордонів: один – між євразійськими степами та східноєвропейським лісостепом, інший – між східним та західним християнством.

Так, він звертає увагу, що Київська і Волинські землі в часи ВКЛ були районами існування напівзалежних князівств і фактично були периферією ВКЛ, оскільки ще з Київської Русі кордон із кочовим Степом проходив цими землями. В умовах експансії нових кочівників – кримських татар (XV–XVII ст.) вони зберегла свою традиційну роль прикордонних воеводств – «Литовської України», що сприймалася як степова брама (ворота) ВКЛ, де проживали різні категорії служилих людей, включно з козацтвом, які виконували роль прикордонної варті [27].

На його переконання, про історію України неможливо розповідати, не згадуючи історії її окремих регіонів, культурний та соціальний простір яких був неоднорідний, а тому він здійснив порівняльний аналіз їхнього розвитку. Так, інтеграція Галичини і Західного Поділля до Польського королівства забезпечила їм польську модель шляхетської демократії, а також німецької моделі міського самоврядування, італійської освіти епохи Відродження. С. Плохій поділяє думку істориків, що цьому західному регіону Русі занадто дорого вона обійшлася: економічними збитками та втратою політичного домінування у місцевій політиці. У той час як Велике князівство Литовське запропонувало у XIV ст. іншу модель інкорпорації українських земель до свого складу: вона була більш сприятливою для збереження політичного впливу, соціального статусу та культурних традицій місцевих еліт, ніж польська [28]. На його думку, Люблінська унія 1569 року мала негативні наслідки як для ВКЛ, так і для колишніх її руських земель, оскільки вони втратили свій державний суверенітет, а утворена нова держава Річ Посполита була скоріше «квазіфедерацією», де домінувало географічно розширене і політично зміцнене Польське королівство. Руські провінції у Польщі отримали тільки культурно-національну автономію, однак вони її використали для створення нового політичного простору для православних княжих еліт. Саме останні, наголошує С. Плохій, в особі роду Острозьких, що виводили своє походження від Данила Галицького, створили потужний культурно-освітній центр в Галицькій і Подніпровській Русі, відродили киево-руську православну традицію і державницьку – «Україну» як новий соціокультурний і політичний проект [29].

Утворення козацтва та його протидія татарським набігам в українські землі упродовж другої половини XV–XVII ст. сприяло подальшому заселенню Степу, де склався фермерський тип господарства селян і козаків, що становив реальну загрозу феодално – кріпосницькій економіці Речі Посполитої [30]. С. Плохій кваліфікує Визвольну XVII ст. як «Велике повстання», що змінило політичну мапу всього регіону, а тому може кваліфікуватися як революція, в результаті якої виникла козацька держава, що має всі підстави розглядатися підґрунтям сучасної України. Водночас він звертає увагу, що ця козацька держава запровадила адміністративну систему, що базувалася на їх прикордонному досвіді, в якому поєднувалися козацький тип соціальної та військової організації, який склався під впливом військово-адміністративної моделі Османської імперії (поділ на полки і сотні та поєднання військової, адміністративної і судової вла-

ди в одних руках). Більше, того автор звертає увагу, що відзначений вплив східних традицій простежується і в козацькій політиці і дипломатії, оскільки союз із Кримом «природно скерував погляди Б. Хмельницького у бік геополітичних просторів Османської імперії», який у боротьбі за незалежність від Речі Посполитої був готовий вже у 1651 році визнати протекторат султана [31]. Так, козаки під впливом цієї османської традиції міждержавних васальних відносин з Кримським ханством, Молдовою і Волощиною вважали і договір, укладений у 1654 році з Московією, протекцією на умовах відданості та військової служби, якого мали дотриматися дві сторони.

Зазначимо, що новаторська праця С. Плохія «Брама Європи» як спроба не тільки інтегрувати історію України до європейської, а й визначити її місце у світовій історії, отримала позитивні оцінки як в Україні, так і за кордоном. Так, вона перекладена німецькою, турецькою, російською, готуються переклади польською, китайською і румунською. Відрадно, що у 2017 році її автор отримав Шевченківську премію.

Таким чином, міжнародний проект інтегрованої історії країн Центрально-Східної Європи засвідчує успішність спроби координації зусиль представників національних історичних шкіл у розробці новітньої регіональної концепції європейської історії. Окрім згаданих робіт з історії країн ЦСЄ, що вийшли в рамках наукового проекту під опікою Люблінського інституту ЦСЄ, з'явилися і інші дослідження з цієї тематики, зокрема представників західних славістів. У сучасній історіографії простежуються тенденція кри-

тичного оцінювання новітнього прочитання політичної історії Речі Посполитої (1569–1795) з огляду не тільки на історіографічну реабілітацію останньої, а й ідеалізацію її громадянської культури як взірця європейської демократії. Причому це властиво не тільки українським історикам, а й представникам зарубіжної славістики (П. Вандичу, Н. Дейвісу, А. Каппелеру, А. Камінському, С. Плохію), що визнають Річ Посполиту федеративною державою, яка мала водночас і багато регіонів з автономним статусом, включно з українськими воєводствами. Однак автори не схильні до ідеалізації політики центральних владних структур щодо окремих регіонів Речі Посполитої і визнають факт політичного протистояння між елітами польськими й литовськими. Згадані дослідники вдаються до конструювання нового образу історії України раннього модерну, кваліфікуючи її органічною частиною ЦСЄ, оскільки українці визнаються ними співтворцями таких центрально-європейських держав як ВКЛ та Річ Посполита. За їхніми оцінками, власний вихід на міжнародну арену Україна як країна на Великому європейському Кордоні між землеробською і кочівницькою цивілізаціями, здійснила в кінці XVI ст. І таким масштабним соціальним і політичним конфліктом між коронною владою й українськими воєводствами кваліфікується козацьке повстання 1648 року. Причину революції у ЦСЄ XVII ст. вони вбачають у протистоянні старої кріпосницької системи та нової фермерської моделі господарювання, яку захищали козаки, і за якою було майбутнє Європи.

Список використаних джерел

1. Шевченко Н. В. «Ягеллонська спадщина» у світлі сучасних українських історичних студій / Н. В. Шевченко // Історичний архів. – 2008. – Випуск 1. – С. 29 – 39; Шевченко Н. В. Сучасний проект історії Центрально – Східної Європи в історіографії : результати та проблеми / Н. В. Шевченко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 100. – Випуск 87. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 123–130.
2. Касьянов Г. В. Національні історії та сучасна історіографія : виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Г. В. Касьянов, О. П. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 4 – 24; Образ Іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 15 – 16 грудня 2005 року) / НАН України, Ін – т історії України; упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К., 2008. – 264 с.; Потульніцький В. А. Щодо дослідження пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової / В. А. Потульніцький // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 4–21.
3. Колесник І. Український гранд-нарратив : ретроспективи і перспективи / І. Колесник // Ейдос. – 2008. – Випуск 3. – Ч. 1. – С. 153–178; Касьянов Г. Сучасний стан української історіографії : методологія та інституційні проекти / Г. Касьянов. – К. : Генеза, 2004. – 107 с.; Галушко К. У пошуках common sense : до дискусії з приводу національного гранд – нарративу / К. Галушко // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 4–23; Бетлій О. Перевинайдення Східної Європи / О. Бетлій // Критика – 2007. – № 7–8. – С. 5–9; Шевченко Н. В. Вхідження чи повернення до Європи? (Україна у пошуках своєї європейської ідентичності) / Н. В. Шевченко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 102. – Випуск 89. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2010. – С. 12–18.
4. Менджецький В. Мова діалогу між польськими та українськими істориками на зламі ХХ–ХХІ століть / В. Менджецький // Україна модерна. – 2010. – Випуск 16. – С. 5–24; Сосновська Д. Історія як сумнів / Д. Сосновська // Критика. – 2006. – Ч. 9. – С. 18–21; Шацький Є. Дискусія про Польщу, поляків і польськість / Є. Шацький // Критика. – 2004. – № 10. – С. 21;
5. Зашкільняк Л. Канонічна історія стереотипного сусіда / Л. Зашкільняк // Критика. – 2006. – № 3. – С. 11–14; Портнов А. Винаходячи Річ Посполиту / А. Портнов // Критика. – 2006. – № 9 – С. 20–25.
6. Норман Дейвіс. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс. – К., 2008. – С. 11.
7. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально – Східної історії від середньовіччя і до сьогодення / П. Вандич. – К. : Критика, 2004. – С. 100–103.
8. Норман Дейвіс. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс. – К., 2008. – С. 199, 319–320.
9. Там само. – С. 199–200.
10. Міжнародна наукова конференція «Велике князівство Литовське і його традиція : долі національних нарративів» // Український історичний журнал. – 2009. – № 9. – С. 30–32; II Міжнародна конференція «Україна і Велике князівство

- Литовське в XIV – XVIII ст. : політичні, економічні, міжнародні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 226–227.
11. Гудавичюс Э. История Литвы. С древнейших времен и до конца 1569 г. / Э. Гудавичюс. – Т. 1. – М. : Фонд имени И. Д. Сытина. Valtrus, 2005. – С. 434, 442.
 12. Там само. – С. 445.
 13. Україна : литовська доба. 1320 – 1569 / О. Русіна, І. Сварник, А. Войтович та ін. – К. : Балтія – Друк, 2008. – 176 с. ; Шевченко Н. В. 200 км. історичної спадщини / Н. В. Шевченко // Наукові праці : Науково – методичний журнал. – Т. 274. – Випуск 262. Історичні науки. – Миколаїв : Вид – во ЧДУ ім. П. Могили, 2016. – С. 80–84.
 14. Анджей Сулима Камінський. Історія Речі Посполитої багатьох народів. 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Сулима Камінський. – К, 2011. – С. 55–66; 84–90.
 15. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569 – 1648) / Г. Літвін. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 415–418.
 16. Там само. – С. 108–109.
 17. Каппелер А. Мала історія України / А. Каппелер. – К. : К. І. С., 2007. – С. 260.
 18. Там само. – С. 39–41.
 19. Там само. – С. 43–45.
 20. Там само. – С. 49–50.
 21. Плохій С. Козакознавство без кордонів : нотатки про користь порівняльного аналізу / С. Плохій // Український гуманітарний огляд. – Випуск 10. – К. : Критика, 2004. – С. 63–85.
 22. Леп'явко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба» в останній третині XVI ст.) / С. Леп'явко // Україна в Центрально – Східній Європі. Студії з історії IX–XVIII ст. – К., 2000. – С. 143–156; Брехуненко В. Козаки на Степовому Кордоні Європи. Типологія козацьких спільнот XVI – середини XVII ст. / В. Брехуненко. – К., 2011. – С. 338–340.
 23. Andreas Kappeler. From an Ethnonational to a Multiethnic to Transnational Ukrainian History // A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recept Ukrainian Historiography. Edited by Kasianov and Philipp Ther. Published in 2009, CEU Press, Budapest-New York. – S. 51–81; Philipp Ther. The Transnational Paradigm of Historiography and its Potential for Ukrainian History // A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recept Ukrainian Historiograph. Edited by Kasianov and Philipp Ther. Published in 2009, CEU Press, Budapest-New York. – S. 81–117.
 24. Плохій С. Якої історії потребує сучасна Україна / С. Плохій // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 4–12.
 20. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / С. Плохій. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – С. 23–26.
 25. Там само. – С. 92.
 26. Там само. – С. 24, 89, 99, 104.
 27. Там само. – С. 95.
 28. Там само. – С. 107–110.
 29. Там само. – С. 113–117.
 30. Там само. – С. 106, 141, 145–147, 152.

Н. В. Шевченко,

канд. іст. наук, доцент кафедри історії,

Черноморського університета імені Петра Могили, г. Николаев, Україна

УКРАИНА РАННЕМОДЕРНАЯ В ИСТОРИИ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ (СОВРЕМЕННАЯ ЗАРУБЕЖНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ)

Статья посвящена анализу достижений и проблем современной зарубежной историографии в реализации международного научного проекта Института Центрально-Восточной Европы. В частности, важность для концепции Центрально-Восточной Европы Галицко-Волынского государства, Великого княжества Литовского и Речи Посполитой как олицетворение общей социокультурной и политической наследия польского, белорусского, литовского, украинского народов и в переосмыслении базовых ценностей европейского вектора украинской истории, сформировавшиеся в эпоху раннего модерна.

Ключевые слова: *концепция ЦВЕ; Великое княжество Литовское; Речь Посполитая; украинские земли в составе ВКЛ и Речи Посполитой; западная историография о европейском векторе истории Украины в эпоху раннего модерна.*

N. Shevchenko,

Phd in Historical sciences, Professor of the Department of History,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

EARLY MODERN UKRAINE IN HISTORY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE (CONTEMPORARY NON-UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY)

The objective of the paper is to analyze the works of contemporary western researchers of the Ukrainian history of the early modern period and to define the part of the country in history of Central and Eastern Europe. The problem is important for producing a new Ukrainian historical narrative, which is aimed both at understanding peculiarities of the country's social, cultural and political development and for integrating Ukraine into the European history.

The International project of integrated history of the countries of Central and Eastern Europe is an evidence of successful coordination of efforts of representatives of different national historical schools in developing a new regional narrative of the European history. The researchers emphasize the part of the Great Lithuanian Principality and Rzeczpospolita in historiography of

Central and Eastern Europe as multinational states, which provided all necessary conditions for creating classical European political culture and fruitful development of Lithuanian, Ukrainian and Polish cultures. At the same time, in the contemporary historiography one can find critical reevaluation of the most recent narrative of the political history of Rzeczpospolita (1569–1795) as a model of the European democracy, civic culture and friendship of nations and cultures in Central and Eastern Europe. The Lithuanian and European participants of the international project of history of Central and Eastern Europe recognize positive features of the social and political system of Rzeczpospolita as a federal state (constitutional and parliamentary systems) but they do not idealize the part of political legacy of Rzeczpospolita in the history of the Great Lithuanian Principality and Ukraine.

Western scholars of the Slavic Studies (P. Vandyck, N. Daveis, A. Kaminski, A. Kappeler, S. Ploky, G. Litvin) stress that Rzeczpospolita as a federative state, which consisted of many regions with status of autonomies, faced problems with its regional policy and had to solve political conflicts among Polish, Lithuanian and Polish elites. The researchers tried to construct a new image of history of Ukraine of the early modern period and suggested considering it as an integral part of Central and European states, such as the Great Lithuanian Principality and Rzeczpospolita. At the same time, the researchers look upon Ukraine as a region with its peculiarities – it is a civilizational and cultural frontier of Europe, which produced its own frontier liminal identity (S. Ploky The Gates of Europe. A History of Ukraine (2015). Ukraine was a demarcation line, a border (Gateway, which protected Europe against invasions from East and West) and a bridge of exchange of people, commodities and ideas due to its geopolitical location on the crossroad of not only between Central and Eastern Europe but also between Central Europe and the Balkans and the Mediterranean area and the steppes of Eurasia. In the opinion of the above-mentioned scholars, Ukraine began to play an important part in the international arena of Europe at the end of the XVI century. It happened as a result of the involvement of the Cossacks into the anti-Ottoman coalition of Christian states and the powerful Cossack's rebellion of 1648, which had features of the European revolution of the XVII century.

Key words: regional narrative of Central and Eastern Europe; the Great Lithuanian Principality; Rzeczpospolita; Ukrainian lands within the Great Lithuanian Principality and Rzeczpospolita; western historiography about the European dimension of history of Ukraine; concept of Ukraine as a Gates of Europe.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

РОЗДІЛ 4.

КРАЄЗНАВСТВО, МЕТОДИКА

САКРАЛЬНА ІСТОРІЯ – НАУКА ПРО ДУХОВНІСТЬ

Сакральна історія – це система історичних знань, що формує духовні цінності, спираючись на міфологію, містику, езотерику, географію та символізм. Методологічними підставами змісту дисципліни є цивілізаційний, культурологічний та міфологічний підходи. Базою вивчення історичних фактів є принципи історизму та альтернативності. Зазначені принципи дають можливість розглянути сакральну історію в контексті все-світньо-історичних процесів, вплітаючи у реальні події міфи і легенди, свідчення очевидців, гіпотези і містичні одкровення. Це дає можливість зрозуміти навколишній світ у всій його багатомірності. Сакральна історія посідає одне з провідних місць серед трансляторів базових духовних цінностей. Опанування ним формує системо-утворювальну основу історичних знань.

Ключові слова: сакральна історія; методологія; історизм; цивілізація.

Нині спостерігається зростання наукового інтересу до сакрального в Україні. Паралельно існують спроби з відновлення значущості, повноцінного функціонування самого сакрального виміру в сучасному українському суспільстві.

Україна переживає не просте відродження духовної культури, за якого сакралізація тісно переплелася з десакралізацією. Священне та мирське пронизують сфери один одного. І важливу роль у цьому процесі відіграють категорії простору та часу. Феномен сакральності цих категорій походить із розуміння сакрального взагалі.

Мета нашої статті: дослідити сутність поняття сакральності та визначити роль сакральної історії як науки, що вивчає духовні цінності.

Сакральна історія – це система історичних знань, що формує духовні цінності, спираючись на міфологію, містику, езотерику, географію та символізм.

«Сакральне – сама широчінь» (за визначенням М. Еліаде), що свідчить про важливість цього поняття для людської культури. Сакральне «є сильним і могутнім, тому що воно реальне; воно діяльне, тривале... Священне розкривається у багатьох модальностях і на різних рівнях» [1, с. 148].

Як зазначає М. Еліаде, сакральне належить до числа найважливіших морфологічних зразків, «патернів» релігійної свідомості. Методологічно такий підхід розвивав ідеї Е. Дюркгейма і Р. Отто, які визначили фундаментальну роль категорії сакрального. Соціологічне тлумачення сакрального, запропоноване Е. Дюркгеймом, не залишило помітного сліду в концепції М. Еліаде. У теоретичному плані М. Еліаде виявилася набагато ближчою феноменологія Р. Отто [2].

Р. Отто охарактеризував особливе почуття іншого за допомогою неологізму, що походить від латинсько-

го «numen» – дух, що населяє священний гай, – перетворивши його в слово «нумінозний». Р. Отто звернувся до вивчення об'єкта «нумінозного досвіду» через «mysterium tremendum et fascinans», підкреслюючи його двоїстість. Вивівши сакральне апріорною категорією, Р. Отто тим самим, визнав принциповий момент в розумінні релігії й релігійності – чіткий антиредукціонізм і виражений антипсихологізм. Р. Отто писав: «Будь-яка релігія, що бажає бути чимось більшим, ніж просто вірою в традицію і в авторитет, яка виходить з переконання, з внутрішньої особистісної позиції... мають виходити з притаманного їй способу пізнання істини й передбачати принципи пізнання, згідно яким вона здатна саму себе визнавати істинною. Такі принципи мають бути апріорними – їх не дають ані досвід, ані «історія» [3, с. 257].

Однак, у своєму тлумаченні святого М. Еліаде далеко зайшов за межі кордонів, окреслених Р. Отто. М. Еліаде декларував, що ним обрано інший шлях вивчення святого: «... Ми прагнули представити феномен священного у всій його складності, а не тільки в ірраціональному аспекті. Нас цікавить не співвідношення раціональних та ірраціональних елементів у релігії, а священне у всій його повноті». «Святе» як онтологічний термін, стверджує А. Барбоса да Сільва, з'являється в роботах М. Еліаде тоді, коли він використовує це поняття в сенсі «Граничної Реальності», «Підстави», «Буття», «Життя», «Космічної Сили», «космічного ритму», «Трансцендентного», «Космосу як Цілого», «Бога», «Брахмана». У цьому сенсі термін «святе» належить до «онтологічно-об'єктивної реальності». Власне, саме перерахування «імен» святого переконує, що категорія святості М. Еліаде стоїть поза будь-якими конфесійними уявленнями. Для М. Еліаде «священне – це реальне в його досконалос-

ті, це одночасно і могутність, і дієвість, і джерело життя, і родючість». Святе у філософії М. Еліаде тожне абсолютній реальності [2].

Предмети, які виявляють інобуття, стають сакральними. «Виявляючи священне, який-небудь предмет перетворюється на щось інше, не перестаючи при цьому бути самим собою, тобто продовжуючи залишатися об'єктом навколишнього космічного простору. Священний камінь залишається каменем; зовні (точніше, з мирської точки зору) він нічим не відрізняється від інших каменів. Зате для тих, для кого в цьому камені проявляється священне, навпаки, його безпосередня, дана у відчуттях реальність, перетворюється в реальність надприродну». Фіксація відмінності сакрального і профанного – початковий ступінь розвитку релігійної свідомості. Розвиваючи уявлення про сакральне, людина, з усвідомленням цього поняття, перебудовує своє існування, виокремлюючи з мирського способу життя – сакральний, що для М. Еліаде є рівнозначним релігійному способу життя: «Священне і мирське – це два образи буття в світі, дві ситуації існування, прийняті людиною в ході історії» [2].

Якщо життя в світі для архаїчної людини мала релігійний зміст, то це результат специфічного відчуття того, що можна було б назвати «сакральним простором». Дійсно, для релігійної людини простір не є однорідним; деякі його частини якісно відрізняються від інших. Є сакральне (важливе і значне), а є інші простори, які не є сакральними і тому не мають певної структури, форми або значення. Релігійне відчуття неоднорідності простору є початковим почуттям, що порівнюється з почуттям відкриття світу. Коли божественне проявляється будь-яким чином, виникає не тільки прорив в однорідності простору, але при цьому також відбувається прояв абсолютної реальності, яка протистоїть нереальності безмежного навколишнього простору. Це прояв божественного і «створює» світ. В однорідному і нескінченному просторі, в якому не може бути жодної точки відліку, а, отже, і не можна встановити ніякої орієнтації. Божественний прояв на конкретному місці стає фіксованою точкою або центром [4, с. 42–43].

Ніщо не може розпочатися і ніщо не може виконатися без попередньої орієнтації, а будь-яка орієнтація припускає наявність фіксованої точки. З цієї причини, релігійна людина завжди прагне влаштувати місце свого проживання в «центрі світу». Щоб жити в цьому світі, його потрібно заснувати, а жоден світ не може народитися в хаосі однорідності і відносності звичайного простору. Відкриття або уявне представлення фіксованої точки – центру – рівносильне створенню світу. Ритуальна орієнтація і створення сакрального простору має космогонічний сенс, бо ритуал, за допомогою якого людина «створює» сакральний простір, буде мати силу в тій мірі, в якій він відтворює дії богів [4, с. 43].

Як вказував П. Труссон, сакральне перевершує релігійне вже тим, що весь акт людського життя сам по собі є сакральною цінністю. Отже, початкове розуміння божественного в індоєвропейському світі розглядало сакральне як трансцендентне по відношенню до людських умов, але не до космосу. Це істотна від-

мінність, яка за своєю суттю розходиться з релігійним баченням Святого Письма, де Бог стоїть поза світом як творець останнього. Тут же, навпаки, божественне – не атрибут Бога, а те, на чому ґрунтується існування богів [5].

Таким чином, звичайне тлумачення релігії як зв'язку між людиною і Богом, повинно поступитися місцем більш складним відносинам між людиною і божественним, єдиним або множинним, а також – сакральним. У цій концепції час, простір і сакральні місця змішані і внутрішньо пов'язані між собою.

Ф. Ніцше зрозумів цю концепцію і сформулював її в понятті Вічного Повернення. Повернення подібного, але не ідентичного, повернення суті, але не форми: йдеться про постійне зіткнення з таїнством, на яку людина динамічним і новим чином дає щоразу все більш обширну відповідь. На протигагу лінійній концепції еволюції – духовній чи матеріальній [5].

Як зазначив Л. Леві-Брюль, сакральне – за суттю своєю є співвідносним. Воно пов'язує небо і землю, людей і богів, видиме і невидиме, природне і надприродне в просторі присутності, яке перевершує, але не знищує те, що їх розділяє. Таким чином, сакральне – це саме той посередник, який об'єднує крайності і з'єднує протилежності [6].

Символічні структури сакрального, самі переживання сакрального виявляються марними, якщо людина не володіє певними структурами інтелекту і уяви для того, щоб їх зрозуміти:

- по-перше, вони дозволяють людині сприйняти, вловити прояв сакрального;
- по-друге, сприйняття дає розуміння, оскільки наповнює сенсом ці переживання;
- по-третє, дозволяє передавати, повідомляти свої переживання за допомогою традиційних структур, обрядів і міфів [5].

Досвід сакрального викликає не лише інтелектуальне занепокоєння, але і є переживанням з ігрової точки зору, що втілене відчутним і метафоричним чином, подібним до сприйняття сценічної постановки або театрального видовища. Тому, просторово-часові орієнтири, дозволяючи узгодити людське існування в суспільстві відповідно до його потреб в їжі і безпеці, виявляються єдиним цілим у сакральній історії.

Сакральний час, як і сакральний простір, протистоять буденності. Весь сакральний простір символічно уособлюється як «центр світу», що організовує простір і наділяє його змістом. Центр простору, таким чином, зливається з місцем споконвічних одкровень, що лежать в основі суспільства. Оскільки ці сакральні місця є центром зустрічі космічних сил, вертикально вісью світу, осередком, місцем прояву божественного, легко зрозуміти, що для різних народів і тим більше для різних культур, ці місця (і пов'язані з ними міфічні часи) різні [7]. Усвідомлення і сприйняття людиною сакральності простору формується культурною спадщиною предків, яка на території України була, на жаль, фактично втрачена.

Звернення до першооснов – не просте повернення до минулого – це пошуки того, що знаходиться поза часом, поза наявною реальністю. За допомогою обрядового дійства людина знову стверджується в собі;

вона повертається до джерела для нового починання. Простір, який до цього часу був звичайним, буденним, отримує значно вищий, сакральний статус. Поняття сакрального простору передбачає ідею зміни певної території, надання їй особливого змісту, інакше – відділення її від навколишнього буденного простору. Таке місце стає невичерпним джерелом енергії, дає можливість кожному, кому вдається до нього проникнути, скористатися цією силою та приєднатися до сакральності. А головною складовою частиною сакральності завжди була духовність.

Нове прочитання досвіду минулого визначає давню культуру здатною до більш гармонійного співіснування з навколишнім світом, опис якого постає набагато складнішим і незбагненнішим за домінуючу картину світу початку ХХІ ст. Така культура має назву архаїчної або ж традиційної, а її сутнісною ознакою, або ж вищим надбанням, називають – «сакральне» («священне»). Саме те, що характеризує традиційну культуру, – невластиве культурі сучасній, воно нею втрачене. У зв'язку з цим, людство або пережило більшість катастроф ХХ ст., або постало перед новими. Ось чому дослідження духовної «сакральної» спадщини набуває надзвичайно важливого значення для повернення гармонійності світу.

Сакральна історія посідає одне з провідних місць серед трансляторів базових духовних цінностей. Опанування ним формує системоутворювальну основу історичних знань.

У процесі життєдіяльності сучасної цивілізації विकристалізувалися два способи перебування людини у світі – сакральний і світський. Сакральний спосіб життя передбачає ставлення людини, суспільства до навколишнього світу як до духовної цінності. Таке сприйняття світу характеризується духовним підходом до простору, часу, власного житла, окремих елементів простору і, по суті, є освяченням самого життя, всіх життєвих функцій. Світський спосіб життя трактує життєдіяльність як сукупність фізіологічних актів, тобто актів, позбавлених духовної значущості й зведених до власне людських дій.

Предметом сакральної історії є розгляд історії як науки, що формує духовні цінності на емоційно-психологічному рівні з характерним акцентом на міфологізацію, мову символів, ціннісній фабулі, певній спресованості матеріалу.

Методологічними підставами змісту курсу є цивілізаційний, містичний та міфологічний підходи. Принципами вивчення історичних фактів є принцип історизму та альтернативності.

Тема дослідження сакральної історії поєднує в собі кілька підходів і принципів сприйняття світу:

– Принцип історизму передбачає реалізацію прагнень дослідника через усвідомлення сутності періоду, що вивчається, показ процесів подій з погляду сучасників, а також їхню оцінку з точки зору законів і традицій того часу;

– Принцип альтернативності визначається через сукупність трьох синтетичних самовідтворюваних процесів: невизначеності майбутнього, біфуркації, дискретності простору-часу [8];

– Цивілізаційний підхід зорієнтований на сприйнятті історичного розвитку як багатомірного поліцентричного процесу в рамках єдиної людської цивілізації, враховує широке коло факторів, які впливають на світовий історичний процес, спростовує існування «розвитку людства» в розумінні просування від простого до більш складного;

– Міфологічний підхід базується на легендах і переказах навколишнього світу. Міф не має на увазі, що історія є хибною або істинною, він звертається до духовного, психологічного або символічного поняття реальності, не претендуючи на затвердження людини у вічності, на порятунк особистості. Людині з найдавніших часів доводилося осмислювати навколишній світ. Свідомість, ще не скута законами традицій, відображала світ так, як вона його бачила, створюючи міфи. Сутність міфологічного підходу найкраще відображає Р. Грейвс: «У міфах з усією достовірністю відображені релігійні обряди і події сивої давнини, на них можна покласти як на історичні свідчення, необхідно лише зрозуміти їхню мову і зробити поправку на можливі помилки при переписуванні, невірні тлумачення забутих обрядів і довільні зміни, внесені з моральних і політичних міркувань» [9, с. 14];

– Містичний підхід зображує явища і релігійні практики, спрямовані на зв'язок із потойбічним світом і надприродними силами. Це особливий спосіб розуміння і сприйняття світу, заснований на емоціях, інтуїції та ірраціоналізмі [10, с. 138–139].

Таким чином, зазначені принципи і підходи дають можливість розглянути сакральну історію в контексті всесвітньо-історичних процесів, вплітаючи у реальні події міфи і легенди, свідчення очевидців, гіпотези і містичні одкровення. Це дасть можливість не тільки вивчити сакральну історію, але і зрозуміти навколишній світ у всій його багатомірності для досягнення необхідної гармонії.

Список використаних джерел

1. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии / М. Элиаде. – М. : REFL-book; К. : Ваклер, 1996. – 288 с.
2. Забияко А. Сакральное как категория феноменологии религии М. Элиаде [Электронный ресурс] / А. Забияко. – Режим доступа : http://www.agnuz.info/tl_files/reading_room/zabiyako/.
3. Отто Р. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным / Р. Отто. – СПб : Изд-во СПбГУ, 2008. – 274 с.
4. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре / М. Элиаде / перевод с англ. Е. Сорокиной. – К. : «София»; М. : ИД «Гелиос», 2002. – 224 с.
5. Труссон П. Сакральное и миф [Электронный ресурс] / П. Труссон. – Режим доступа : <http://www.nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and-myth.htm>.

6. Балута В. Сакрализиация жертвоприношения в детской игре через призму ветхозаветной истории об Исааке [Электронный ресурс] / В. Балута. – Режим доступа : <http://rgyahi.indeer.ru/mythology/research/baluta.html>
7. Гаврилюк Т. В. Сакральний простір і час як посередник природного та надприродного світів / Т. В. Гаврилюк – Режим доступу : <http://newacropolis.org.ua/uk/content/>
8. Іванілов О. Принцип альтернативності та його вплив на розвиток теорії і практики модернізації політичних систем. Автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23. 00. 01 / О. Іванілов. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. – 22 с.
9. Грейвс Р. Белая богиня / Р. Грейвс. – Санкт-Петербург : Амфора, 2000. – 314 с.
10. Котляр Ю. В. Город как центр мира : к вопросу об изучении сакральной истории Николаева / Ю. В. Котляр // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – 2010. – Випуск 31. – С. 134–140.
11. 13. – С. 72–106.

Ю. В. Котляр,

*д-р іст. наук, професор, заведуючий кафедрою історії,
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
с. Николаев, Україна*

САКРАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ – НАУКА О ДУХОВНОСТИ

Сакральная история – это система исторических знаний, которая формирует духовные ценности, опираясь на мифологию, мистику, эзотерику, географию и символизм. Методологическими основами дисциплины являются цивилизационный, культурологический и мифологический подходы. Базой изучения исторических фактов являются принципы историзма и альтернативности. Указанные принципы дают возможность рассмотреть сакральную историю в контексте всемирно-исторических процессов, вплетая в реальные события, мифы и легенды, свидетельства очевидцев, гипотезы и мистические откровения. Это дает возможность понять окружающий мир во всей его многомерности. Сакральная история занимает одно из ведущих мест среди базовых трансляторов духовных ценностей. Овладение им формирует системно-образующую основу исторических знаний.

Ключевые слова: сакральная история; методология; историзм; цивилизация.

Yu. Kotlyar,

*Grand PhD in Historical sciences, Professor, Head of History Department,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine*

SACRED HISTORY – THE SCIENCE OF SPIRITUALITY

Sacred history is a system of historical knowledge, forms moral values, based on mythology, mysticism and esoteric, geography and symbolism. Methodological foundations of the discipline study are the civilizational, cultural and mythological approaches. Principles of studying the historical facts are the principles of historicism and alternativeness. The noted principles and approaches enable to consider sacred history in the context of world-historic processes, intertwining in the real events myths and legends, certificates of eyewitnesses, hypothesis, and mystic revelations. It enables to understand outward Things in all him much multi-dimensionless. Sacred history occupies one of leading places among the translators of base spiritual values. Capture forms them system-formative basis of historical knowledge's.

Key words: sacred history; methodology; history; civilization.

Рецензенти: *Левченко Л. Л.*, д-р іст. наук, доцент;

Багмет М. О., д-р іст. наук, професор.

Нагрибельний Я. А.,
канд. іст. наук, заступник декана факультету судноводіння,
Херсонської державної морської академії,
e-mail: yar1507@ukr.net,
Нагрибельний Б. Я.,
здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр»
Херсонського державного університету,
м. Херсон, Україна,
e-mail: yar1507@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ ОПІКУНСЬКОГО КОМІТЕТУ ХЕРСОНСЬКОГО МОРЕХІДНОГО УЧИЛИЩА ДАЛЕКОГО ПЛАВАННЯ У 1907–1915 рр. (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДАХО)

У статті репрезентовано діяльність опікунського комітету Херсонського морехідного училища далекого плавання. Представлені дані ілюструють її ключові напрями. Акцентовано увагу на виховній роботі опікунського комітету та роботі по розширенню кругозору вихованців училища. Досліджено низку факторів, що корегували процес реформування училища відповідно до змін, що відбувалися в суспільно-політичному житті. Прикметно, що найбільш репрезентативною групою джерел, задіяних під час дослідження означеної проблеми, виступає діловодна документація, значна частина якої була почерпнута із фондів Державного архіву Херсонської області. Ці джерела цінні тим, що дозволяють виявити конкретні обставини діяльності опікунського комітету Херсонського морехідного училища далекого плавання, його склад, штат викладачів і кількість учнів на різних стадіях функціонування цієї освітньої установи.

Ключові слова: опікунська діяльність; Херсонське морехідне училище далекого плавання; Державний архів Херсонської області.

Друга половина XIX – початок XX століття – період становлення та інтенсивного розвитку системи професійної освіти. Необхідність відкриття таких навчальних закладів відповідала вимогам післяреформеної економіки країни. Навчальні заклади здебільшого засновувалися з приватної ініціативи за підтримки міських дум і земств. Ця ланка освіти здійснювала підготовку фахівців масових професій [9, с. 99].

Професійні навчальні заклади на теренах сучасної Херсонщини відкривалися за ініціативи місцевої громади і відповідали потребам краю. Окрім підготовки фахівців із життєво необхідних професій (медиків, учителів), здійснювалася підготовка кадрів відповідно до спеціалізації регіону – моряків і аграріїв. Особливе місце посідала підготовка моряків [8, с. 163].

Неможливо перебільшити ту велику роль, яку відіграв у життєдіяльності Херсонського морехідного училища далекого плавання опікунський комітет. Тому, місцева влада особливо виважено підходила до підбору кандидатур до цього наглядового органу. «У комітет Херсонського морехідного училища далекого плавання. Чергове земське зібрання на своєму засіданні 19 грудня обрало членами комітету морехідного училища далекого плавання на три роки з 1907 р.

М. М. Рененкампа і О. І. Волохіна. Про це губернська управа має честь повідомити комітет для взяття до уваги. Голова управи... На запит від 11 лютого цього року за № 169 губернська управа повідомляє звання, ім'я і по батькові обраних губернським земським зібранням членів опікунського комітету училища: Рененкампф Микола Миколайович, дворянин; Волохін Олександр Іванович, потомственный почесний громадянин» [3, арк. 8, 12].

Згідно з «Положенням» опікунським комітетом виділялися кошти на ремонтні роботи та повсякденні потреби училищ. «В опікунський комітет Херсонського училища далекого плавання Відділ торговельного мореплавства має честь повідомити опікунський комітет, що одночасно з цим перераховано на Херсонське казначейство кошти на утримання в 1908 році Херсонського училища далекого плавання, при чому в розпорядження начальника будуть переведені 8360 руб. на утримання особового складу, а в опікунський комітет 3080 руб. на навчальні посібники і бібліотеку, канцелярські витрати, для винайму прислуги, утримання і ремонту приміщень. Зазначені суми мають бути витрачені в основному відповідно височайше затвердженого 6-го травня 1902 р. штатного спис-

ку посад і витрат на утримання морехідних навчальних закладів, а також затверджених 15 вересня 1906 р. п. Міністром торгівлі і промисловості правил зберігання, витрат, підрахунку і звітності використаних коштів названих навчальних закладів» [3, арк. 2].

Багаторічна діяльність членів опікунського комітету не залишалася непоміченою владними структурами. Їх часто відзначали державними нагородами. Правда, іноді виникали нестандартні ситуації. «Начальник Херсонського училища далекого плавання імператора Олександра Другого 17.01.1909. Його високородію В. В. Виноградову Милостивий государ. Василь Васильович! Член опікунського комітету училища Сергій Іванович Волохін за клопотанням комітету був височайше нагороджений золотою медаллю, присланою в училище 27 серпня згідно клопотання відділу від 13 серпня за № 4437. Тоді ж п. Волохін від отримання медалі відмовився, мотивуючи свою відмову тим, що він має вже три медалі і сподівався отримати орден. Нині на мою настійливу вимогу отримати медаль, С. І. Волохін надіслав на ім'я начальника училища заяву, в якій зазначив, що служив у якості голови комітету Херсонських морехідних класів 26 років і в праві просити представити його до ордену, від медалі ж відмовляється. Перш ніж відправити медаль із його відмовою я, вважаю, неприглядним повернення її назад у Відділ. Прошу порадьте як поступити в даному випадку, так як Волохін категорично відмовляється отримати медаль. Прийміть за свідчення в глибокій пошані і відданості» [7, арк. 9].

У розпорядженні начальника училища, окрім виділених міністерством сум на платню викладацькому складу, могли бути кошти, отримані від сплати за навчання учнями. Ці гроші з дозволу міністерства, як правило, витрачалися на оплату понаднормової роботи. «Начальнику Херсонського училища далекого плавання. Відділ торговельного мореплавства повідомляє Вам, милостивий государ, що немає можливості асигнувати із спеціальних портових коштів суми на видачу винагород викладачам училища за позакласні практичні заняття і лікарів за медичну допомогу, що надавалася учням, так як таке асигнування може бути дозволене лиш в законодавчому порядку. Але Відділ не заперечує стосовно видачі винагороди вказаним особам за рахунок спеціальних коштів училища за умови дозволу на те Відділом» [4, арк. 27].

У 1908 році розпочалися роботи з реконструкції приміщень закладу. Зберігся лист начальника училища, адресований начальниці другої жіночої гімназії, датований 24 червня 1908 року. «Будівельники розпочали риштування для спорудження кам'яної комори у дворі ввіреного мені училища, але так як частина цього риштування знаходиться на ділянці землі, що належить ввіреній Вам гімназії, то прошу Вашого дозволу встановити це риштування» [5, арк. 84]. Уже до початку нового навчального року спорудження прибудови до основного корпусу було завершено і виникла проблема коштів на придбання меблів для нових приміщень. «У Відділ торговельного мореплавства. Відділ Торговельного мореплавства у своїй відповіді від 25 жовтня 1908 р. за № 6496 вказав, що кошти на меблювання училища ні в поточному році,

ні в наступному не можуть бути асигновані через пізні подання клопотання і що гроші можуть бути виділені тільки на 1910 р. Унаслідок чого опікунський комітет на засіданні 1 грудня 1908 р. розглянув питання про потребу вмеблювання училища й одногосно постановив підтримати клопотання начальника закладу від 8 вересня 1908 року за № 892 і просити Відділ торговельного мореплавства щодо надання необхідних асигнувань відповідно до кошторису, поданого начальником училища. При цьому опікунський комітет вважає за необхідне поінформувати Відділ, про наступне: а) що нова прибудова по своїм розмірам майже дорівнює всій старій споруді і приміщення в ній, як то рекреаційна зала, кімната для куріння, бібліотека, інструментальна, кімната для служителя і довгий коридор залишаються зовсім не обставлені меблями» [3, арк. 98–99].

Не полишало керівництво училища сподівання придбати власне маломірне судно для проходження вихованцями практики з греблі. Свідченням цьому є листування начальника училища із командиром Миколаївського порту та Відділом торговельного мореплавства. Відділ торговельного мореплавства не заперечував стосовно придбання веслувальних шлюпок для практики учнів [6, арк. 95]. Із протоколу педагогічної ради училища дізнаємося, що на засіданні 30 січня 1912 року слухали доповідь начальника училища про необхідність систематичного вивчення учнями шлюпочної греблі й управління вітрильними шлюпками. Йшлося про недостатню підготовку під час практики в оволодінні шлюпочною греблею, тому виникла потреба придбання для училища два дванадцяти-весельні катери. Опікунська рада просила на ці придбання 800 руб. [6, арк. 67]. «Опікунський комітет Херсонського училища далекого плавання на своєму засіданні, що відбулося 4 вересня 1912 р., в числі різних питань, що стосувалися діяльності установи, розглянув про придбання для навчання учнів шлюпок гребних і під парусом. Маючи інформацію, що в Миколаївському адміралтействі продаються з публічних торгів шлюпки і баркаси, опікунський комітет училища просить портову контору, якщо буде визнано можливим, відпустити для вищевикладеної мети два баки і шлюпки за вибором відрядженого для цієї мети начальника училища статського радника О. Б. Калюжного за ціною, вказаною в аукційній відомості. Голова опікунського комітету кн. Максудов» [6, арк. 98].

У листі командира Миколаївського порту йшлося: «Маючи на увазі, що у ввіреному мені училищі вихованці, більшість яких практикується в плаванні на навчальних суднах, не мають достатньо часу удосконалюватися в шлюпочній греблі і катанні під вітрилами і бажаючи використати весняний і осінній час перебування вихованців в училищі, я думаю, з осені поточного року приступити до навчання учнів шлюпочній греблі і катанню під вітрилами під керівництвом одного з викладачів. Для означеної мети для училища необхідно придбати одну шестірку й одну вісімку. Знаючи, що в Миколаївському порту в даний момент є здані за відсутністю потреби чотири шлюпки, маю честь покійно просити Вашу величність про надання двох із них для ввіреного мені училища Нача-

льник училища» [6, арк. 40]. «Опікунський комітет Херсонського училища далекого плавання 22 липня 1909 р. Його превосходительству командир Миколаївського порту Опікунський комітет Херсонського училища далекого плавання бажаючи допомогти училищу в справі навчання учнів шлюпочній греблі і управлінню шлюпою під вітрилами і не маючи в своєму розпорядженні таких плавзасобів, просить вашу величність не відмовити уступити училищу одну шестірку й одну вісімку з числа зданих за відсутністю потреби в порт» [95, арк. 48].

Командир Миколаївського порту 12 серпня 1909 року на адресу опікунського комітету Херсонського училища далекого плавання направив листа наступного змісту: «На запит за № 743 повідомляю опікунський комітет, що на даний момент особлива комісія при Миколаївському порту займається роз'ясненням питання, які з наявних у порту гребних суден не придатні до експлуатації і не потрібні йому та за якими цінами можуть бути призначені на продаж» [7, арк. 74]. У кінцевому результаті, начальник училища О. Б. Калюжний був відряджений до Миколаєва з метою вирішення питання про придбання шлюпок [6, арк. 103].

Велика увага приділялася педагогічною радою училища й опікунським комітетом виховній роботі та розширенню кругозору вихованців. «Опікунський комітет вважає, що заняття музикою повинні сприятливо впливати на поведінку учнів, відволікаючи їх від безцільної трати вільного від занять часу. Маючи на увазі недостатній матеріальний рівень учнів для придбання ними музичних інструментів опікунський комітет постановив придбати інструменти за рахунок спеціального фонду училища» [6, арк. 148]. Відділ торгівельного мореплавства поінформував опікунський комітет училища, що не заперечує стосовно придбання музичних інструментів на суму 75 руб. [6, арк. 149]. Благодійники, керівники установ і лідери громадських організацій часто ініціювали допомогу керівництву училища в організації культурно-масових та інших виховних заходів. «Його високоблагородію пану директору Херсонських морехідних класів Клопотання Херсонського товариства «Пруд» 2 лютого в Миській аудиторії Товариство наше для підтримки своїх засобів з дозволу начальства влаштує вечір, запросивши для якого оркестр 7 казенного полку з Миколаєва, артистів малоросійської трупи для показу малоросійської опери «Запорізький скарб» з танцями до 2-х годин ночі. Виявляючи бажання в числі своїх відвідувачів бачити вихованців ввірених Вам класів покірно просимо вашого благословенного на те дозволу. За надану Вам люб'язність наперед приносимо Вам нашу подяку» [6, арк. 22]. Ще одна ініціатива стосовно вихованців училища була успішно реалізована. «Пану начальнику Херсонського училища далекого плавання. Переслідуючи музично-виховні завдання, дирекція Херсонського відділення імператорського російського музичного товариства на своєму засіданні від 30 грудня 1908 р., заслухавши доповідь п. директора Херсонського музичного училища, зробила наступне рішення: «Надати безкоштовний вхід на вечори і концерти відділення учням із навчальних закладів міста

Херсона, при чому вхідні безкоштовні квитки на кожен концерт видати на ім'я пп. Начальників навчальних закладів на їх розгляд для роздачі учням» [6, арк. 27]. Жертвували предмети мистецтва і меценати з інших міст імперії. «Пану начальнику Херсонського училища далекого плавання. Милостивий государ. Покійний почесний член керованого мною товариства Микола Петрович Боголюбов, пожертвував колишнім морехідним класам оригінальні малюнки свого брата Олексія Петровича Боголюбова, відомого мариніста, в його пам'ять. Так як кероване Вами училище далекого плавання є послідовником Херсонських морехідних класів, то я направляю Вам особливо цінною посилкою на сто рублів малюнки, пожертвовані п. Боголюбським, і сподіваюся, що Ви їм виділите місце у приміщенні училища. Про отримання подарку не відмовтеся мене повідомити. З великою повагою Нос» [5, арк. 42].

Імператорське товариство сприяння російському торговельному мореплавству дбало про фахове зростання вихованців Херсонського училища торговельного мореплавства. «Правління направляє разом із цим листом 66 випуск «Известий імператорського общества для содействия Русскому торговому Мореходству» і просить про його отримання повідомити правління на запропонованому бланку відкритого листа» [92, арк. 46]. Допомогали училищу й іноземці. Так, упродовж 1908–1909 років англійським віцеконсулом Е. П. Каруаном були подаровані училищу періодичні видання на приблизну вартість 60 руб. [6, арк. 37]. Ще в одному документі йдеться про дарунок у бібліотеку училища із Санкт-Петербурга від видавців Марії та Емілії Тернер [6, арк. 72].

Не завжди виховні заходи в училищі давали позитивний результат. «Завідувачу Херсонськими морехідними класами ім. Імператора Олександра II. Виконуючий обов'язки Одеського поліцеймейстера повідомив мене, що вихованець Херсонських морехідних класів дворянин Іван Дмитрович Цедрин, прогулюючись увечері 18 квітня Миколаївським бульваром в Одесі розпочав сварку зі штурманом далекого плавання Каратєєвим, а по тому, коли сварка між ними перейшла в бійку, наніс йому ножом два поранення, одне в спину, а друге в праву щоку – для лікування яких Коротєєв був відправлений в Одеську міську лікарню» [1, арк. 20]. Зловживання спиртним і недостойна поведінка вихованців училища викликала осуд громадськості. «Прохання Вихованці ввіреного Вам училища Коновалов і Брюховецький упродовж останніх місяців минулого 1907 р. часто відвідували мій заклад, де вживали вина та вимагали різноманітні закуски: хліб, сардини, сир, вітчину, маслини та ін. Спочатку, деякий час сплачували справно, а згодом почали просити записати в книгу до першого отримання грошей від рідних на їх утримання» [5, арк. 32]. Місцева влада намагалася надавати допомогу керівникам навчальних закладів міста в наведенні дисципліни. «Протокол засідання наради, скликаної Херсонським губернським камер-юнкером двору його величності Ф. А. Бантиш 31 березня 1908 р. У нараді під головуванням Херсонського губернатора камер-юнкера двору його величності Ф. А. Бантиша взяли участь директор чоловічої гімназії і голова педагогіч-

ної ради Марїнської першої жіночої гімназії К. І. Тюльпанов, директор реального училища В. П. Юрасов, директор прогімназії і голова педагогічної ради другої жіночої гімназії Г. Ю. Єлісафов, голова педагогічної ради жіночої гімназії, засновник А. В. Тюльпанова, Ф. Ф. Індра, директор учительської семінарії Н. П. Руновський, начальниця першої гімназії кн. В. І. Палавадова, начальниця другої жіночої гімназії А. С. Шипова, начальниця третьої жіночої гімназії, засновник А. В. Тюльпанова, голова батьківського комітету при чоловічій гімназії Є. І. Яковенко, заступник голови батьківського комітету при реальному училищі Е. А. Самсоні-Тодорова, голова батьківського комітету при чоловічій прогімназії К. М. Яічков, заступник голови батьківського комітету при другій жіночій гімназії Н. Ф. Чернявський, інспектор чоловічої гімназії А. А. Рейман, в. о. інспектора реального училища А. В. Фон-Фігаровський. Виконання обов'язків секретаря було доручено інспектору чоловічої гімназії А. А. Рейману. Після відкриття засідання п. головуєчий вказав на невідповідність між існуючими правилами і поведінкою учнів та сучасними умовами життя, а також наголосив на необхідності напрацювання таких заходів, які могли би сприяти впорядкуванню позашкільного життя учнів, для чого є необхідним встановити і для учнів середніх навчальних закладів м. Херсона, як чоловічих, так і жіночих, деякі загальні правила поведінки в позакласному житті, в доповнення до загальноучнівських міністерських правил, запропонував покласти в основу наради програму, напрацьовану начальниками середніх навчальних закладів м. Одеси під керівництвом п. Опікуна Одеського навчального округу на нараді 29 січня поточного року і розіслану пп. Керівникам чоловічих середніх навчальних закладів м. Одеси 8 лютого цього року за № 3339, при тому ті правила розповсюджені п. генерал-губернатором і на жіночі навчальні заклади» [5, арк. 160]. Окрім владних структур і керівництва училища до виховного процесу активно залучалися і батьки учнів. «На засіданні батьківського комітету 19 березня обговорювалося питання, порушене на підставі повідомлення начальниці гімназії, підтвердженого членами комітету, про те, що деякі учні чоловічої гімназії реального училища, а інколи і вихованці ввірених Вам класів, проводжають гімназисток і гуляють під час уроків перед вікнами гімназії, що відволікає від занять учениць гімназії. Вважаємо, що заходи прийняті з цього поводу стосовно учениць будуть однобокими і малоєфективними до тих пір поки не припиняться вказані прогулянки учнів батьківський комітет постановив звернутися, як до комітетів названих тут чоловічих навчальних закладів, так і до Вас, милостивий государ, з покірним проханням прийняти і з свого боку необхідні заходи» [2, арк. 23].

Динамічні зміни, що відбувалися в суспільно-політичному житті диктували необхідність чергових

реформ. «Журнал засідання опікунського комітету Херсонського училища далекого плавання. 20 червня 1909 р. за №11. Присутні: голова комітету князь О. Д. Максудов і члени С. І. Волохін, начальник училища О. В. Калюжний. Не прибули на засідання А. І. Анатра, М. М. Ренненкамф. Відкривши засідання, голова повідомив про розпорядження Відділу торговельного мореплавства від 26 червня за № 5013, яким запропоновано комітету згідно з доданим переліком питань реформування морехідної освіти, зміни закону від 6 травня 1902 р. у зв'язку з розробкою нового проекту Закону про судноводіїв торговельного флоту висловити свої думки з даних питань, а також зробити висновки про бажану реорганізацію морехідних закладів» [7, арк. 69]. Спільна робота начальника й опікунського комітету училища дала свої позитивні результати. «За останні декілька років питання про виховання нашої молоді згідно вимог торговельного мореплавства значно розвинулося. Морехідні класи перетворилися в морехідні училища далекого і малого плавання, підготовчими, трикласними і двокласними морехідними школами з надзвичайно розлогою програмою (училища далекого плавання) і систематичним навчанням. Перебуваючи вперше як представник від морського міністерства на екзаменах в Херсонській випробувальній комісії при училищі далекого плавання виніс із цього всього наступні висновки: На чолі цієї розлогої справи стоять люди, що надзвичайно вміло і енергійно переслідують мету поставити навчання на необхідну висоту. Із програм запропонованих до цього звіту видно, що курси по морській астрономії, навігації і морській практиці рівняються майже курсу, що проходять в морському кадетському корпусі, внаслідок чого особовому складу училища прийшлося продовжити особливе вміння і енергію до подолання того спротиву, який виник по причині порівняно слабкого освітнього цензу в учнів зарахованих до училища (міське чи повітове училище). Блискучі результати знань, перевірені мною на екзаменах цілком приписую системі навчання, що дало можливість учням свідомо віднести навіть до складних математичних доводів. Найкращі солідні знання виявилися у тих учнів Херсонського училища далекого плавання, які плавали досить довгий час і вивчали справу на практиці. У поточному році при Херсонській випробувальній комісії здавали екзамени 122 кандидати, з яких 41 навчався в Херсонському училищі, інші явилися на екзамен екстернами. Знання англійської мови не зовсім задовільне, що пояснюється заміною двох викладачів за навчальний період. Морське Міністерство зацікавлене в справі підготовки моряків торговельного флоту, які під час мобілізації опиняться на палубі військових суден легко могло би прийти на допомогу справжній справі» [6, арк. 73–74].

Список використаних джерел

- ДАХО Ф. 212 Херсонське морехідне училище далекого плавання, оп. 1, 237 спр. (1872–1919 рр.)
1. Спр. 69. Циркуляри відділу торговельного мореплавства (1902 р.), 60 арк.
 2. Спр. 118. Листування з Херсонською міською управою (1905–1908 рр.), 128 арк.

3. Спр. 125. Постанови, доповіді і листування (1907–1908 рр.), 100 арк.
4. Спр. 134. Циркуляри Міністерства торгівлі та промисловості (1908 р.), 112 арк.
5. Спр. 136. Протоколи засідань комісії училища про встановлення правил поведінки для вихованців (1908 р.), 194 арк.
6. Спр. 140. Циркуляри міністерства торгівлі і промисловості (1909–1912 рр.), 151 арк.
7. Спр. 142. Положення про судноводіїв суден, циркуляри (1908–1912 рр.), 158 арк.
8. Нагрибельний Я. А. Професійна освіта в освітній системі Російської імперії (XIX – початок XX ст.) / Я. А. Нагрибельний // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 4. – С. 162–166.
9. Сінкевич Є. Г. Проблеми національної освіти на Півдні України / Є. Г. Сінкевич, Н. М. Кузовова // Південний архів. Зб. наук. праць. Історичні науки. – Вип. 8. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2002. – С. 95–108.

Я. А. Нагрибельний,

*канд. ист. наук, заместитель декана факультета судовождения
Херсонской государственной морской академии,*

Б. Я. Нагрибельний,

*соискатель степени высшего образования «бакалавр»
Херсонского государственного университета,
г. Херсон, Украина*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОПЕЧИТЕЛЬСКОГО КОМИТЕТА ХЕРСОНСКОГО МОРЕХОДНОГО УЧИЛИЩА ДАЛЬНЕГО ПЛАВАНИЯ В 1907–1915 ГГ. (ПО ДОКУМЕНТАМ ГАХО)

В статье представлены деятельность попечительского комитета Херсонского мореходного училища дальнего плавания. Представленные данные иллюстрируют ее ключевые направления. Акцентировано внимание на воспитательной работе попечительского комитета и работе по расширению кругозора воспитанников училища. Исследован ряд факторов, корректировали процесс реформирования училища соответствии с изменениями, которые происходили в общественно-политической жизни. Примечательно, что наиболее репрезентативной группой источников, задействованных при исследовании этой проблемы, выступает делопроизводственная документация, значительная часть которой была почерпнута из фондов Государственного архива Херсонской области. Эти источники ценны тем, что позволяют выявить конкретные обстоятельства деятельности попечительского комитета Херсонского мореходного училища дальнего плавания, его состав, штат преподавателей и количество учеников на различных стадиях функционирования данной образовательного учреждения.

Ключевые слова: попечительский деятельность; Херсонское мореходное училище дальнего плавания; Государственный архив Херсонской области.

Ya. Nahrybelnyi,

*PhD in Historical sciences, deputy of the Dean of Navigation Faculty,
Kherson State Maritime Academy, Kherson, Ukraine,*

B. Nahrybelnyi,

*PhD applicant of the Higher education degree «Bachelor»,
Kherson State University, Kherson, Ukraine*

ACTIVITY OF THE TUTORIAL COMMITTEE OF THE KHERSON MARINE COLLEGE OF DISTANT VOYAGE IN 1907–1915 (AFTER ARCHIVES' MATERIALS SAKR)

The article presents the activities of the board of trustees of the Kherson Navigational School of Long Range Navigation. The presented data illustrate its key areas. The attention is paid to the educational work of the board of trustees and to the work of expanding the outlook of the pupils of the school. A number of factors were studied, corrected the process of reforming the school according to the changes that took place in the socio-political life. It is noteworthy that the most representative group of sources involved in the study of this problem is documentation and documentation, a significant part of which was drawn from the funds of the State Archive of the Kherson region. These sources are valuable in that they reveal the specific circumstances of the board of trusteeship committee of the Kherson Navigational College of Long Range voyages, its composition, the staff of teachers and the number of pupils at different stages of the functioning of this educational institution.

Key words: trustee activity; Kherson Navigational School of Long Distance; State Archive of Kherson region.

Рецензенти: Левченко Л. Л., д-р іст. наук, доцент;

Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

Науковий журнал

Серія «Історія»

Випуск 298

Том 310

Редактор *Я. Котенко*. Технічний редактор, комп'ютерна верстка *Н. Хасянова*.
Друк *С. Волинець*. Фальцювальню-палітурні роботи *О. Кутова*.

Підп. до друку 19.06.2018.
Формат 60x84^{1/8}. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 10,37.
Тираж 300 пр. Зам. № 5474.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018